

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ

BAYKAL DENİZ ATILLA

AKDENİZ'DE ROMA DEVLET ARAZİLERİNİN (AGER PUBLICUS) DAĞITIM VE
ORGANİZASYON SİSTEMİ

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Antalya, (2018)

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ

BAYKAL DENİZ ATILLA

AKDENİZ'DE ROMA DEVLET ARAZİLERİNİN (AGER PUBLICUS) DAĞITIM VE
ORGANİZASYON SİSTEMİ

Danışman

Prof. Dr. Murat ARSLAN

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Antalya, (2018)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	i
ÖZET.....	ii
SUMMARY.....	iv
ÖNSÖZ.....	vii
1. ROMA DEVLET ARAZİLERİNİN YASAL GELİŞİMİ VE ORGANİZASYON SÜRECİ ..	1
1.1. <i>Ager Publicus</i> Tanımı	2
1.2. <i>Ager Publicus</i> ile İlişkili Yasal Düzenlemeler.....	2
1.2.1. Roma Hukukunun Temel Kavram ve Süreçleri.....	2
1.2.2. Tarım Kanunlarının (<i>Leges Agrariae</i>) Ortaya Çıkması ve Gelişimi	10
2. ANTİK KAYNAKLARDA <i>AGER PUBLICUS</i>	35
3. ROMA DEVLET ARAZİLERİNİN SINIFLANDIRILMASINDA YAPILAN AYRIMLAR.....	49
3.1. <i>Ager Occupatorius</i>	49
3.2. <i>Ager Vectigalis</i>	51
3.3. <i>Ager Scriptuarius</i>	51
3.4. <i>Ager Compascuus</i>	52
3.5. <i>Ager Quaestorius</i>	52
3.6. <i>Ager Privatus Vectigalisque</i>	53
4. LATIFUNDIA.....	55
4.1. Latifundia Sistemi.....	55
4.2. Genel Olarak Kullanılan Techizat ve Teknikler.....	58
5. PHASELIS KENTİ'NDE <i>AGER PUBLICUS</i> SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	66
5.1. Phaselis Kenti	66
5.2. Phaselis Kenti'nin <i>Ager Publicus</i> Yapılması Süreci	104
5.3. Arazi Üzerinde Yapılan Çalışmalar	106
5.4. Phaselis Teritoryumu Tahtalı Dağı Mevki'nde Muhtemel Latifundia Alanlarının Kısmi Fotogrametrik Haritasının Değerlendirilmesi	113
6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	120
HARİTALAR, TABLOLAR VE GÖRSELLER.....	124
BİBLİYOGRAFYA.....	127
ÖZGEÇMİŞ.....	139

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Baykal Deniz ATILLA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN
Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Murat ARSLAN
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Feyzullah Eray DÖKÜ

Tez Başlığı: Akdeniz'de Roma Devlet Arazilerinin (Ager Publicus) Dağıtım ve Organizasyon Sistemi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 15 / 5 /2018

Mezuniyet Tarihi : 15 / 5 /2018

Prof. Dr. Tuncer DEMİR

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Akdeniz'de Roma Devlet Arazilerinin (Ager Publicus) Dağıtım ve Organizasyon Sistemi" adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Baykal Deniz ATILLA

Bu alışma, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

Proje No: SYL-2017-2472

KISALTMALAR LİSTESİ

bk. = bakınız

ca. = circa/yaklaşık

cm. = santimetre

Çev. = Çeviren

Ed. = Editör

Haz. = Hazırlayan

km. = kilometre

km² = kilometre kare

m. = metre

m² = metre kare

MÖ = Milattan Önce

MS = Milattan Sonra

res. = resim

vd. = ve devamı

vol. = volumen/cilt

ÖZET

Roma tarafından işgal edilen yerlerde devlet adına el konulan arazileri ifade eden ve *Ager Publicus Populi Romani* (Roma Halkına Ait Devlet Arazisi) teriminin kısaltılmış şekli olarak kullanılan *ager publicus*, Romalılar tarafından oldukça işlevsel olarak değerlendirilmiştir. *Ager publicus* çok farklı amaçlara yönelik olarak değişik şekillerde Roma vatandaşlarının kullanıma sunulması, bu arazilerin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Uygulama, devlet arazilerinin yoksul halka dağıtılması gibi sosyal ve ekonomik hedeflerin yanısıra, ele geçirilen düşman topraklarında Roma kolonilerinin kurulması, diğer düşman uluslarla arada güvenli bir bölge oluşturulması ya da kontrol altında tutulması gereken halkların zorunlu iskanı gibi stratejik amaçlara konu edilmiştir. Devlet arazileri, savaşlar nedeniyle artan borç yükünü hafifletmek, uzun yıllar boyunca Roma lejyonlarında savaştıktan sonra emekli olan askerlere kalıcı ve gelir getirici bir ödül vermek amacıyla da değerlendirilmiştir. Bazı dönemlerde ise bu araziler, bazı devlet adamları ve komutanlar tarafından destek kazanmak için bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

Çalışmaya, *ager publicus* uygulamasının Roma hukukundaki yerinin incelenmesiyle başlanmıştır. Bu kapsamda Roma hukukunun temel kavram ve süreçlerinin sunulmasını takiben, teorik anlamda Roma'da *ager publicus* düzenlemesini içeren 'tarım kanunları' *leges agrariae* incelenmiştir. Ayrıca *ager publicus* teriminin geçtiği antik metinler zamandizinsel olarak değerlendirilmiş böylece yazarların ve siyasilere kendi dönemleri itibarıyla devlet arazilerine bakış açıları sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, uygulama alanı oldukça geniş olan devlet arazilerinin türlerine de yer verilmiştir. Diğer taraftan *ager publicus* düzenlemelerinin etkisiyle ortaya çıkan büyük çiftliklere *latifundia* değinilmiş, çiftliklerde uygulanan tarımsal teknik ve teçhizat, Akdeniz Bölgesi'nin önemli ticari ürünleri olan zeytinyağı ve şarap üretimi özelinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise, günümüzde Kemer ilçesinin Tekirova beldesi idari sınırları içerisinde kalan ve MÖ 78 yılında toprakları Publius Servilius Vatia tarafından *ager publicus* ilan edilen Phaselis kenti, bir uygulama örneği olarak, pratik anlamda mercek altına alınmıştır. Yürütülen bir bilimsel araştırma projesi kapsamında, kentin tarımsal arazilerinin daha yakından incelenmesi ve hinterlandının tarımsal bakımdan kapasitesinin ortaya çıkarılması amacıyla Tahtalı Dağı'nda seçilen bir bölgede deneysel alan arkeolojisi çalışması yapılmış ve bir çiftlik kompleksiyle ona bağlı terasların fotogrametrik haritası üretilmiştir. Bu deneysel arkeoloji çalışmasıyla Anadolu'da *ager publicus* uygulamasına konu olan Phaselis kentinin tarımsal arazileri, terasları ve bu arazilerde üretilen başlıca iki ürün olan zeytinyağı ile şarap ticaretinin kapasitesi aydınlatılmaya gayret gösterilmiştir. Diğer bir deyişle MÖ 78 yılında Roma adına el

koyulan arazilerin ekonomik ifadesi tümevarım metoduyla belirlenmeye, zamandizinsel bağlamda kaç yıl boyunca sürdüğüne yönelik çıkarımda bulunulmaya ve elde edilen çok yönlü sonuçları bilimsel olarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

Ager publicus, which is used as abbreviated form of *Ager Publicus Populi Romani* (Public Land of the Roman People), expresses the place seized in the name of the state in the places occupied by Rome, has been evaluated by the Romans as a highly functional property. *Ager publicus* clearly demonstrates the importance of these lands for the use of Rome citizens in different forms for different purposes. The implementation has been subject to strategic objectives such as the establishment of Roman colonies in enemy territory seized, the establishment of a safe zone between hostile nations, or the mandatory enforcement of peoples who must be controlled, as well as social and economic objectives such as the distribution of state property to the poor. Public lands have also been used to alleviate the burden of increased debt due to wars, to provide a permanent and income-generating reward for troops who have retired after the war in the Roman legions for many years. In some periods, these lands were used as a propaganda means of gaining political support by some statesmen and commanders.

The work began with the examination of *ager publicus* implementation in the Rome law. In this context, following the presentation of the basic concepts and processes of the Roman law, 'the agricultural laws' *leges agrariae* including *ager publicus* regulation in Rome were examined by theoretically. The ancient texts referred to by *ager publicus* have chronologically been evaluated so that the authors and statesmen tried to present the perspectives on state property in their respective periods. In the study, the types of state lands were also mentioned which have a very wide application area. On the other hand, large farms emerging under the influence of *ager publicus* regulations were referred to *latifundia*, agriculture techniques and equipment applied on the farms were evaluated in the olive oil and wine production, which is a significant commercial product of the Mediterranean Region.

In the last part of the study, Phaselis city, which is now within the Antalya Province Kemer District Tekirova Town administrative borders and whose territory was declared *ager publicus* by Publius Servilius Vatia in 78 BC, has been examined as an practically application example. Within the scope of a scientific research project, an experimental landscape archeology study was conducted on a selected farm complex and terraces area in Lycian Olympos (Tahtalı Dağı) and a photogrammetric map produced in order to examine the agricultural land of the city more closely and to reveal the commercial capacity of the region. Thus, the city of Phaselis, which is the subject of *ager publicus* implementation in Anatolia, was tried to clarify the agricultural land, terraces and the two main products of olive oil and wine trade produced in these lands with experimental archeology methods. In other words, the economic expression of the land seized in the name of Rome in the year of 78 BC was tried to be determined about how many

years it has lasted by chronologically and to be analyzed the versatile results by obtained scientifically according to inductive methods.

Lucius Quinctius Cincinnatus
(MÖ 519 – 430)

...*Ve onlar değerli birini övecekleri zaman övgüleri şu şekilde sıralanırdı; “iyi bir çiftçi, iyi bir yetiştirici”. Böylece o kimsenin en büyük övgüyü aldığı düşünülürdü.*

Cato, *De Re Rustica* I. 2.

ÖNSÖZ

İnsan topluluklarının ihtiyaçlarının sonsuz, imkanlarının ise sınırlı olması, ekonomi biliminin ortaya çıkış nedeni olarak kabul edilmektedir. İnsanlık tarihi boyunca bu kısıtlı fiziksel imkanların en önemlisi toprak olmuştur. Tarımın insan hayatındaki yaşamsal değeri göz önünde bulundurulduğunda, tarım ekonomisinin taşıdığı önem daha kolay anlaşılabilir. Yeterli besinin bulunamaması, doğal olarak insan yaşamını imkansız kılar. Sanayi öncesi toplumlarda hızla artan nüfusun hayatta kalabilmesi, geniş arazilerin işlenmesine bağlıdır. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan tüm önemli çatışmaların temelinde, doğanın bu kısıtlı arzından daha çok pay alma kaygısının bulunduğu söylenebilir.

Birçok uygarlıkta olduğu gibi, Roma ekonomisi de tarıma ve pastoral yaşama dayalıydı. Nitekim antikitede İtalya Yarımadası'nın yeraltı kaynakları, çok kısıtlı ölçüler içerisinde değerlendirilmekteydi; altın madeni yoktu, az miktarda gümüş, oldukça dar bir hat üzerinde de bakır çıkarılmaktaydı¹. Roma tarafından İtalya Yarımadası'nın siyasi birliğinin sağlanmasından sonra bile, yoğun bir ticarete konu olabilecek türde ve miktarda mal veya hizmet üretiminden söz edilemez. Doğal olarak böylesine sınırlı bir ekonomi içerisinde savaşlardan elde edilen ganimetler dışında toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında tarım, zorunlu ve yegane ekonomik faaliyet haline gelmekteydi. Bu zorunluluğun etkisiyle Roma toplumunda yaşam, tarım ve hayvancılık faaliyetleri temelinde şekillendi. İtalya Yarımadası'nda varlık gösteren ilk topluluklar, Max Weber'in premodern toplumlar modeline² uygun olarak kendi kendine yeterli miktarda tarımsal ve hayvansal ürün elde eden, fazlasını ise merkez yerleşim yerinin gelişimi için kullanan yapı içerisinde gelişmeye başladılar. Gene de Ciceo'ya (*de Off.* I. 151) göre, ‘ürün elde edilen sahalardan hiçbiri çiftçilikten daha iyi, daha bereketli, daha hoş ve özgür insana daha layık’ değildi.

Pastoral kökenli yaşamın izleri, Roma'da dönemin önde gelen ailelerinin isimlerinde bile görülmektedir; *Porcius* (domuz yetiştiren), *Lactucinius* (marul yetiştiren), *Stolo* (filiz), *Piso* (değirmenci), *Fabius* (fasülye), *Cicero* (nohut), benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür³. *Koyun sürüsü* kelimesini ifade eden *pecunia*, Latince'de para anlamında kullanılmıştır. *Iugerum*

¹ Frank 1999, 1.

² Konu hakkında ayrıca bk. Lomas 2009, 257.

³ Plin. *nat.* XVIII. 3.

sözcüğü, iki öküz tarafından bir günde sürülebilecek en fazla toprak miktarını ifade etmektedir. Kelime aynı zamanda standart arazi ölçüm biriminin ismi olarak kullanılmıştır.

Roma'da tarımsal hayatın baskın karakteri, *dictator*'lardan yazarlara kadar toplumun her kesiminde etkisini göstermekteydi. MÖ 458 yılında Aquitanların saldırısı karşısında paniğe kapılan senatörler kendilerini bu durumdan kurtaracak bir önder arayışına girmişler ve tarlasını sürerken buldukları Lucius Quinctius Cincinnatus'u *dictator* olarak seçmişlerdi⁴. MÖ 70 yılında çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Publius Vergilius Maro, Hesiodos'tan devraldığı geleneği sürdürerek hububat ekimi, ağaç yetiştiriciliği, hayvancılık ve arıcılık faaliyetlerine ilişkin olarak *Georgica* isimli eserini kaleme almıştı⁵. Eser aynı zamanda, Roma'nın pastoral kökeninin oluşturduğu kadim ilkelerin Augustus hakimiyeti (MÖ 27) ile başlayan imparatorluk yönetimine etkili bir siyasi temel hazırlayabileceği düşüncesini içermekteydi. Diğer bir deyişle imparatorluk ideolojisinin oluşturulmasında bile tarımsal yaşamın etkisi kendisini ifade etmekteydi.

Tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesinde temel toplumsal birim *familia*'ydı. Bir *familia* (aile) ortak ataya, ortak mezarlığa, ortak külte ve ortak araziye sahipti. Birkaç küçük ailenin birleşmesiyle daha büyük bir topluluk olan *gens* (soy), *gens*'lerin birleşmesi ile *curia*'lar (kabile) oluşmaktaydı. Romalılar, en erken dönemlerden itibaren bu toplumsal yapı içerisinde teşkilatlandılar. *Curia* sistemi içerisindeki tam hukuklu birinci sınıf Roma vatandaşları *patricius* (babalar) olarak adlandırıldılar. Bu sınıfın büyük çoğunluğu geniş arazi sahibi kimselerdi. *Curia* sistemi dışında kalan yarı hukuklu halk ise *plebs* olarak adlandırıldılar⁶. Bunlar genelde küçük toprak sahibi kimselerdi. Küçük köylülerden oluşan fakir *plebs* sınıfının ekonomik durumu zamanla daha da kötü bir hal aldı. Yetersiz toprak, nüfus artışına paralel olarak gittikçe yetersiz hale geliyordu⁷. Dolayısıyla zaman içerisinde sınıflar arasında çatışma baş gösterdi. Çatışmanın temelini, doğal olarak her tarım kökenli toplumda görüldüğü üzere arazi meselesi teşkil etti. Bu bağlamda Roma hukuku, kuruluşunun erken dönemlerinden itibaren toprak paylaşımına ilişkin krizler ve bu konuyla bağlantılı politik çatışmalar dinamiğinde değişim ve dönüşüm göstererek kendini zamana ve koşullara göre uyarladı.

Ager publicus uygulamasını içeren tarım kanunları *leges agrariae*, Roma'nın hakim olduğu araziler üzerinde tesis edilen mülkiyet kavramını tanımlayan bir çok düzenlemenin toplamından oluşmaktaydı. Romulus tarafından yapıldığı söylenen ilk arazi organizasyonunun yanı sıra, kral

⁴ Liv. III. 26.

⁵ Verg. *Georg.* I – IV.

⁶ Atlan 2014, 18.

⁷ Demircioğlu 2011, 87.

Servius Tullius⁸ (MÖ 575 – 535) ve *consul* Cassius'un⁹ (MÖ 485) düzenlemeleri, *tribunus plebis*'lerden Licinius ve Sextius¹⁰ (MÖ 367) yasaları, Gracchus Kardeşler'in¹¹ (MÖ 133, MÖ 121) reformist hareketleri, *dictator*'lardan Sulla¹² (MÖ 82) ve Caesar'ın¹³ (MÖ 59) yaptığı organizasyonlara kadar dönemin önde gelen yöneticileri, görev ve yetkileri çerçevesinde önemli arazi düzenleme çalışması gerçekleştirmeye çabaladılar.

Ager Publicus uygulaması ise; kendisine özel tarihsel süreci ile bu sınıf mücadelesinin en önemli enstrümanlarından biri olarak ortaya çıktı. *Ager Publicus Populi Romani* (Roma Halkına Ait Devlet Arazisi) teriminin kısaltılmış şekli olarak kullanılan *ager publicus*, kısaca Roma tarafından işgal edilen yerlerde devlet adına el konulan arazileri ifade etmekteydi. Bu çalışmada, söz konusu arazilerin vatandaşların kullanımına sunulması sürecinde oluşturulan dağıtım ve organizasyon yöntemleriyle bu yöntemler için düzenlenen hukuksal unsurların tarihsel gelişimi değerlendirilmiş, Anadolu'da bir *ager publicus* uygulaması örneği olarak Phaselis kenti tarımsal arazileri, deneysel alan arkeolojisi perspektifinde modern teknolojik yöntemlerin de kullanılması suretiyle tümevarım metoduyla özel olarak mercek altına alınmış ve hipotetik sonuçlar metin içinde tartışılmıştır.

⁸ Cic. *Rep.* II. 37; Liv. II. 17-22; Tac. *hist.* III. 72; Tac. *ann.* III. 26.

⁹ Cic. *Rep.* II. 49; Liv. II. 41.

¹⁰ Liv. VI. 35 – 42. Dion. *Hal. ant.* XII.

¹¹ Liv. *perioch.* 58.1, 60. 7; Plut. *Tib. Gracch.* I – XL.

¹² Liv. *perioch.* 89. 3; Plut. *Sull.* I – XXXVIII.

¹³ Liv. *perioch.* 103. 7; Suet. *Iul.* I – LXXXIX; Plut. *Caes.* I – LXIX.

1. ROMA DEVLET ARAZİLERİNİN YASAL GELİŞİMİ VE ORGANİZASYON SÜRECİ

1.1. *Ager Publicus* Tanımı

Türkçeye *arazi, tarla, bölge, etki alanı, bir topluluğa ait tüm toprak* olarak çevrilen Latince *ager* kelimesi ile *devlete ait, kamuya ait* olarak çevrilen *public/us* sıfatından oluşan *ager publicus* teriminin ifade ettiği en uygun anlamı ortaya koyabilmek için, öncelikle sözcüklerin Latince ve Türkçe karşılıklarının onomastik açıdan değerlendirilmesi gerekir.

Harpers' Latin Dictionary'de *ager publicus* terimi için özel bir madde bulunmamakla birlikte *ager* kelimesi, *geniş anlamda bölge, etki alanı, bir topluluğa ait tüm arazi* şeklinde tanımlanmıştır. Aynı maddede *ager Romanus*'un, Romalılara ait arazileri, *ager peregrinus*'un ise yabancılara ait arazileri belirtmek için kullanıldığı, *ager Romanus*'un da devlete ait araziler *ager publicus* ile özel mülkiyete konu olan araziler *ager privatus* olarak ayrıldığı belirtilmiştir¹⁴. Aynı eserde *publicus* kelimesi ise *kişilerin ya da kişilere ait, devlet ya da topluluk, devlet yararına ya da devlet adına yapılan, kamu* şeklinde çevrilmiştir¹⁵.

Dictionary of Greek and Roman Antiquities adlı leksikonda *ager* kelimesi, *sınırları tanımlanmış, siyasi olarak örgütlenmiş bazı toplumlara ait belirli bir bölge için kullanılan genel bir isim* olarak açıklanmıştır. *Ager publicus*, *ager* maddesi içerisinde *publicum*'un parçası olarak Roma devleti mülkiyetine ait olan şekilde bir sıfat olarak tanımlanmıştır¹⁶. Sözlükte *publicus* maddesi yer almamaktadır. *Publicus ager* başlıklı maddede ise yukarıda belirtilen *ager* maddesine göndermede bulunulmaktadır¹⁷.

M. C. Howatson tarafından düzenlenen *Oxford Antikçağ Sözlüğü*'nde ise *ager publicus*; *devlet arazisi ya da kamu arazisi, Romalıların İtalya Yarımadası'nı fethi sırasında kendisine şiddetle direnen ya da daha sonra Roma egemenliğine karşı ayaklanan halklardan zorla kazanılan topraklar* şeklinde tanımlanmıştır¹⁸.

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe Sözlükte *kamu* kelimesi; *halk hizmeti gören devlet organlarının tümü ve bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme* olarak, *devlet* kelimesi ise *toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık* olarak açıklanmıştır¹⁹.

Ager'in mülkiyet tasarrufu, *publicus* tanımında da belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla mülkiyet üzerinde tasarruf sahibi *publicus* kelimesinin, *halk hizmeti gören idari organlar* ya da

¹⁴ Lewis - Short 1879, 69-70.

¹⁵ Lewis – Short 1879, 1485.

¹⁶ Smith 1859, 29.

¹⁷ Smith 1859, 974.

¹⁸ Howatson 2013, 12.

¹⁹ TDK 2011, 648, 1290.

halkın tamamı ifadesi yerine *örgütlenmiş milletin oluşturduğu tüzel varlık* anlamında çevrilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda *ager publicus* tercümesi, 'devlet arazisi' şeklinde yapılabilir. Bu yüzden çalışmamızda da *ager publicus*, *devlet arazisi* anlamında kullanılacaktır.

1.2. *Ager Publicus* ile İlişkili Yasal Düzenlemeler

1.2.1. Roma Hukukunun Temel Kavram ve Süreçleri

Roma hukuku tabiri, Roma şehrinin geleneksel olarak kabul edilen kuruluş tarihi olan MÖ 753 yılından²⁰, Doğu Roma imparatoru Iustinianus'un²¹ ölüm tarihi olan MS 565 yılına değin düzenlenen ve yürürlükte kalan hukuk kurallarının tümünü ifade etmektedir²².

Roma hukuk sistemine geçmeden önce, Roma hukuk normlarını oluşturan kaynakların tarihsel sürecinden bahsetmek gerekmektedir. Roma hukukunun kaynakları; asli kaynaklar olarak bilinen, örf²³ ve adetler gibi yazılı olmayan tüm kaynakları ifade eden *fontes originis* ile yazılı hale getirilmiş kaynaklar olarak tabir edilen *fontes cognoscendi* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır²⁴. Her ne kadar yazılı hale getirilen kaynaklar başlangıçta sözlü gelenekler aracılığıyla ortaya çıkmış olsalar da, ancak yazılı hale geldikten sonra zaman içerisinde kalıcı olmayı başarabilmişlerdir. Etkileri günümüze dek ulaşan Roma hukukunun kanun metinleri, asırlar boyu korudukları varlıklarını büyük ölçüde MS II. yüzyılda yaşayan *Gaius*'un²⁵ *Instituones*²⁶ adlı eserine ve *Iustinianus* (MS 527 – 565) zamanında *Gaius*'un bu eserinden faydalanılarak hazırlanan *Corpus Iuris Civilis*'e²⁷ borçludurlar.

Bahsedilen iki kaynaktan tekamül eden Roma hukuku, Roma'nın siyasi dönemlerine benzer devirler dahilinde gelişim göstermiştir. Roma'nın siyasi dönemlerinin ayrımı hususunda kesin

²⁰ Roma'nın kuruluş tarihi MÖ 21 Nisan 753 olarak kabul edilmektedir. Geleneksel olarak benimsenen bu tarih, Romalı yazar Marcus Terentius Varro'nun kaleme aldığı metinlerden yola çıkılarak tespit edilmiş ve benimsenmiştir. V. Diakov – S. Kovalev'e (2011, 29) göre Roma, çok erken dönemlerde yedi çoban köyünün dahil olduğu bir *synoikismos* şeklinde oluşturuldu. MÖ ca. 1000 yılına doğru Etrüsk ve Sabin ülkesi sınırında, Tiber Nehri'nin ağzına 20 km uzaklıkta, bir tepe dizisinin üzerinde gelişmeye başlayan Roma'nın Remus ve Romulus tarafından kurulduğuna ilişkin çok sayıda ilginç söylenceler bulunmaktadır. Caesar'ın çağdaşı Varro'nun Roma'nın kuruluş tarihine yönelik hesapları daha sonra gelen tarihçiler tarafından da kabul görmüştür.

²¹ Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus [Hellenice Iustinianos], MS 527-565 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²² Tahiroğlu - Erdoğan 2014, 41.

²³ Türk Dil Kurumu Büyük Sözlüğünde (2011, 1857) örf kelimesi, yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek şeklinde açıklanmaktadır.

²⁴ Umur 1999, 72-73; Tahiroğlu – Erdoğan 2014, 41-42.

²⁵ MS II. yüzyılda Roma'da yaşayan hukukçu ya da öğretmen. Tam adı ve kökeni bilinmemektedir.

²⁶ Hukuk kuralları anlamına gelmektedir. İngilizce edisyonu için bk.; Edward Poste (çev.), *Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius*. Oxford 1904. İnternet erişimi için; <http://oll.libertyfund.org/titles/1154> (erişim tarihi 13/02/2017).

²⁷ MS 529 yılında başlanan ve MS 534 yılında tamamlanan bir kanunlar derlemesi, aynı zamanda ders kitabı. Latince edisyonu için bk.; P. Krueger, T. Mommsen, R. Scoell, W. Kroll (ed.), *Corpus Iuris Civilis*. Berlin 1895. İnternet erişimi (ingilizce) için; http://droitomain.upmf-grenoble.fr/Anglica/digest_Scott.htm. (erişim tarihi 13/02/2017).

bir görüş birliği bulunmamaktadır. Genel anlamda bu süreçler; Krallık²⁸ (MÖ 753 – 510), Cumhuriyet²⁹ (MÖ 510 – 27), Principatus³⁰ ya da İmparatorluk dönemleri (MÖ 27 – MS 565), olarak adlandırılmaktadır³¹. Ayrıca Principatus - İmparatorluk Dönemi'nin son evresine (MS 284 – 565) yönetim yapısının büründüğü despotik karaktere atfen Dominatus Dönemi de denilmektedir³². Bu dönemde Principatus – İmparatorluk Dönemi'nde bir şekilde varlığını sürdüren Cumhuriyet Dönemi kurumlarının yapısı tamamen değiştirilmiş, monarşi yönetimine ilk defa yasal bir zemin ve hukuksal bir statü kazandırılmıştır³³.

Z. Umur (1999, 75), kendisi tarafından kabul edilen Roma hukuksal dönemlerinin ise; MÖ 754 – MÖ 150 yılları arası *ius Civile* ya da *Quirites* Hukuku olarak da anılan Eski Hukuk Dönemi, MÖ 150 – MS 284 yılları arası imparatorluk hukukunu temsil eden Klasik Hukuk Dönemi ve son olarak MS 284 – MS 565 yılları arası Postklasik (ya da Roma – Hellen) Hukuk Dönemi olduğunu belirtmiştir. B. Tahiroğlu – B. Erdoğan'a göre de (2014, 41 – 97) benzer bir hukuksal dönem ayrımı mevcuttur.

Ö. Karadeniz Çelebican'a göre ise (2013, 55 – 62) Roma hukuksal dönemleri; Eski Hukuk Dönemi (MÖ 753 – MÖ 150), Klasik - Öncesi Hukuk Dönemi (MÖ 150 – MÖ 27), Klasik Hukuk Dönemi (MÖ 27 – MS 250), Klasik – Sonrası Hukuk Dönemi (MS 250 – 527) ve

²⁸ V. Diakov – S. Kovalev'e (2011, 29) göre, Roma'yı MÖ 510 yılına kadar yöneten krallardan adı günümüze kadar ulaşan yedisinden ancak üçü, Tarquinius Priscus, Servius Tullius ve Tarquinius Superbus tarihsel kişiler olarak kabul edilirler. Bunlardan önce gelen dört kral; kentin efsanevi kurucusu Romulus, Roma'yı bir ulus devleti olarak teşkilatlandırdığı kabul edilen Numa Pompilius, Tullus Hostilius ve Ancus Martius'un hükümdarlıkları tarihi söylencelerden kaynaklanmaktadır. M. C. Howatson'a (2013, 807) göre, Romulus'un ardından Roma'da altı kral hüküm sürmüştür; Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius, Tarquinius Superbus, bunlardan bir ya da ikisinin tarihsel karakterler olduğu kabul edilir.

²⁹ S. Atlan'a (2014, 25) göre, Romalı asil aileler MÖ VI. yüzyılın sonlarında son Etrüsk kralı olan Tarquinius Superbus'a karşı ayaklanmışlar ve direniş karşısında kral Roma'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine idareyi eline alan aristokratlar krallık yerine Cumhuriyet idaresini getirmişlerdir. M.C. Howatson'a (2013, 826) göre, Cumhuriyet dönemi, anayasal anlamda MÖ 510 yılında kralların kovulmasından Marcus Antonius'un MÖ 30 yılındaki intiharına dek sürer.

³⁰ Latince *princ/ep –ipis*, ilk, birinci, *principat/us* ise birinci makam anlamına gelmektedir. M. C. Howatson'a (2013, 778) göre, birinci kişi, başta gelen kişi, imparator Augustus'un anayasal konumunu belirtmek için aldığı (ve ardıllarının kullandığı) unvandır. Cumhuriyet Dönemi sonunda *princeps* sözcüğü çoğul haliyle *principes* şeklinde önde gelen devlet adamları anlamında kullanılmaktaydı. Unvanın Augustus yönetiminin (MÖ 16 Ocak 26 – MS 19 Ağustos 14) monarşi yönetimi olmadığına vurgu yapılması amacıyla kullanılmıştır. Ancak cumhuriyet yönetiminin çeşitli görevlilerine verilen yetkiyi kendinde toplamıştı. Cumhuriyet kurumlarının korunduğu algısının oluşturulması sağlanmış olsa da uygulamada ortaya çıkan model monarşiden farklı değildi. M. C. Howatson'a (2013, 778) göre, Roma'da çoğu zaman imparatorluk kelimesi yerine tercih edilen *principatus*, MÖ 31 sonrasında Augustus'tan MS 284'te Diocletianus'un tahta çıkışına kadar hüküm süren Roma imparatorları dönemini belirtir.

³¹ Tahiroğlu – Erdoğan'a (2014, 22-32) göre, Principatus - İmparatorluk Dönemi, İlk İmparatorluk Dönemi (MÖ 27 – MS 284) ve Son İmparatorluk Dönemi (MS 284 – MS 565) olmak üzere iki ayrı dönem şeklinde değerlendirilmektedir

³² *Dominatus*, Latince idare, egemenlik anlamına gelmektedir. MS 284 yılında siyasi birliği yeniden sağlayan Diocletianus'un mutlak bir otorite yönetimi oluşturması nedeniyle bundan sonraki dönem, bazı yazarlar tarafından Dominatus Dönemi olarak adlandırılmaktadır.

³³ Karadeniz Çelebican 2013, 53.

Iustinianus Dönemi (MS 527 – 565) olarak beş ayrı dönemde değerlendirilmektedir. Çalışmada Roma hukuksal dönemleri bu ayrıma göre incelenecektir.

*Ius Civile*³⁴ ya da *Quirites*³⁵ Dönemi olarak da bilinen Eski Hukuk Dönemi'nin (MÖ 753 – MÖ 150) ilk zamanlarında *fontes originis* kaynaklı örfi hukuk topluma hakimdi. Marcus Tullius Cicero'nun *de Inventore* (II. 67) adlı eserinde, Roma'da ilk dönemlerde tesis edilen örfi hukuk şu şekilde tarif edilmekteydi; “Örf ve adete dayanan hukuk, bir kanun yapılmadan, kamunun iradesiyle, eski zamanlardan bu yana onaylanan hukuktur”.

Ius kelimesi, yazılı olmayan, resmi bir şekilde onaylanmamış eski hükümler için kullanılmaktaydı³⁶. Bu dönemi ifade eden bir başka deyiş ise *mos maiorum*'dur. Latince *mos*, *moris* alışkanlık, usul- hukuk, *maiorum* ise ulusal gelenek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla *mos maiorum* ulusal gelenekler usulü anlamında değerlendirilebilir. Bu anlamda örf hukukunu karşılamaktadır. Yazılı olmadığı için sözlü aktarımla varlığını koruyan, kökeni ve ne zamandan beri uygulandığı bilinmeyen, ancak toplum genelinde fikir birliği sağlanarak onaylanmış tüm kararlar bu kapsama girmektedir. Ancak bir örf ve adet kuralının, hukuksal bir değer taşıması için, kabul edilen kurallara uyulmaması halinde bir yaptırımın öngörülmüş olması gerekmektedir. Yaptırımların olmadığı bir durumda hukuksal yapıdan bahsetmek mümkün değildir³⁷. Roma'da da kural ihlallerine karşı yaptırımlar öngörülmekteydi. Dönemin en önemli sorunlardan birisi de işte bu yaptırımlardan kaynaklanmaktaydı. Nitekim zaman içerisinde geleneklerine bağlı Romalılar tarafından oluşturulan, bu bağlamda yaşlılar yasası ya da ataların gelenekleri olarak tanımlanabilecek³⁸ *mos maiorum*, Roma'nın ilk hukukçuları olan ve sadece *patricius*'lar arasından seçilen rahipler eliyle takip edilmekteydi³⁹. Dolayısıyla atalardan kalan geleneksel kurallar ve kuralların ihlal edilmesi halinde uygulanacak yaptırımlar toplumun tamamı tarafından değil, sadece soylu bir geçmişe sahip birinci sınıf vatandaşlar olan *patricius*'lar⁴⁰ tarafından bilinmekteydi.

³⁴ *Ius iuris* hukuk, hak, yargılama yetkisi, *civile* ise medeni haklar anlamına gelmektedir. Dolayısıyla *ius Civile* medeni haklar hukuku, diğer bir ifade ile medeni kanun olmaktadır.

³⁵ *Quirites*, Romalı yurttaş anlamına gelmektedir. Nitekim bu dönemde yasal düzenlemeler sadece tam hukuklu Roma vatandaşlarını kapsamaktaydı. Sonradan yurttaş olmayan yabancıları da kapsayan ve milletler hukuku/kanunu anlamına gelen *ius Gentium* düzenlenmiştir.

³⁶ Johnstone 2004, 2.

³⁷ Tahiroğlu – Erdoğan 2014, 43-44.

³⁸ Cole – Symes 2013, 151.

³⁹ Boak 1921, 98.

⁴⁰ Roma'da soylu aile mensuplarının oluşturduğu sınıf. *Patricius* kelimesi Roma'nın ilk zamanlarında *Senatus* üyeleri için kullanılan *pater* baba kelimesinden kaynaklanmaktadır. Böylece *Senatus* üyesi olanların soyundan gelenlerin, *pleps* olarak ifade edilen halkın diğer kesiminden ayrılarak ayrıcalıklı bir sınıf oluşturduğu söylenebilir. Yine de *patricius* ve *pleps* 'ler arasında Roma'nın Krallık Dönemi'nden itibaren yapılan ayırımın ne amaç ve neden başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde önemli devlet görevleri ve dinsel işler *patricius*'lar eliyle yürütüldü. MÖ 445 yılına değin bir *patricius* ile bir *pleps*'in evlenmesi dahi yasaktı.

Yaptırımların icrası da sadece bu sınıf mensupları tarafından yerine getirilmekteydi. Rahiplerin hukuksal görevleri arasında, geleneksel kuralları yorumlama [*interpretare*] ve kendilerine sorulan hukuksal soruları cevaplamak [*respondere*] da vardı⁴¹. Rahipler aynı zamanda geçmişe ilişkin kayıtları da tutmaktaydılar. Roma'nın baskın karakteri olan tarımsal faaliyet kutsal sayılmaktaydı ve bu faaliyetle sorumlu bir rahipler grubu oluşturulmuştu. Başrahip *pontifex maximus*, ticaretin ve hukuksal işlemlerin yürütülmesine izin verilen günleri *dies fasti* ve izin verilmeyen günleri *dies nefasti* belirlerdi⁴². Hadrianus'un imparatorluk dönemi (MS 117 – 138) hukukçularından Pomponius, Roma hukukunun tarihsel özetini sunmaya çalıştığı eserinin başlangıç kısmında, MÖ 509 yılı *pontifex maximus*'u Gaius Papirius'un derlediği dini kuralları *ius Papirianum* başlığı altında kaleme almıştı⁴³.

Hukuksal sistemin gelişimine etkide bulunan en önemli kurumlardan biri de *praetor*'lardı⁴⁴. Ancak kurallar ve yaptırımlardan haberi olmayan çoğunluk için her koşulda adaletli hükümler sunan bir sistemden bahsetmek imkansızdı. *Patricius* sınıfı yaşamın her alanında *pleps*'lere egemen durumdaydı. Üst düzey devlet görevleri *patricius*'larındı. Savaş sonucu ele geçirilmiş araziler *ager occupatorius* devletin mülkiyetine dahil olmakla beraber bu arazilerden yararlanma hakkı en çok *patricius*'lara tanınıyordu⁴⁵. Toplum içinde huzursuzluğa neden olan bu durum, ilk yazılı kanun olan 12 Levha Kanunları'nın düzenlenmesiyle giderilmeye çalışıldı.

Tam adı *Lex Duodecim Tabularum* olan 12 Levha Kanunları'nın varlığı uzun bir süre tartışma konusu olmuştur. Ancak günümüzde kanunların gerçekten düzenlendiği, metinlerde kullanılan dilin ve hükümlerin MÖ V. yüzyılda Roma'nın bulunduğu duruma uyduğu kabul görmektedir⁴⁶.

Gaius Terentilius Harsa, *tribunus plebis*⁴⁷ olduğu MÖ 462 yılında, *consul*⁴⁸ yetki ve görevlerini belirlemek üzere bir heyet görevlendirilmesini istedi⁴⁹. İstek *patricius*'lar tarafından

⁴¹ Karadeniz Çelebican 2013, 75.

⁴² Breisach 2009, 65.

⁴³ CAH 1928, 327.

⁴⁴ Her tam hukuklu Roma vatandaşı erken yaşlarından itibaren *cursus honorum* denilen kariyer mücadelesine başlardı. Ücret ya da maaş alınmadan yerine getirilen *magistratus* hizmetlerinden birine seçilmek, her Romalı için bir onur kaynağıydı. *Magistratus* makamlarından biri de *praetor*'luktu. M. C. Howatson'a (2013, 776) göre, MÖ 366 yılında üçüncü bir yüksek devlet görevlisi, *praetor urbanus* (kent *praetor*'u) ortaya çıktı. *Praetor urbanus* görev yılına adını veren bir memur değildi o, Roma yurttaşları arasındaki davalara bakardı.

⁴⁵ Tahiroğlu – Erdoğan 2014, 44.

⁴⁶ Tahiroğlu – Erdoğan 2014, 47.

⁴⁷ *Pleps* ya da halk *tribunus*'ları. MÖ 494'de kurulan ve özgür doğumlu *pleps*'lerden seçilen resmi görevliler. *Tribunus*'ların görevi *pleps* halkının çıkarlarını *patricius*'ların keyfi davranışlarına karşı korumaktı.

⁴⁸ Roma Cumhuriyet Dönemi'nde hem askeri hem idari alanda en yüksek dereceli iki devlet görevlisi. Ayrıntılı bilgi için bk. Howatson 2013, 506.

⁴⁹ T. Livius'a (III. 9) göre, *patricius*'lar, *consul* yetki ve görevlerini belirleyen hükümleri kaydetmek için, beş kişinin görevlendirilmesini içeren bir kanun önermekteydi.

şiddetle reddedildi. Ancak *pleps*'lerin ısrarlı talepleri⁵⁰ neticesinde MÖ 451 yılında *decemviri consulari imperio legibus scribundis*, *consul* yetki ve görevlerini yazan *decemvir*⁵¹ adı verilen bir komisyon oluşturuldu⁵². Aynı zamanda farklı üyelere bir heyet daha oluşturuldu ve Roma'da ilk kez yapılacak olan bu düzenleme için Solon Kanunları'nı incelemek üzere Atina'ya gönderildi⁵³. MÖ 451 yılı *consul*'leri Appius Claudius Crassus ve Titus Genucius Augurinus'un da dahil olduğu *decemvir* heyeti, MÖ 451 yılında çalışmalarına başladı⁵⁴. *Decemvir* üyelerinin görevde oldukları süre boyunca başka hiçbir devlet memurunun görevlendirilemeyeceğine karar verildi⁵⁵. Alınan bu karar ile *decemvir* üyeleri olağanüstü bir yetkiyle donatılmış oldular⁵⁶. On kişilik komisyon çalışmalarını MÖ 449 yılında tamamladı. Hazırlanan metin, bronz levhalar üzerine yazıldı. On bronz levhaya sonradan iki adet bronz levha daha eklendi. Nihayetinde levhalar üzerine yazılan yasa metni Halk Meclisi'nce⁵⁷ kabul edilerek Roma *forum*'unda⁵⁸ ilan edildi. *Oniki Levha Kanunları* olarak bilinen bu metin, doğrudan Roma halkı tarafından onaylanarak yürürlüğe giren yazılı ilk yasal düzenlemeydi⁵⁹.

Yürürlükte olan hukukun toplumun her kesimi tarafından anlaşılabilir hale gelmesi için yapılan bu düzenlemenin tam metni günümüze kadar ulaşmamıştır. Romalı hukukçuların ve yazarların eserlerinde yapılan göndermelerin bir araya getirilmesi suretiyle, kanunun niteliği ve kapsamı hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde kanunun ancak küçük bir bölümü sayılabilecek toplam 120 maddesine ulaşılmıştır⁶⁰.

Çeşitli eylemlere yönelik cezalar ve kutsal işlere ilişkin hükümler bulunan⁶¹ kanun metninde, üzerinde en fazla durulan konuların usul hukuku, hukuki muamelelerde şekil, miras, vesayet, haksız fiiller ve cezalar olduğu anlaşılmaktadır⁶². Kapsam *pater familias* aile reisi merkezlidir. Bilinen tüm hükümler birbirine yakın yerleşim birimlerinde yaşayan halkın hukuksal ihtiyacının

⁵⁰ T. Livius'a (III. 31) göre, *patricius*'lar öneriyi reddetmediler ve öneriyi destekleyenlere sert davranmadılar. Fakat *patricius*'lardan olmadıkça hiç kimsenin kanun önerisinde bulunamayacağını söylediler. *Patricius*'lar kanun sebebiyle toplandıkları ve öneride bulunanların olumlu davranışlarından dolayı Atina'ya Postimius Albus, Aulus Manlius ve Publius Sulpicius Camerinus'tan kurulu bir komisyon gönderdiler. Bu komisyona Solon'un meşhur kanunlarının bir nüshasını almalarını ve diğer Hellen devletlerinin kanunlarını, gelenek ve göreneklerini ve siyasi kuruluşlarını tanıtmalarını ve bunlar hakkında kendilerine bilgi vermelerini emrettiler.

⁵¹ *Decemvir/i – orum*, on kişilik komisyon anlamına gelmektedir.

⁵² Smith 1859, 386.

⁵³ Lord 1868, 225; Jones 1928a, 459.

⁵⁴ Bickerman 1980, 142.

⁵⁵ Liv. III. 32.

⁵⁶ Leighton 1879, 68.

⁵⁷ *Comita Centuriata*, MÖ 578-535 yıllarında hüküm süren Roma kralı Servius Tullius tarafından kurulan, yüksek memurların seçimi ve savaş ilanı kararlarının yanı sıra yasama yetkisine de haiz halk meclisi. Ayrıntılı bilgi için bk. Howatson 2013, 196.

⁵⁸ Roma kentlerinin merkezinde yer alan dikdörtgen biçimli düzenlenmiş alan. Buldukları şehirde siyasi, toplumsal ve ticari yaşamın merkezi olan forumların çevresinde genellikle kamu binaları yer alırdı.

⁵⁹ Tahiroğlu – Erdoğan 2014, 46.

⁶⁰ Karadeniz Çelebican 2013, 77.

⁶¹ Berger 1991, 551.

⁶² Umur 1999, 77.

karşılanmasına yöneliktir. Kamu hukukuna çok az yer verilmiştir⁶³. Dolayısıyla metinde *ager publicus* uygulamasına yönelik herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde yasama faaliyeti, diğer bir deyişle kanun düzenleme yetkisi Halk Meclisleri'ne⁶⁴ verilmişti. *Senatus*'un⁶⁵ görevi halk meclislerince yapılan düzenlemeleri tartışmak ve onaylamaktı. *Magistratus*'ların⁶⁶ önerdiği, *Senatus*'ta tartışılan kanun tasarıları Halk Meclisi tarafından kabul ya da red ediliyordu. Kabul edilen kanun tasarıları halka ilan edilmesi amacıyla tekrar *Senatus*'a gönderilirdi⁶⁷.

Birinci Kartaca Savaşı (MÖ 264 – 241) Roma için yeni bir dönemin başlangıcı oldu⁶⁸. Tüm İtalya Yarımadası'nda siyasi birliği sağlayan Roma, Birinci Kartaca Savaşı'ndan galip çıkması neticesinde Sicilya Adası'nı ele geçirdi. MÖ 227 yılında ilk defa adaya bir *praetor* vali olarak gönderildi. Böylece İtalya Yarımadası dışında ele geçirilen tüm topraklara uygulanacak Roma eyalet idaresi ortaya çıkmış oldu⁶⁹. Devletin sınırlarının genişlemesi ve hakimiyet alanına yabancı halkların dahil olması, bölgesel nitelikte olan *ius Civile* ve *ius Quiritium*'un ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalmasına yol açtı. *Ius Praetorium* bu dönemde en etkili ve pratik çözüm olarak ön plana çıkmıştır. Bu hukuksal düzenlemeye *honor* kelimesinden üretilen *ius Honorium* da denilmiştir. *Praetor* emirlerini Oniki Levha Kanunu'nun yorumlanması yoluyla, genellikle bir hakkın kazanılması usulüne yönelik olarak verirdi. *Praetor*'lar tarafından ortaya konulan bu düzenlemeler tüm Roma hukuk sisteminin etkide bulundu. Ancak bu çalışmaların tamamı zaman içerisinde yetersiz kaldı. Roma hakimiyet alanında sayıları hızla artan, ancak Roma vatandaşı olmayanlar için Klasik – Öncesi Hukuk Dönemi'ni (MÖ 150 – MÖ 27) temsil eden *ius Gentium* düzenlendi⁷⁰. Roma hakimiyet alanı içerisindeki yabancılar Roma vatandaşları ile ticari, sosyal ve kültürel ilişkiler içerisindeydiler. Bu durum onların hukuksal anlamda tanınmalarını zorunlu kıldı. *Ius Gentium* ve uygulamada yabancılar *praetor*'u olan *praetor peregrinus* hükümleri, Roma vatandaşları ile yabancılar arasındaki ilişkilerin yasal tamamlayıcıları oldular. Böylece bir yanda Roma vatandaşları için *ius Civile*, *ius Quiritus* ve

⁶³ Tahiroğlu – Erdoğan 2014, 47.

⁶⁴ Roma Halk Meclisleri, *comitia*. Üç çeşit *comitia* vardı; *comitia curiata*, *comitia centuriata* ve *concilium plebis* de denilen *comitia tributa*. Burada bahsedilen halk meclisi *comitia centuriata*'dır. Nitekim diğer *comitia*'ların yasama yetkisi yoktu. Roma'nın erken dönemlerinde oluşturulan *comitia*'lar önemli fonksiyonlarını yitirse de MS III. yüzyıla kadar varlıklarını korudular.

⁶⁵ *Senatus*, Roma'nın en erken dönemlerinde oluşturulmuş krallık danışma meclisi. Cumhuriyet Dönemi'nde en önemli devlet organı haline gelen *Senatus*'un başlangıçta sadece *patricius*'lardan oluşan 300 üyesi bulunmaktaydı. MÖ V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *plebs*'ler de *Senatus*'a girmeyi başardılar.

⁶⁶ Roma'da seçilerek göreve gelen üst düzey askeri ve idari yetkililer. *Census* dışındaki *magistratus*'lar bir yıl için seçilirdi.

⁶⁷ Karadeniz Çelebican 2013, 75.

⁶⁸ Hallward 1923b, 61.

⁶⁹ Atlan 2014, 81.

⁷⁰ Uluslar hukuku olarak da tanımlanabilen *ius Gentium*'un asıl gelişimi, Klasik Hukuk Dönemi'nde (MS 27 – MS 250) olmuştur. Umur 1999, 92-93; Karadeniz Çelebican 2013, 59.

praetor urbanus hükümleri, diğer yanda yabancılar için *ius Gentile* ve *praetor peregrinus* hükümleri olmak üzere iki yapılu hukuksal bir sistem oluştu. Uygulamadaki ayırım için örnek vermek gerekirse; köle üzerindeki hakimiyet ortak bir düzenleme olarak *ius Gentium* içerisinde yer almaktaydı, ancak *patria potestas* baba hakimiyeti konusu sadece Roma vatandaşlarını ilgilendirmekteydi ve *ius Civile* içerisinde tanımlanmıştı.

Klasik Hukuk Dönemi'nin (MÖ 27 – MS 250) en önemli yapısal değişimi ise *Senatus*'ta gerçekleşti. Augustus hakimiyeti döneminde (MÖ 27 – MS 14) siyasi gücü yükselen *Senatus*'un almış olduğu kararlar *Senatus consultum* kanun hükmü kazandı. Çalışma düzeniyse şu şekilde oluşturuldu; *princeps*, *Senatus*'ta kanun teklifi mahiyetindeki bir *oratio* okutur, *Senatus* bu teklifi derhal kabul ederdi. Böylece *Senatus* kararları imparatorların dolaylı emirleri haline geldi. Dönemde *praetor* hukuku giderek önemini yitirdi. İmparator adına cevap verme yetkisi ve imparator emirnameleri de yine bu dönemde ortaya çıktılar⁷¹.

Cumhuriyet sisteminin ve kurumlarının giderek zayıflamasına rağmen Roma hukukunun günümüze dek varlığını ve önemini korumasını sağlayan mükemmelliğe Klasik Hukuk Dönemi'nde (MÖ 27 – MS 250) eriştiği söylenir⁷².

Hukukçuların bu dönemdeki en önemli faaliyeti, yasaların uygulanmasına ilişkin kendilerine danışılan hukuksal konulara cevap [*respondere*] vermektir. Özellikle Cumhuriyet Dönemi'nin ortalarından itibaren hukukçuların kendilerine sorulan soruları herkesin dinlemesine açık bir şekilde cevaplandırmaları usulü yerleşmişti. Sözlü ve kamuya açık cevapların yanısıra yazılı cevaplar da veriliyordu. Bu yazılı cevaplar ilgili dava taraflarınca hakimlere sunuluyordu. *Principatus* Dönemi'nde oluşturulan yeni düzene muhalif hukukçular olduğu gibi *princeps*'in hizmetinde çalışmayı tercih eden hukukçular da vardı. Augustus, kendi iradesine aykırı herhangi bir görüş vermeyeceğinden emin olduğu dikkatle seçilmiş bazı hukukçulara imparator adına cevap verme yetkisi tanıdı. Böylece o zaman dek sadece *moral* alandaki soruları yanıtlayan hukukçular, yapılan bu değişikliklerle kendilerine sorulacak her çeşit hukuksal soruya yanıt verebilecek duruma geldiler⁷³. Augustus hukukçuların yetkilerini artırmakla birlikte cevap *respondere* verebilecek hukukçuların sayısını kısıtladı⁷⁴. Yapılan bu uygulamayla hukukçuların faaliyetlerinin siyasi iktidar tarafından denetlenmesi sağlanmış oldu. Yine *Principatus* Dönemi'nde imparator emirnameleri olarak bilinen *constitutiones principis*'ler düzenlemeye başlandı. İmparator böylece zamanla hukukun ve adaletin tek kaynağı haline geldi. Bu emirnameler; beyannameler [*edicta*], kararlar [*decreta*], yazılı cevaplar [*rescripta*] ve talimatlar

⁷¹ Karadeniz Çelebican 2013, 82-83; Tahiroğlu – Erdoğmuş 2014, 65-66.

⁷² Karadeniz Çelebican 2013, 59.

⁷³ Hadley 1873, 52.

⁷⁴ Buckland 1921, 23.

[*mandata*] şeklinde ayrılmaktaydı. *Edicta*'lar imparatorun yaşam süresince geçerliydi; hatta bir başka imparator kaldırmadığı sürece geçerliliğini korumaya devam etmekteydi. *Rescripta* imparator tarafından kendisine yazılı olarak başvuran bir memura veya bir mektupla sorulan soruya verdiği yazılı cevaptı. *Decreta* imparatorların ihtilafli konulara verdiği cevaplardan meydana gelmekteydi. *Mandata* imparatorların memurlara özellikle eyalet valilerine gönderdikleri talimatları içermekteydi⁷⁵. Ancak bu dönemin en karakteristik özelliğinin hukukçuların faaliyetleri olduğu söylenebilir⁷⁶. Hukuksal düzenlemeleri bilen ve hukuksal düzenin günlük yaşam pratiğine haiz olan bu görevliler yaptıkları çalışmalarla diğer dönemleri de etkilediler.

Klasik - Sonrası Hukuk Dönemi'nde (MS 250 – MS 527), imparator Diocletianus (MS 284 – 305) otoriter rejime uygun şekilde yapısal düzenlemeler gerçekleştirildi. Mutlakiyet idaresinin tam anlamıyla hüküm sürdüğü bu dönemde imparatorun başka herhangi bir kişi ya da kurumun hukuk yaratması mümkün olmadığından hukukun tek kaynağı imparatorun iradesi haline geldi. Diğer bir ifadeyle artık tek kanun koyucu imparatordu. Yeni durum bir yandan hukuksal birliğin güçlenmesini sağlarken diğer yandan hayatın yeni ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmaktaydı⁷⁷.

Roma vatandaşlığının ve dolayısıyla Roma hukukunun bütün imparatorluk uyrukları için geçerli olacak biçimde genişletilmesi MS 212 yılında Marcus Aurelius Antonius Caracalla'nın (MS 211 – 217) bir kararnamesiyle [*Constitutio Antoniniana*] gerçekleşti. Ancak Roma hukukunun tüm Roma hakimiyet bölgesine uygulanması, Hellen kültürü ile beslenmiş doğuda huzursuzluğa neden oldu. Nitekim doğu eyaletlerinin kendi hukuksal normları vardı. MS 330 yılında kurulan Constantinopolis'in Roma'dan sonra ikinci merkez haline gelmesi, doğuda Hellen hukuk normlarının güç kazanmasına ve Roma hukukunu etkilemesine yol açtı. Roma İmparatorluğu'nun Büyük Theodosius'tan sonra (MS 395 yılında) batı ve doğu olarak ikiye ayrılması yürürlükteki hukuk birliğini bozmadı. Her ne kadar kaynakları farklı olsa da imparatorluğun bir tarafında yürürlüğe girmiş olan yasa, diğer tarafta da geçerli oluyordu. Roma ve Constantinopolis'te teşkil eden iki *Senatus*'un yasama ve adalet yönetimine ilişkin görevleri devam etmekteydi, ancak her ikisinin de yetkileri oldukça sınırlandırılmıştı⁷⁸. Ancak iki farklı anlayış yapısı, zamanla yaratılan ve uygulanan hukukun da farklılaşmasına neden oldu. Farklılaşma giderek arttı; eyalet hukukları, giderek Roma hukukunun yerini almaya başladılar⁷⁹.

⁷⁵ Tahiroğlu – Erdoğmuş 2014, 77-78.

⁷⁶ Stein 2003, 16.

⁷⁷ Tahiroğlu – Erdoğmuş 2014, 79.

⁷⁸ Tellegen – Couperus 1993, 118.

⁷⁹ Karadeniz Çelebican 2013, 59-60.

Hukuk okullarının kurulması ve bu okullarda yürütülen bilimsel faaliyetlerin, dönemin en büyük özelliği olarak söylenebilir. Aslında Roma dünyasında hukuk eğitimi sürekli varlığını korumuştur. II. Theodosius MS 425 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'nin öncüsü denilebilecek bir hukuk okulunu Constantinopolis'te kurdu. İmparatorlar kaliteli bir eğitimi sağlamak için birçok kez okulun eğitim içeriğine müdahale ettikleri bilinmektedir. Çoğu hukuk eğitimi almış yüksek bürokratların denetiminde devlet dairelerinde hazırlanan mevzuat, belirli bir hukuk kültürünün varlığını yansıtmaktaydı⁸⁰.

Roma hukukunun son dönemi olarak kabul edilen Iustinianus Dönemi (MS 527 – MS 565), MS 527 – MS 565 yılları arasında Doğu Roma imparatoru olarak hüküm süren Iustinianus'un hukuksal anlamda önemli çalışmalar yaptığı dönemi ifade etmektedir. İmparatorluğun Latince konuşulan Dardania (Arnavutluk) Bölgesi'ndeki Tauresium kentinde doğan Iustinianus⁸¹, Roma'nın eski görkemli halini yeniden canlandırmak istiyordu. Her ne kadar kendi döneminde yaşayan tarihçi Prokopius'un gizli tarihinde hırslı, zalim, hislerine mağlup bir imparator olarak betimlense de önemli başarılar elde eden bir devlet adamı olduğu bilinmektedir⁸². Ülkede siyasi, dini ve hukuki birlik sağlamak için büyük gayret sarfetmiştir. Dini birlik Hıristiyanlığın devletin resmi dini olması suretiyle tamamlanmıştı. Iustinianus, siyasi birliğin hukuksal birliğin sağlanması yoluyla tesis edileceğini düşünüyordu. Bu nedenle hukuksal çalışmalara özel bir önem atfetti. Sistemli bir çalışma ortaya koyabilmek için alanlarında temayüz etmiş avukatlar, memurlar ve profesörlerden oluşan, adalet bakanı Tribonianus'un da dahil olduğu bir komisyon eliyle kanunlaştırma hareketi yürüttü. İmparator emirnamelerinin toplanması *codex*⁸³ ve klasik hukukun derlenmesi *digesta*⁸⁴ çalışmaları MS 528 yılında başladı ve MS 534 yılında tamamlandı. Iustinianus döneminde çıkarılan yasalar da bu derlemeye sonradan eklendi. XVI. yüzyılda *Corpus Iuris Civilis*⁸⁵ olarak adlandırılan çalışma böylece ortaya çıkmış oldu⁸⁶. Derleme, Roma hukukunun etkilerini çağlar boyu sürdürecektir bir metin olacaktır.

1.2.2. Tarım Kanunlarının (*Leges Agrariae*) Ortaya Çıkması ve Gelişimi

Tarım kanunları *leges agrariae*, kendi tarihsel süreci içerisinde Roma'nın hakim olduğu arazilerde bir tür mülkiyet kavramını tanımlayan bir çok düzenlemenin toplamından oluşmaktadır. Yapılan düzenlemelerin birçoğu Roma kolonilerini işgal edilen yerlere

⁸⁰ Tahiroğlu – Erdoğan 2014, 81.

⁸¹ Evans 2005, 25.

⁸² Umur 1999, 109.

⁸³ Metnin Latince edisyonu için internet erişim adresi <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html> (erişim tarihi: 11/01/2018).

⁸⁴ Metnin Latince edisyonu için internet erişim adresi <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html> (erişim tarihi: 11/01/2018).

⁸⁵ Metnin Latince edisyonu için internet erişim adresi <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html> (erişim tarihi: 11/01/2018).

⁸⁶ Tahiroğlu – Erdoğan 2014, 86.

yerleştirmek, koloniyi oluşturan askerlerle vatandaşlara bu topraklardan pay vermek amacıyla tasarlandı ve kabul edildi⁸⁷. Ele geçirilen arazilerin tamamı kolonilere dağıtılmadı. nemli miktarda tarımsal arazi devlet mülkiyetinde kaldı. Roma'nın ilk dönemlerinde bu arazilerin ne şekilde tasarruf edildiği açık değildir. Modern bilimsel tartışmalar devletin mülkiyetine geçen arazileri kontrol altında tutanların kim ya da hangi toplumsal gruplar olduğu sorusu etrafında yođunlařmaktadır⁸⁸.

B. G. Niebuhr'a (1849, 166) göre, mülkiyet esaslı arazi düzenlemeleri Servius Tullius (M 575 – 535) döneminde bile mevcuttu.

Devlet arazilerinin, Servius Tullius (M 575 – 535) zamanından önce de çok önem verilen bir konu olduğu bilinmektedir. Kasabalar işgal ediliyor, insanlar canlarını kurtarmak için kendilerini ve mlklarının koşulsuzca fatihlerinin ellerine teslim ediyorlardı. Her kasaba kendisinden alınanlar dışında barış bedeli olarak arazilerinin üçte birini işgalcilere devrediyorlardı⁸⁹.

Romalılar, Tiber Nehri kıyısında belirledikleri ilk yerleşim alanını *ager Romanus* olarak adlandırmışlardı. Tiber Nehri kıyısından Ostia yöresine kadar olan dar bir alanı ifade etmekteydi. şehir ve *ager Romanus* zamanla genişledi. *Ager Romanus* dışında işgal edilen yerlerden elde edilen toprakların kasabalar *municipia* oluşturulmasına, kolonilere verilmesine ya da vatandaşlara bedel karşılığında devredilmesine konu olan her türlü araziye *ager publicus* denilecekti. Bu düzenleme devlet arazilerinin kullanımını ortaya koyan temel yaklaşımı iermekteydi⁹⁰.

Romulus'un Roma şehrini kurduğunda şehrin 3000 vatandaştan oluştuğu sylenmektedir⁹¹. Romulus her vatandaşa 2 *iugera* (yaklaşık 5000 m²) miras bırakılabilir arazi tahsis etmişti. Kırsal bölgede paylaşım dışı kalan arazilerin bir kısmı kutsal işlere ayrıldı diğer kısmıysa devlet arazisi olarak belirlendi.

Aristoteles'e (*pol. II. 1268a*) göre, en iyi devlet anlayışıyla ilgili bir şeyler söyleyen ilk kişi olan Miletos'lu Hippodamos, kent nüfusunu zanaatkarlar, çiftçiler ve silahla ülkeyi koruyacak olanlar şeklinde üç gruba ayırmıştı. Hippodamos'a göre toprak da kendi içinde kamusal, özel ve kutsal alanlar olarak e ayrılmalıydı; tanrılarla ilgili harcamaların kutsal topraklardan sağlanması, savaşçıların ücretlerinin özel toprakların gelirlerinden ödenmesi, kamusal alanların kullanımının ise toplumun ve devletin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmesi gerekmektedir.

⁸⁷ Smith 1859, 38-39

⁸⁸ Roselaar 2010, 20.

⁸⁹ Niebuhr 1849, 158.

⁹⁰ Stephenson 1891, 9.

⁹¹ Niebuhr 1849, 158.

“İşte bu yüzden toprağı bireysel ve kamusal olarak ikiye ayırmak gerekir. Bu topraklar da kendi içinde ikiye ayrılmalıdır. Kamu toprağının bir kısmı ortak sofralar, diğer kısmı ise tanrılar için ayrılacaktır. Bireysel toprakların bir kısmı sınıra yakın diğer kısmı kente yakın yerde olmalı ve her vatandaş iki kısımda da toprak sahibi olmalıdır”⁹².

Romulus tarafından yapılan ayrımın, Miletoslu Hippodamos’un kent anlayışını aktaran Aristoteles’in *politika* adlı eserinde kaleme aldığı düşüncelerle benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Gaius benzer bir durumu şu şekilde açıklamaktaydı;

“Şeyler iki ana bölüme ayrılır; bazı şeyler kutsalların hakkı ‘*iuris divini*’ bazı şeyler ise insanların hakkı ‘*iuris humani*’dir. *Iuris divini* olarak ayrılan şeyler dinsel ve kutsaldır”⁹³.

Iuris humani olarak belirlenen topraklar ikiye ayrılmaktaydı; devlete ait araziler ve şahsa ait araziler. Tüm Roma toprakları ya devlete ya da özel mülkiyete aitti; *aut publicus, aut privatus*. Devlet ait topraklar ise, aynı anlayış dahilinde ya kutsal olarak muhafaza edilirdi ya da ürün yetiştirsin diye kişilere tahsis edilirdi⁹⁴.

Censor kayıtlarında yer alan, zamanla devlet arazi vergisi olarak genelleşen *pascua* ödemesinin de bu dönemdeki düzenlemeden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. C. Niebuhr (1832, 188), döneme ilişkin Titus Livius’un küçük hanelerin toprak sahibi olmadıkları savını hatalı bulmaktadır. Ele geçirilen tüm araziler düşman topraklarının fethiyle kazanılmıştı ve satılan ya da özel olarak tahsis edilen yerler nihayetinde *pleps*’lerin kullanımındaydı.

D. W. Rathbone (2003, 139), Romalıların özel mülkiyetin düzenlenmesini öncelikli olarak ele aldığını, On iki Levha Kanunları’nda da devlet arazileri için herhangi bir hüküm düzenlenmediğini belirtmektedir. *Annales* geleneği içinde devlet arazilerinin düzenlenmesine ilişkin siyasi tartışmaların MÖ 486 yılında *consul* Cassius’un (MÖ 541 – 485) döneminden, MÖ 367 yılı askeri *tribunus*’u Licinius zamanına kadar kayıt altına alındığı, MÖ 390-360 yılları arasına özel önem atfedildiğini belirtmektedir⁹⁵.

Tüm işgal edilen araziler satılmadan ya da bir şekilde tahsis edilmeden önce *ager publicus*’tu. Krallığın son dönemleri ve Cumhuriyet’in başlarında *ager publicus* devlet tasarrufu altındaydı. Sadece devlet otoritesi tarafından satış yoluyla ya da yapılan büyük ölçekli dağıtım düzenlemeleriyle elden çıkarılırdı. Satış yoluyla özel mülkiyete bırakıldığında, yöntem bugünkünden çok farklı değildi. En yüksek fiyat teklifinde bulunana arazi devredilirdi. Böylece

⁹² Aristot. *pol.* VII. 1330a.

⁹³ Gai. *Inst.* 2-3.

⁹⁴ Niebuhr 1849, 620- 621.

⁹⁵ Rathbone 2003, 139.

servet sahibi *pleps*'lerin de bu uygulamadan yararlandığı düşünülebilir. Arazilerin dağıtımı ise, genelde savunma amacıyla stratejik yerlerde kurulan kolonilere, ödüllendirilmesi gereken eski askerlere yapılmaktaydı. İlerleyen zamanlarda ise yoksul *pleps*'lerin devlet arazilerinden pay almalarını sağlamak amacıyla çeşitli tarım kanunları düzenlendi⁹⁶.

Romalılar, İtalya Yarımadası'nda yaşayan diğer halkları birbiri ardına mağlup ederek topraklarını ele geçirdiler ve bu geniş arazilere koloniler yerleştirdiler. Stratejik açıdan düşünceleri oluşturulan bu kolonileri ileri karakol olarak kullanarak düşman topraklarından gelen tehditlere karşı merkezin güvenliğini sağlamaktı. Süregelen savaşlar nedeniyle koloni oluşturmak için uygun şartların ve zamanın olmadığı durumlarda ise ele geçirilen araziler Roma vatandaşlarına satıldı ya da kiralandı. Kira bedeli aynı olarak belirlenmişti; işlenen araziden elde edilen tahılın onda biri ve yetiştirilen meyvelerin beşte biri yıllık kira bedelini oluşturmaktaydı. Hayvancılıkla uğraşanlar da benzer bir şekilde kira ödemesi yapmak zorundaydı. Özellikle ele geçirildiğinde halihazırda tarımsal olarak işlenmekte olan araziler üzerinde yapılan bu uygulama sonucunda, çalışmaya istekli Roma vatandaşları hem ürün elde ettiler hem de yerleşim amacıyla ileride kurulacak kolonilerin temelini oluşturdular. Ancak savaşlarda yapılan harcamaların karşılanması amacıyla gelir elde etmek, Roma vatandaşlarının yaşelerini sağlamak ve yeni oluşturulan yerleşim yerlerinde Roma vatandaşların sayısını artırmak gibi amaçlarla yürütülen politikalar zamanla çok farklı bir sonuca doğru ilerledi. Zengin Roma vatandaşları arazilerin çoğunu satın aldılar, yoksul komşularının topraklarını ise ya ikna ederek ya da zor kullanarak ele geçirdiler⁹⁷.

MÖ 535 yılından önce doğduğu kabul edilen Spurius Cassius Vecellinus tarafından hazırlanan yasa tasarısı devlet arazilerinin paylaşımını konu alan ilk düzenlemelerden biridir⁹⁸. Cassius (MÖ 541 – 485) sırası ile MÖ 502, 493 ve 486 yıllarında üç kez *consul* seçilmiş⁹⁹, iki kez zafer geçit töreni yapmakla onurlandırılmıştı.

“Proculus Verginius ve Spurius Cassius consul seçildiler. Verginius'un ordusu Aquitanlara, Cassius'un ordusu ise Hernik ve Volsklara karşı derhal harekete geçtiler. Aquitanlar şehirlerini tahkim ettiler en değerli varlıklarını ülkelerinin dışına çıkardılar ve arazilerinin mahvolmasına, kır evlerinin yakılıp yıkılmasına müsaade ettiler. Böylece Verginius ülkeyi kolayca ele geçirdi; çünkü hiç kimse ordusuna karşı direnmemişti. Ülkeyi ele geçirdikten sonra ordusuyla geri döndü. Volsklar ve Hernikler de topraklarının yıkımına müsaade ettiler ve şehirlerinde

⁹⁶ Stephenson 1891, 18.

⁹⁷ App. *civ.* I. 7-8; ayrıca bk. Gargola 2008, 488.

⁹⁸ Stephenson 1891, 25.

⁹⁹ Bickerman 1980, 140.

sığınmaya çalıştılar. Ancak bu kararlarında ısrarlı davranmadılar; verimli ülkelerinin yıkımını görmeye dayanamadıkları ve tahkimatlarına da güvenemedikleri için consul'e savaşın sona erdirilmesi amacıyla elçiler gönderdiler. İlk elçiyi gönderen Volsklardı. Roma ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması önerisi ile çabuk bir barış sağladılar; herhangi bir çekişme olmaksızın Romalılara tabi olmayı kabul ettiler. Onların bu şekildeki davranışlarını gören Hernikler yalnız kaldıklarını anladılar ve derhal consul ile barış görüşmeleri başlattılar. Ancak Cassius Herniklerin elçilerine sert davrandı ve birçok suçlama öne sürdü; öncelikle fethedilen bir ülkede yaşayan insanlar gibi davranmaları gerektiğini, barış görüşmelerine ancak daha sonra başlanabileceğini söyledi. Elçiler bunun üzerine makul olan her şey üzerinde anlaşabileceklerini ifade ettiler. Cassius elçilere tüm askerlerine altı aylık ödeme yapılmasını ayrıca iki aylık işçilerinin karşılanmasını emretti ve bunların kendisine teslim edilmesi için belirli günler tespit etti. Hernikler her talebi derhal ve istekle yerine getirdiler. Elçilerini Cassius'a tekrar gönderdiklerinde bu kez consul onlara iyi davrandı ve övgüde bulundu. Böylece elçileri Senatus'a gönderdi. Senatorlar Hernik elçilerinin sözlerini uzun uzun ve dikkatle düşündükten sonra onların dostluğunu kabul ettiler; ancak anlaşmanın Cassius tarafından onaylanması gerektiğini söylediler ve consul'ün onayladığı her şeyin kendi kutsamalarına da haiz olduğunu ifade ettiler"¹⁰⁰.

“Cassius, Senatus'un kararından sonra sanki büyük ulusları ordusuyla bastırmiş gibi görkemle Roma'ya döndü ve adına zafer geçidi düzenlenmesini talep etti. Böylece bu onuru hak ederek kazanmak yerine kendisine sunulan bir hediyeye gibi kabul etmek istedi. Şehirleri ordusuyla ele geçirmediği, düşman ordusunu savaş alanında yenmediği halde, evlerinden sürülen zavallı esirler ve elde ettiği ganimetler zafer töreninin süsleri oldular. Bu davranışları ona gerçek olmayan bir ün kazandırdı"¹⁰¹.

Ancak consul şöhretini uzun süre koruyamadı. Hernikler ile yaptığı anlaşma daha önce Latinlerle yapılan anlaşmanın bir kopyasıydı. Latinlere karşı kazanılan Regillus Gölü Savaşı (MÖ 499) Cumhuriyet idaresinin güçlenmesini sağlamıştı ve savaş sonrası yapılan anlaşma Cassius Anlaşması [*foedus Cassianum*] olarak isimlendirilmişti¹⁰². Senatörler anlaşma mahiyetine tam olarak vakıf olduklarında öfkeye kapıldılar. Nitekim Latinler kendi yakınlarıydı, ancak Hernikler yabancı bir ulustu. Kendi hısımları olan Latinler ile yabancı bir ulus olan Herniklerin aynı haklara sahip

¹⁰⁰ Dion. Hal. ant. VIII. 68. 1-4; ayrıca bk. Last 1928, 488.

¹⁰¹ Dion. Hal. ant. VIII. 69. 1.

¹⁰² Fagan 1999, 26.

olmasını kuşkuyla karşıladılar. Diğer taraftan Cassius'un davranışlarından da hoşnut değillerdi. Cassius üç kez *consul* seçilmiş, iki kez zafer geçit töreni düzenlenmişti¹⁰³. Siyasi gücü hızla artan Cassius, halkı yeniden krallık geleneğine yönlendirme arzusuyla kendi sonunu hazırlamaktaydı¹⁰⁴.

Herniklerin topraklarının üçte ikisine el konulmuştu. *Consul*, toprağı Latinler ve *pleps*'ler arasında bölmeyi ve buna devlete ait olmasına rağmen şahısların elinde bulunan arazilerin bir kısmını da dahil etmeyi istedi. Söz konusu toprakların mülkiyetini elinde bulunduran senatörler, mal varlıklarını tehdit eden bu tehlike karşısında korkuya kapıldılar. Korkuları sadece kendi varlıklarından değil, devlet mülkiyetindeki yerlerin akibetinden de kaynaklanmaktaydı. Böyle bir *consul*, tasarılarıyla özgürlük için ciddi bir tehlike oluşturabilirdi. Bu *lex agraria* için ilk öneriydi¹⁰⁵.

Cassius, tasarısını *Senatus*'ta savunduğı konuşmasında üç kez *consul* seçildiğinden ve bu süre zarfında Roma'ya yaptığı hizmetlerden bahsetti. Nihayetinde de *pleps*'leri kurtaracak olan planından; devlet mülkiyetinin paylaşılması gerektiğinden söz etti. Henüz konuşmasına devam ederken *Senatus*'ta büyük bir kargaşa meydana geldi. *Consul* mevkidaşı Verginius ve Appius Cladius¹⁰⁶ onun aleyhine konuşmalar yaptılar. Tartışmaların devam ettiği günlerde *tribunus plebis* Gaius Rabuleius ve Aulus Sempronius Atratinus'un yaptığı konuşmalar belirleyici oldu. Nihayetinde on eski *consul*'dan bir heyet [*decemvir*] oluşturulmasına, bu heyet eliyle devlet arazilerinin tespit edilmesine ve ne kadarının paylaşımına konu olacağına belirlenmesine karar verildi. Heyetin çalışmaları yürütmesi için uzun bir süre öngörüldü¹⁰⁷.

Syrakusai'li Astylos'un koşu yarışını kazandığı 74. Olimpiyatların başlangıcında, Leostratos'un Atina'da *arkhon* olduğu, Roma'da Quintus Fabius ve Servius Cornelius'un *consul*'lük yaptıkları MÖ 485 yılında¹⁰⁸ Cassius tiranlık girişimiyle suçlandı. Cassius'un sözde gizli planlarından ilk şüphelenenlerden birisi de kendi babasıydı. *Senatus* kararının ardından Cassius'u eve götürdü ve *patria potestas* hakkı uyarınca onu öldürdü¹⁰⁹.

Halk önünde 'bir kral!' haykırışı ile yapılan suçlama, krallarından henüz kurtulan ve cumhuriyet idaresini yeni oluşturan Romalıların derhal tepki vereceğı ciddi bir suçlamaydı.

¹⁰³ Dion. Hal. *ant.* VIII. 69. 2.

¹⁰⁴ Mommsen 1920, I. 443.

¹⁰⁵ Liv. II. 41.

¹⁰⁶ Appius Claudius, MÖ 451 yılında *consul* olarak seçilecekti. Görev yaptığı dönemde On iki Levha Kanunları'nın yazılması için oluşturulan *decemvir* heyetine başkanlık yaptı.

¹⁰⁷ Dion. Hal. *ant.* VIII. 71-76, 81.

¹⁰⁸ Dion. Hal. *ant.* VIII. 77. 1. MÖ 484 yılında Atina *arkhon*'u Leostratos'tu. Quintus Fabius ve Servius Cornelius'un Roma'da *consul* oldukları yıl ise MÖ 485'tir; Bickerman 1980, 138-141.

¹⁰⁹ Dion. Hal. *ant.* VIII. 79. 1.

Benzer suçlama tarzı daha sonra *patricius* çıkarlarına aykırı hareket eden her reformcu için halkın nefretini uyandırmak amacıyla kullanılan bir yöntem haline geldi¹¹⁰.

Cicero, o dönemde meydana gelen olayları;

“Ancak kısa bir süre sonra, devletin on altıncı yılında Postumus Caminus ve Spurius Cassius’un consullukları sırasında nesnelere doğası gereği bir olay gerçekleşti; kralların hakimiyetinden henüz kurtulan halk, daha fazla hak talebinde bulundu”

sözleriyle değerlendirmiştir¹¹¹.

Cassius'un öldürülmesinin ardından Licinius Stolo'nun kendi tasarısını sunduğu MÖ 376 yılına kadar birçok toprak kanunu tasarısı sunuldu. MÖ 482 yılında Spurius Licinius'un, MÖ 480 yılında ise Pontificius'un girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. MÖ 468 yılında *consul*'lar Valerius ve Aemilius, *tribunus plebis*'lerin tasarılarını cesurca desteklediler ancak bu çabalar da sonuçsuz kaldı. MÖ 454 yılı *tribunus plebis*'lerden biri olan Lucius Icilius, Cassius'un tasarısı üzerine kurulan *decemvir* heyetinin devlet arazilerinin belirlenmesi ve halka dağıtılması yönündeki görevinin uygulanmaması durumunda, askeri ya da sivil olup olmadığına bakmaksızın hiçbir kararnameyi imzalamayacağını bildirdi. Appius Cladius'un araya girmesiyle Icilius mevkidaşları tarafından yalnız bırakıldı. Icilius bu kez Aventinus tepesinin *pleps*'lerin en eski mülkü olduğunu ileri sürerek tepenin yeniden *pleps*'lerin tasarrufuna bırakılması gerektiğini savundu. Nihayetinde Icilius kanunu [*lex Icilius*] Aventinus tepesi mülkiyetine ilişkin olarak ortaya çıkmış oldu¹¹².

Titus Livius bu girişimler için;

"Onlar devlet arazilerinin halka dağıtılmasına, koloniler kurulmasına, toprak sahiplerinden gerekli vergilerin 'vectigalis' alınmasına ve askerlere gerekli ödemelerin yapılmasına dair umutlarını dile getirdiler" demiştir¹¹³.

Satılan veya kiralanın devlet arazileri zamanla zengin ailelerin elinde toplanmıştı. Diğer taraftan özgür işçilerin uzayıp giden savaşlar nedeniyle orduya alınması, zenginler tarafından işletilen devlet arazilerinde muazzam miktarda köle işçi istihdamına yol açmaktaydı. Geniş araziler üzerinde köle istihdamına dayalı çiftlikler *latifundia* oluşmaya başladı. Halk, Roma vatandaşlarının savaşlar nedeniyle sayıca azalmaları karşısında sürekli artan köle nüfusundan

¹¹⁰ Taylor 2013, 69-70.

¹¹¹ Cic. *Rep.* II. 33. 57.

¹¹² Stephenson 1891, 27-36.

¹¹³ Liv. II. 41.

tedirgin oluyordu¹¹⁴. Huzursuzluğa neden olan tarımsal tekelleşme ve köle sayısı, yeni düzenlemeleri gerektirdi.

Licinius ailesi, Roma'nın köklü ailelerinden biriydi. *Pleps*'ler MÖ 494 yılında çıktıkları *Mons Sacer*'den¹¹⁵ döndükten sonra seçilen ilk *tribunus* 'lardan biri, Licinius ailesindendi. Sonrasında *consul* yetkilerine haiz askeri *tribunus* makamına yeniden bir Licinius seçilmişti. Bu meşhur aileden gelen üçüncü isim Caius Licinius Calvus Stolo, Manlius'un¹¹⁶ ölümünün yedinci yılında *tribunus plebis* olarak seçildi. Bir diğer *tribunus* yine *pleps*'lerden Lucius Sextius'tu. Her ikisi de liberal *patricius*'lara yakın olan *pleps* partisine mensuptular. Licinius ve Sextius görev sürelerinde üç tasarı hazırladılar.

Hazırlanan üç tasarıyla;

- Askeri *tribunus* makamının kaldırılması, bunun yerine en az bir *consul*'un *pleps*'lerden seçilmesi, seçilen *pleps*'lerin en büyük üç rahip heyetinden birinde görev almasının sağlanması,

- Hiç kimsenin devlet arazilerinden 500 *iugera*'nın (yaklaşık 300 acre) üzerinde toprağı elinde tutmasına müsaade edilmemesi, aynı şekilde 100 öküz ve 500 koyundan fazlasının bu arazilerde barındırılmaması, arazi sahiplerinin köleleri ile orantılı olarak yeter sayıda özgür işçi istihdam etmeleri,

- Borçlu vatandaşların yüklerini hafifletmek amacıyla borç ödemelerinin yeniden yapılandırılması öngörülmekteydi¹¹⁷.

Caesar dönemine dek gelmiş geçmiş en etkili *pleps* olduğu söylenen Licinius'un kararlı tavrına rağmen *pleps*'lerin şahsi çıkar temelli iç çekişmeleri tasarıların yasalaşmasını yavaşlattı. *Pleps*'lerin aksine *patricius*'lar yeknesak bir tavır içerisinde tasarılarla direnç gösteriyorlardı. Bu durumda olayları izlemek ve amaçları uyarınca veto haklarını kullanmaktan başka Licinius ve Sextius'un yapacağı hiçbir şey yoktu. Onlar da bu haklarını çok etkili bir şekilde değerlendirdiler. Kendi yerlerine geçecek *tribunus plebis* seçimlerinde veto haklarını kullandılar. Her *magistratus*'un, koşullar ne olursa olsun görev süresinin sonunda görevinden ayrılması ve seçilen yeni *magistratus*'un göreve başlaması esastı. Licinius ve Sextius vetoları ile

¹¹⁴ App. civ. I. 7-8.

¹¹⁵ *Mons Sacer*, Kutsal Dağ. Roma'da Tiber Nehri'nin Aienne kolu kıyısında yer alan ve Iupiter ritüeline vakfedilen bir dağdır. *Pleps*'ler *patricius*'lar ile geleneksel mücadeleleri esnasında MÖ 494 yılında bir tür grev için gruplar halinde bu dağa çekildikleri söylenmektedir. *Pleps*'ler şehri terk ederek birtakım taleplerinin kabul görmesini dile getirmişlerdir. *Pleps*'ler Roma'ya dönmek için genel af ilan edilmesini, borçların silinmesini ve borç nedeniyle köle durumuna gelenlerin özgürlüklerine kavuşmasını ayrıca *pleps* sınıfının haklarını savunacak bir *tribunus plebis*'lik makamının kurulmasını buraya iki kişi seçilmesini talep etmişlerdi; Liv. II. 32; ayrıca bk. Küçük 2014, 129.

¹¹⁶ Marcus Manlius Capitolinus, MÖ 392 yılı *consul*'ü. Galyalıları MÖ 390 yılında Capitolium Tepesi'ni kuşattıkları sırada şehir kalesini savunmuş, MÖ 384 yılında ölmüştür. Licinius, Manlius'un ölümünden yedi yıl sonra MÖ 377 yılında *tribunus plebis* olarak seçilmiştir.

¹¹⁷ Bryans – Hendy 1911, 66.

yeni *magistratus* seçimini engellediler. *Senatus*'a göre ya *tribunus plebis*'ler görevlerinden kendi rızaları ile çekilecekler ya da bir *interrex* seçimine gidilecekti¹¹⁸.

Pleps'ler yüksek memuriyetlerde yer almadıkça borç yüklerinin hafifletmenin mümkün olmadığını bildikleri için aralarından seçilen bu iki *tribunus* eliyle borçlarının bir miktar tenzil edilmesi ve kalan diğer kısmının ise üç eşit taksite bölünmesini istiyorlardı. İkinci tasarıyla özel mülkiyet kapsamındaki topraklara değil, özellikle devlet arazilerinin kullanımına bir kısıtlama konulması amaçlanmıştı. Üçüncü tasarı *consul*'lerden en az birinin kendi aralarından seçilmesini bir hak olarak talep etmekten ibaretti. *Patricius*'lar talepler karşısında korku ve dehşete kapıldılar. Bu arada Licinius ve Sextius *tribunus plebis* olarak yeniden seçildiler. Bundan başka hiçbir makamdan yüksek devlet memuru seçilmesine müsaade etmediler. Söz konusu dönemde barış ortamı hüküm sürmekteydi. Sadece Velitrae kolonistlerinin Tusculum'u kuşatma girişimleri oldu. Tasarılarla ilişkin görüşmeler Velitrae'ye giden lejyonların dönmesine dek ertelendi. Endişeleri devam eden *patricius*'lar yetkilerinin ellerinden alınmamasını garanti altına almak için bir *dictator* seçilmesini öne sürdüler. Böylece Marcus Furius Camillus *dictator* seçildi. *Patricius* ve *pleps*'ler arasında mevcut kutuplaşma bu dönemde daha da alevlendi. Licinius ve Sextius süregelen tartışmalar boyunca on kez görevlerine yeniden seçildiler¹¹⁹. Kanun tasarılarının kabul edilmesi *patricius*'lar tarafından sürekli geciktiriliyordu. Bu arada Licinius ve Sextius kutsal merasimler düzenleyen on kişilik heyetin yarısının *pleps*'lerden oluşmasını talep eden bir tasarıyı yasalaştırdılar. Gallia savaşının yaklaşmakta olması tüm tartışmalara gölge düşürdü. *Dictator* Marcus Furius'un Gallia ordusunu yenmesinin ardından *Senatus*'ta yasa tasarılarına ilişkin ümitsiz ve sonuç vermeyen mücadelenin de sona erdirilmesi eğilimi oluştu. Nihayetinde *tribunus plebis*'lerin yasa tasarıları benimsendi ve *pleps* sınıfından Lucius Sextius *consul* olarak seçildi. Böylece uzun süren mevkii mücadelesi sonunda uzlaşma ile bitmiş oldu¹²⁰.

Lex Licinia Sextia olarak bilinen yasanın onaylanmasının (MÖ 367) ardından devlet arazilerinin tasarrufuna ilişkin ilk gelişme, Latinler ve müttefiklerine karşı Roma'nın kazandığı Vezüv Muharebesi'nden (MÖ 340) sonra yaşandı. Muharebere sonrası ele geçirilen topraklar *pleps*'ler arasında dağıtıldı. Dağıtılan toprak miktarı aile başına iki *iugera*'ydı. Tespit edilen iki *iugera* ölçüsündeki toprağın dörtte üçü Privernum Bölgesi'nden, kalan dörtte biri ise Falernus Bölgesi'nden dağıtılacaktı. Latin ayaklanmaları (MÖ 340-338) esnasında Roma'ya karşı isyan etmeyen Falernus ve Campania bölgeleri halklarının topraklarına ise el konulmadı¹²¹. Yapılan

¹¹⁸ Stephenson 1891, 36-45.

¹¹⁹ Dion. Hal. ant. XII.

¹²⁰ Liv. VI. 35-42; ayrıca bk. Jones 1928b, 525 – 527.

¹²¹ Liv. VIII. 11. 12.

bu toprak paylaşımı, *Senatus*'un hızlı bir şekilde aldığı kararlar neticesinde gerçekleşmişti. Ancak topraklarının bu şekilde yağmalanmasına öfkelenen Latinler, Roma'ya karşı yeniden silaha sarıldılar.

Roma kolonilerinin oluşturulmasına temel teşkil eden devlet arazisi düzenlemelerinden biri de MÖ 291 yılında *tribunus plebis* olan Manius Curius Dentatus tarafından gerçekleştirildi. Üçüncü Samnit Savaşı'nın (MÖ 298-290) sonunda halk büyük bir sıkıntı içerisindeydi. Tarımsal faaliyetler birbiri ardına devam eden savaşlar nedeniyle kesintiye uğramıştı. Bu sıkıntıyı gidermek amacıyla Samnitler ve Sabinlerden alınan toprakların yoksul vatandaşlara dağıtılmasına, ileride koloni kurmaya hazır bölgeler oluşturulmasına karar verildi. Üçüncü Samnit Savaşı kahramanı olarak MÖ 287 yılında *consul* seçilen Manius Curius Dentatus, yoksul aile başına Sabin topraklarından 7 *iugera* verilmesini teklif etti¹²². Ancak teklifi *patricius*'lar tarafından büyük bir şiddetle reddedildi. Ancak yaklaşan savaş tehlikesi nedeniyle *lex Hortensia* olarak bilinen ve aynı yıl *dictator* olarak seçilen Quintus Hortensius tarafından hazırlanan yasa tasarısının kanunlaşmasına razı oldular¹²³. Yasa, *plebiscita*'ların¹²⁴ tüm halk üzerinde koşulsuz bağlayıcılığını temin etmekteydi¹²⁵. Düzenleme, devlet arazilerine ilişkin olmasa da *pleps* ve *patricius*'lar arasındaki mücadelenin çok önemli bir adımı oldu.

Gaius Flaminius Nepo, *tribunus plebis* görevini yürüttüğü MÖ 232 yılında, Ariminum Bölgesi'nin güneyinde Umbria kıyı şeridi boyunca uzanan bir arazi olan *ager Gallicus*'un¹²⁶ paylaşımına ilişkin bir teklifte bulundu. Nepo, Roma'nın ele geçirip kamulaştırdığı bu toprakların bireylere dağıtılmasını öngören bir yasa tasarısı hazırlayarak Halk Meclisi'ne sundu. *Senatus* tasarıya karşı çıktı¹²⁷. Ancak tasarısı önündeki en büyük engel, söz konusu toprakların zengin *patricius*'lar elinde olmasıydı. Her ne kadar *patricius*'ların bu arazileri ellerinde buldurmalarına mesnet olacak herhangi bir yasal düzenleme ya da resmi bir karar olmasa da *Senatus* uygulamaya göz yummaktaydı. Tasarıya karşı çıkanlar tasarıya konu olan arazilerden ziyadesiyle faydalanan senatörlerdi. Muhalefetlerini Flaminius'un babasını *patria potestas* hakkını kullanması yönünde teşvik etmeye kadar ilerlettiler. Nihayetinde *Senatus* tarafından onaylanmayan tasarı *plebiscita* olarak yürürlüğe girdi. Böylece *pleps*'ler yeni koloniler kurmak yönünde cesaretlendiler¹²⁸. Gaius Flaminius Nepo, Roma devlet hizmetlerini *cursus honorum*¹²⁹

¹²² Plin. *nat.* XVIII. 18-20.

¹²³ Mommsen 1920, 102.

¹²⁴ *Concilium plebis* diğer adıyla *comitia tributa*, *pleps*'ler *tribus*'lar şeklinde bu mecliste toplanırlardı. Meclisin aldığı kararlara *plebiscita* denilirdi.

¹²⁵ Abbot 1901, 51.

¹²⁶ Var. *R.* I. 14. 4.

¹²⁷ Polyb. II. 21. 8; Cic. *Brut.* 57; Liv. XXI. 63.

¹²⁸ Liv. *perioch.* 20. 19; ayrıca bk. Stephenson 1891, 50-58.

düzenine uygun olarak yerine getirerek; MÖ 232 yılında *tribunus plebis*, MÖ 227 yılında *praetor*, MÖ 223 yılında ise *consul* seçilmişti. MÖ 220 yılında yürüttüğü *ensor*'luk görevi sırasında *Via Flaminia* ve *Circus Flaminius*'u inşa ettirmişti. Devlet hizmetindeki yüksek memuriyetlerin hepsine sırasıyla seçilmesi, halk tarafından çok sevilen değerli bir hizmet adamı olduğunu göstermektedir. Siyasi görevlerde hızla yükselmesine rağmen Gaius Flaminius Romalıların geleneksel inançlarını benimsememekteydi¹³⁰. Polybios onun popülist politikalar ürettiğini yazmıştır¹³¹. *Tribunus plebis* görevini yürüttüğü sırada düzenlediği tasarısına şiddetle karşı çıkmış olsa da bir *homo novus*¹³² olan Flaminius'un sevilen ve değer verilen bir devlet adamı olduğu açıktır. Flaminius hayatı boyunca takip ettiği devlet hizmeti anlayışı içerisinde Hannibal'e karşı yapılan Trasimenus Gölü Muharebesi'nde (MÖ 21 Haziran 217) 15.000 Romalı asker ile birlikte hayatını kaybetti¹³³.

Publius Cornelius Scipio Africanus, İkinci Kartaca Savaşı (MÖ 218-201) kahramanı olarak Roma'ya dönmesinin ardından *Senatus*, MÖ 200 yılında Scipio'un veteranlarına (terhis olmuş eski asker) arazi tahsis edilmesi gerektiğine karar verdi. Livius bu paylaşımın nasıl ve nerede yapıldığından bahsetmemektedir. Sadece İkinci Kartaca Savaşı'nda (MÖ 218-201) İspanya ve Afrika'da görev yapan askerlerin her hizmet yılına karşılık 2 *iugera* ölçüsünde toprak verildiğini ve dağıtımın bir *decemvir* heyeti tarafından yapıldığını kaleme almıştır¹³⁴. Aktarılan açıklamaya göre;

- Toprak dağıtımı için bir *decemvir* heyeti oluşturulmuştu,
- Savaşların getirdiği borç yüküne rağmen büyüyen Roma ekonomisi sayesinde, Romalıların mali talepleri had safhaya varmıştı.

Askerlere verilen eki geleneksel ödüller askerleri ve ailelerini tatmin etmekten çok uzaktı. Asker başına dağıtılan birkaç *sestertius*, uzun savaş yılları boyunca tarla sürmek yerine askerlik yapmış olanların maddi kayıpları karşılamamaktaydı. Scipio'nun veteranları¹³⁵ ilk kez kalıcı ve önemli bir kazanç ile ödüllendirilmiş oldular¹³⁶.

İkinci Kartaca Savaşı'nın (MÖ 218-201) ardından önce Seleukos kralı Antiokhos III Megas'a, sonra Bithynia kralı I. Prusias'a sığınan Hannibal, Roma'nın savaşın merkezini

¹²⁹ *Cursus honorum*, Roma'da yüksek devlet memurluğu kariyeri. Görev kariyerine askerlik hizmetiyle başlanır, sonrasında sırasıyla *quaestor*, *praetor*, *consul*, *ensor*'luk görevlerine seçilerek hizmete devam edilirdi. Sıralamada yer almayan *aedilis* hizmeti zorunlu bir basamak değildi, bu görevin *quaestor*'luk ile *praetor*'luk arasında yapılması uygun bulunmaktaydı.

¹³⁰ Akşit 2011, 123-144.

¹³¹ Polyb. II. 21. 8.

¹³² *Homo novus*, bir ailenin *Senatus*'a giren ve/veya *consul*'lük görevi üstlenen ilk mensubu için kullanılan terimdir. Latince yeni insan anlamına gelmektedir.

¹³³ Hallward 1923a, 45 -47.

¹³⁴ Liv. XXXI. 49.

¹³⁵ Terhis olmuş ya da emekliye ayrılmış eski askerler.

¹³⁶ Stephenson 1891, 53-58.

doğuya taşınmasına sebep oldu. Uzun soluklu savaşların kaçınılmaz hale geldiği Roma’da, ailelerinden uzak kalan askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılan arazi dağıtımını düzenlemelerine devam edildi. MÖ 172 yılında Liguria ve Cisalpina toprakları *Senatus consultum* düzenlemesiyle dağıtımına karar verildi. *Praetor urbanus* A. Atilius, dağıtımı gerçekleştirecek olan *decemvir* heyetinin oluşturulmasıyla görevlendirildi. *Senatus* tarafından yapılan tasarıya göre Romalı vatandaşlara 10 *iugera*, Latinlere ise 3 *iugera* toprak verilmesi öngörülmekteydi. Toprak dağıtımının konu edildiği bu yasa, Livius’un kaleme aldığı son tarım yasasıdır;

“Ligurianlar ve Galyalıları ile yapılan savaştan kazanılmış bir miktar toprak vardı ve atıl bir şekilde durmaktaydı. Senatus bu arazilerin dağıtılması yönünde karar verdi. Bu karar doğrultusunda praetor urbanus, yapılacak tahsisatı denetlemek üzere on komisyon üyesi atadı. M. Aemilius Lepidus, C. Cassius, T. Aebutus Carus, C. Tremellius, P. Cornelius Cethegus, Quintus ve Lucius Apuleius, M. Caecilius, C. Salonijs ve C. Menatius komisyon üyesi olarak seçildiler. Dağıtımdan her Romalı 10, her Latin 3 iugera toprak aldı”¹³⁷.

Yapılan bu düzenlemeden Gracchus kardeşlere kadar tarım yasaları anlamında önemli bir gelişme olmadı. MÖ 172 – 133 yılları arasında İtalya Yarımadası’nda ortaya çıkan en büyük sorun, Roma’nın müttefiği olan İtalyanların huzursuzluğundan kaynaklandı. Nitekim tüm müttefik halklar Roma ile birlikte savaşlara girmiş ve kanlarını dökmüşlerdi. Hannibal İtalya Yarımadası’nı işgal etmeye kalktığında şehirleri talan edilmişti. Şimdi ise sadakatsizlik gösterenler hızla cezalandırılıyor ve geniş arazileri Roma tarafından devlet arazisi olarak belirleniyordu. Ancak sadakatlerini sonuna kadar koruyanlar için somut bir ekonomik iyileştirme politikası ortaya konulamamıştı¹³⁸.

Diğer taraftan Roma, Cato’nun “*Korkulması gereken herhangi bir ulus kalmayınca Roma’ya ne olacak?*” sorusunun cevabının verilmesinin gerektiği bir duruma ulaşmıştı. Gerçekten de korkulması gereken her komşu siyasi anlamda yok edilmişti¹³⁹. MÖ 180 yılına gelindiğinde tüm Kuzey İtalya Roma’nın kontrolüne girmişti. İtalya Yarımadası İkinci Kartaca Savaşı (MÖ 218 – 201) boyunca yakılıp yıkılmıştı, yaşanan bu felakete bir de sürekli olarak kuzeyden gelecek bir tehdit korkusu eklenmişti. Ancak zafer kazanıldıktan sonra öncelikle sadakatsiz müttefiklerin cezası verildi, Campania nüfusunun çoğu ata topraklarından zorla uzaklaştırıldı. Diğer kuzey tehditlerinden biri olan Galyalıları nihai sınır tespit edildi, Galyalı olmayan Liguria halkının

¹³⁷ Liv. XLII. 4.

¹³⁸ Stephenson 1891, 52.

¹³⁹ Mommsen 1920, IV 72.

toprakları ele geçirildi¹⁴⁰. Bu sırada doğuda Titus Quinctius Flaminius, Kinoskephalai Muharebesi ile İkinci Makedon Savaşı'nı (MÖ 208 - 201), Lucius Aemilius Paullus ise Pydna Muharebesi ile Üçüncü Makedon Savaşı'nı (MÖ 172 – 168) nihayetlendirmişti.

Ancak bir süre sonra Roma'da genel anlamda huzursuzluk baş gösterdi. Dördüncü Makedon Savaşı'nın (MÖ 150-148) hemen ardından, MÖ 148 yılında nihayeti belirsiz bir sürece giren Üçüncü Kartaca Savaşı (MÖ 149-146), *Senatus*'un saygınlığını zayıflatan bazı girişimlere zemin hazırladı. Scipio Africanus Aemilianus yaş sınırının altında olmasına rağmen MÖ 147 yılında *consul* olarak seçildi, MÖ 143 yılında Appius Claudius Pulcher, *Senatus*'un onaylamamasına rağmen bir zafer geçit töreni düzenledi. Bu gelişmelere ek olarak İspanya'da uzun yıllar devam eden muhabere, askerlik süresini ortalama 6 yıla kadar çıkarmıştı. Toplumsal gerilim, tarım modelinin değişime uğramasıyla daha da arttı¹⁴¹.

Nitekim, tarımsal faaliyetler küçük çiftçiler aleyhine değişmekteydi. Kırsal kesimde iki tür çiftçi tarımsal üretimde bulunmaktaydı; biri ancak kendine yeter seviyede araziye sahip olan küçük çiftçi aileleri, diğeri ise geniş arazilere sahip çiftlikler *latifundia* içerisinde çok sayıda köle işçi istihdam eden çiftlik sahipleri. Roma'nın tarımsal ürün talebinin giderek artması, küçük çiftçileri zor bir duruma sürüklüyordu. Küçük çiftçiler tarımsal verimliliği artıracak bir çare bulamazken *latifundia* sahipleri arazilerini sürekli genişletiyorlardı. Roma'nın talepleriyle başa çıkmayan, hatta kendisini zor geçindiren aileler giderek zengin çiftlik sahiplerine tabi oluyorlardı. Böylece gerek devlet arazisi işleten küçük çiftçilerin gerek kendi bireysel mülklerine sahip olan diğer küçük çiftçilerin toprakları, zamanla zorla ya da gizlice '*via aut clam*' zengin aristokrat Romalıların elinde toplandı. İşleyecek toprağı olmayan, köle işçiler nedeniyle iş de bulamayan kırsal kesim halkı, oldukça zor bir ekonomik darboğazdaydı.

Plutarkhos bu durumu şu şekilde aktarmaktadır;

“Romalılar; komşu halklardan savaşla ne kadar toprak elde ettilerse, bunun bir kısmını satar, geri kalan toprağı da halka açık kılarak hazineye az bir vergi ödemeleri koşuluyla topraksız ve yoksul vatandaşlara dağıtılmasını sağlardı. Fakat ne zaman ki zenginler daha çok vergi vermeye ve yoksulları topraklarından uzaklaştırmaya başladılar, kimsenin 500 iugera ölçüsünde topraktan daha fazlasına sahip olmasına izin vermeyen bir yasa oylamaya sunulmuştu [lex Licinia Sextia, MÖ 367]. Fakat daha sonraları zenginler baskın geldiler ve kiraladıkları yerlerin kendilerine devredilmesini sağladılar. Sonuçta daha fazla mülke sahip olmak istiyorlardı. Topraktan uzaklaştırılan yoksullar askeri seferlere gönüllü olarak

¹⁴⁰ Freeman 2005, 379.

¹⁴¹ Freeman 2005, 389.

katılıyor ama yine de çocuklarının beslenmelerini sağlayamıyorlardı. Öyle ki kısa sürede açık bir şekilde, bütün İtalya’da özgür insan sayısı azaldı ve kent barbar kölelerle doldu. Zenginler vatandaşları uzaklaştırarak çiftliklerinde çalıştırmak için bu köleleri alıyorlardı”¹⁴².

Tiberius ve Gaius Gracchus, Sempronius *gens*’ine mensuptular. Hem *patricius* hem de *pleps* unsurlar barındıran bu *gens*’in *homo novus*’u, MÖ 497 gibi erken bir tarihte *consul* seçilen Aulus Sempronius Atratinus’tu. MÖ 162 yılında doğan Tiberius Gracchus’un babası iki kez *consul* seçilen T. Sempronius Gracchus, annesi ise Scipio Africanus Aemilianus’un kızı Cornelia’ydi. İkinci Kartaca Savaşı’na (MÖ 218-201) katılan Tiberius, MÖ 137 yılında *quaestor* olarak seçildi ve aynı yıl *consul* C. H. Mancius ile birlikte Hispania Citerior’a gitti ve bu askeri seferde gördükleri onda derin izler bıraktı;

“Gaius, onun [Tiberius’un] Turrentia’nın içinden Numantia’ya ilerlediği sırada, ülkenin terkedildiğini, hem yabancı kölelerin hem de barbarların toprağı ekip biçtiğini ve sürülerini otlattıklarını görünce, ilk kez o zaman binlerce felakete sebep olan bir siyaseti aklına koyduğunu yazar”¹⁴³.

Tiberius Gracchus, MÖ 134 yılının Aralık ayında *tribunus plebis* olarak seçildi¹⁴⁴. Kendisinden, babası ve annesinin kökenlerinden dolayı *patricus*’ların çıkarları doğrultusunda bir siyaset izlemesi beklenmekteydi. Seçildiği görev gereği çok önemli yetkilere haizdi, sadece *concilium plebis*’ten yasa geçirmek değil aynı zamanda *Senatus*’un herhangi bir kararını veto etme yetkisine de sahipti. Tiberius bu yetkisini toprak reformuna ilişkin hazırlayacağı tasarıyı yasalaştırmak amacıyla kullanacaktı.

Seçilir seçilmez hazırlamaya başladığı tasarıyla, MÖ 367 yılında onaylanarak yasalaşan *lex Licinia Sextia*’nın uygulanmayan hükümlerinin uygulanmasını talep etti. *Lex Licinia Sextia*, hiç kimsenin devlet arazilerinden 500 *iugera*’nın (yaklaşık 300 acre) üzerinde toprağı elinde tutmasına müsaade edilmemesini öngörüyordu. Ancak aradan geçen yüzyıllara rağmen zengin ve soylu aileler ellerinde hala büyük ölçülerde toprakları tutmaktaydılar ve hiçkimse bunları geri almayı aklına bile getirmiyordu¹⁴⁵. Tiberius’un hazırladığı tasarıya göre; 500 *iugera*’dan fazla olan toprakların, üzerinde inşa edilen yapıların bedeli ödenmek suretiyle iade edilmesi gerekmekteydi. Tasarı ayrıca arazi sahibinin en fazla iki oğlu için 250 *iugera* ölçüsünde toprak bırakılabileceği, geriye kalan toprakların ise 30 *iugera* ölçüsünde paylara bölünerek küçük bir kira bedeli karşılığında yoksul ve topraksız vatandaşlara dağıtılması hususlarını içermekteydi.

¹⁴² Plut. *Tib. Gracch.* VIII.

¹⁴³ Plut. *Tib. Gracch.* VIII.

¹⁴⁴ Vell. II. 2.

¹⁴⁵ Niebuhr 1849, II. 278.

Bu şekilde dağıtılan toprakların miras bırakılabilmesine izin verilmesi ancak satışının yasaklanması tasarlanmıştır. Tüm bu işlemleri yerine getirmek amacıyla üç kişilik bir komisyon oluşturulup yetkilendirilecekti¹⁴⁶.

Tiberius da tıpkı Licinius gibi *patricius*'ların şiddetli tepkisine maruz kaldı. Plutarkhos, Tiberius'un tasarısına verilen tepkiyi aktarmaktadır;

“Açgözlülüklerinden dolayı yasaya da yasayı koyana da düşmanca karşı çıkan öfkeli zenginler ve mül sahipleri halkı vazgeçirmeyi denerler; öyle ki sanki Tiberius toprağın yeniden bölüştürülmesini devlette bir karışıklık çıkması ve köklü değişiklikler yapmak için önermiştir”¹⁴⁷.

Tiberius'u tasarısından vazgeçiremeyeceklerini anlayan zenginler ve mülk sahipleri, bu kez diğer *tribunus plebis* Marcus Octavius'u saflarına çekmeyi denerler. Başlangıçta her iki tarafa da mesafeli duran Octavius, çok güçlü kişilerin adeta kendisini zorda bırakacak nitelikte ısrarları sonucunda Tiberius'a karşı çıkar ve yasayı veto edeceğini açıklar¹⁴⁸. Diğer taraftan tasarının yasalaşması halinde çıkarları olumsuz etkilenecek herkes Tiberius aleyhinde komplo çalışmaları yürütmeye başlamıştır. Oylama günü geldiğinde Tiberius yeniden Octavius'u ikna etmeye çalışır. Ancak başarısız olur ve bu kez Halk Meclisi'nden Octavius'un *tribunus plebis* görevinden azli için oylama yapılmasını ister. Oylama yapılır ve tasarı yasalaşır böylece Octavius görevinden alınmış olur. Halk Meclisi'ndeki muhalefetin sona ermesinin ardından Tiberius'un toprak mülkiyetine ilişkin tasarısı onaylanarak kabul edilir. Yasanın gerektirdiği işlemler için üç kişilik bir komisyon oluşturulur. Komisyon üyeleri; Tiberius, Tiberius'un kayınpederi Claudius Appius ve kardeşi Gaius Gracchus'tur¹⁴⁹.

Fakat Tiberius'un Octavius'a karşı hareketi yürürlükte olan sisteminin geleneklerine uygun değildi. Nitekim devlet teamülleri haline dönüşen gelenekler uyarınca, hatalı da olsa her yüksek memur görev süresinin sonuna kadar görevde kalır ve ancak görevi bittiğinde ondan hesap sorulabilirdi¹⁵⁰.

Cicero bu nedenle, Tiberius'un belagat yeteneğini övse de, cumhuriyete ve onu temsil eden *Senatus*'a karşı hareketlerinden dolayı onu ve kardeşini eleştirmiştir;

“Onlar üstün yeteneklerini daha iyi bir amaca yöneltmedikleri için vatanseverleri hayal kırıklığına uğrattılar”¹⁵¹, “Babaları iyi bir hatipdi, çocukları ise belagatlerini kamu yararının selameti yerine devlete zarar vermek için kullanıyorlardı”¹⁵².

¹⁴⁶ Atlan 2014, 127.

¹⁴⁷ Plut. *Tib. Gracch.* IX.

¹⁴⁸ Diod. XXXIV. 7; Mommsen 1920, III. 91.

¹⁴⁹ Plut. *Tib. Gracch.* X – XII; ayrıca bk. Last 1932a, 26 – 29.

¹⁵⁰ Atlan 2014, 128.

¹⁵¹ Cic. *Brut.* 27. 103.

Komasyon çalışmaya başlar, ancak çalışmalar için kaynak sıkıntısı çekilmektedir. Komasyonun alışması için gereken günlük ihtiyaçların karşılanmasının önüne bile birçok engel çıkarılır. Diğer taraftan komasyon en büyük sorunla, yoksul vatandaşlara dağıtılması planlanan 30 *iugera* toprağın tahsisi sırasında karşılaşır. O dönemde yoksul vatandaşlar belirlenen az miktardaki kira bedelini bile karşılayamayacak durumdaydılar, hatta kira bedeli bir yana, verilen toprağı işleyecek eşyaları bile satın alamıyorlardı. Bu sorunun aşılması için Tiberius gereken paranın, krallığını Roma'ya miras bıraktığı düşünülen Pergamon kralı III. Attalos'un (M 139-133) topraklarından temin edilmesi hususunda yeni bir yasa teklifi hazırladı. Ancak dış meseleler ile ilgili karar almak sadece *Senatus*'un göreviydi. *Senatus* dışında başka bir meclisten dış politikaya ilişkin bağlayıcı bir karar alınması, cumhuriyetin geleneklerine tamamen aykırıydı¹⁵³. Yine cumhuriyet gelenekleri uyarınca aynı memuriyete st üste seçilmek mümkün değildi; ancak Tiberius Gracchus Mö 133 yılı *tribunus plebis*'i olarak görevine devam ederken, Mö 132 yılı için yeniden aynı göreve seçilmek istedi. Bu tasarıların onaylanmasıyla bir anlamda Tiberius kendi sonunu hızlandırmış oldu¹⁵⁴.

Livius, bundan sonra yaşananları şu şekilde aktarmaktadır;

*“Senatus yeleri ve consul Titus Annius, bu davranıştan dolayı oldukça rahatsız oldular. Annius, Tiberius karşıtı bir konuşma yaptıktan sonra Tiberius tarafından tutuklandı ve plebs'ler huzurunda suçlandı. Annius bu kez kamuya açık bir konuşma yaptı ve Tiberius'u yine eleştirdi. Gracchus tribunus olarak yeniden seçilmek istediğinde Publius Cornelius Nascia önderliğindeki optimatlar tarafından Capitolium Tepesinde ldrld. Gracchus'a önce bir sandalye parçasıyla vuruldu. Onun ve kavgada öldürülen taraftarlarının cesetleri cenaze töreni yapılmadan nehre atıldı”*¹⁵⁵.

Tiberius Gracchus'un öldürülmesiyle geleneklere karşı olarak nitelendirilen hareket bertaraf edilmiş oldu. Bundan sonra toprak reformu, daima *Senatus*'un hakimiyetine karşı halk hakimiyetinin kurulmasını öngören bir girişim olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle ihtilal hareketi olarak kabul edilmiştir. Yine de Tiberius'un toprak reformu yasası yrrlkte kalmıştır. Ancak yasanın uygulanmasını sağlamak her seferinde yeni bir reform denemesinin yapılmasını gerektirmiřtir¹⁵⁶.

Plutarkhos'a göre Gaius Gracchus, kardeşinin başına gelenlerden sonra bir süre siyasetten çekildi. Ancak M 126 yılında *consul* Orestes'e yardım etmek üzere *quaestor* olarak seçilerek

¹⁵² Cic. *de Or.* I. 9. 38.

¹⁵³ Atlan 2014, 128.

¹⁵⁴ Flor. *epit.* II.

¹⁵⁵ Liv. *perioch.* 58. 5-7.

¹⁵⁶ Atlan 2014, 129.

Sardinia'ya gönderildi. Sardinia dönüşünde (MÖ 123) *tribunus plebis* seçilmek için adaylığını koydu, ancak ümit ettiği gibi birinci olarak değil dördüncü olarak seçildi. Ancak yetkiyi alınca kısa sürede en etkili *tribunus plebis* oldu. Gaius halkın yararına ve *Senatus*'un gücünü azaltmak amacıyla iki tasarı öne sürdü. Önerdiği yasalardan biri toprak sahipleri ile ilgiliydi. Tasarı, devlet arazisinin yoksul vatandaşlar arasında paylaşılmasını içermekteydi. Diğeri ise askeri konularla ilgiliydi; askeri kıyafetlerin devlet hazinesinden karşılanmasını, sefere gidenlerden bu amaçla maaşlarından kesinti yapılmamasını ve on yedi yaşından küçüklerin orduya alınmasının yasaklanmasını içermekteydi. Ayrıca Gaius 300 senatörden oluşan yargı kurumuna 300 *equites*¹⁵⁷ ekledi. Böylece *Senatus*'un gücünü bir hayli zayıflattı. Tasarladığı tekliflerin yasallaşması ve *equites*'leri yargı kurumuna bizzat seçmesi Gaius'a nerdeyse monarşik bir güç kazandırmış oldu. Gaius, bu sırada birçok bayındırlık faaliyetlerine de girişti. Halk tarafından *consul*'luğa aday olması beklenirken o çıkardığı özel bir kanunla yeniden *tribunus plebis* olarak seçilmesinin yolunu açtı ve MÖ 122 yılı *tribunus plebis*'i olarak aynı göreve seçildi. Bu girişimiyle *Senatus*'un öfkesini üzerine çektiğini görünce Capua ve Taranta'da yeni koloniler kurulması ve Latinlere politik hakların verilmesi gibi halkın çıkarını gözeten başka tasarılar hazırladı¹⁵⁸.

Bu sırada *lex Frumentia* isimli bir yasa hazırlayarak Roma halkına piyasa fiyatından daha ucuz buğday dağıtılması sağladı. Ayrıca, uygun depolar ve nakliye yolların inşa edilebilmesi için gereken paranın bir Roma eyaletine dönüşen Pergamon Krallığı'ndan sağlanmasını öngören bir yasa daha düzenledi. Bu husus Cicero tarafından devlet hazinesini tüketen bir girişim olarak eleştirilmiştir¹⁵⁹.

Gaius, *Senatus* tarafından -her ne kadar yaptığı tüm işleri yasalara dayandırsa da- toplumsal karışıklığa sebebiyet vereceği düşüncesiyle MÖ 122 yılında Kartaca'da Roma kolonisinin kurulması için gönderildi. Kartaca dönüşü Gaius, MÖ 121 yılı *tribunus plebis*'i seçilmek istese de başarılı olamadı. Hakkında yapılan olumsuz telkinler nedeniyle *pleps* ve *equites* sınıfı Gaius'a sırt çevirmişlerdi.

Appianus, son olayları şu şekilde aktarmaktadır;

“Gaius, kendisini aklamak için meclise girdi. Ancak hiç kimse onu dinlemekten fazlasını yapmadı. Sanki kendilerine kan bulaşacakmış gibi ondan uzak duruyorlardı. Flaccus ve Gaius'un düşünceleri tükenmişti ve gerçekleştirmeyi arzu ettikleri değişikliklerin hayata geçirilmesine dair ümitlerini tamamen yitirmişlerdi,

¹⁵⁷ *Equites*, *patricius*'lardan sonra ikinci derece aristokrat olarak kabul edilen soylu sınıf. *Equites* sıfatı, Roma'nın erken dönemlerinde savaşa giden bazı aile mensuplarına devlet tarafından at tahsis edilmesi geleneğine dayanmaktadır.

¹⁵⁸ Plut. *Tib. Gracch.* XXII – XXXII; Last 1932b, 61 – 69.

¹⁵⁹ Cic. *Off.* II. 21; *Sest.* 103.

tarafтарыyla beraber hızlıca evlerine çekildiler. Consul Opimius, Senatus'un toplanmasını istedi ve silahlı bir birliğin gündüz Capitolium'da hazır bulunmasını emretti. Şehir merkezindeki Castor ve Pollux Tapınağı'nda kendi pozisyonunu aldı ve olayların gelişimini bekledi"¹⁶⁰.

Sona yaklaştığını hisseden Gaius taraftarlarıyla birlikte Aventinus Tepesi'ne çekildi. Toplanan *Senatus*'tan bir *Senatus consultum* çıkarıldı ve düzenin yeniden sağlanması için *consul* L. Opimius'a yetki verildi. *Consul*, önce Capitolium Tepesi'ni kuşattı. Daha sonra Gaius ve taraftarlarının buldukları bölgeye doğru hızla hücum etti. Çıkan çatışmada Gaius'un taraftarları tamamen dağıtıldı, Gaius'un kendisi de kaçmak üzereyken öldürüldü¹⁶¹. Plutarkhos (*Tib. Gracch. XXXVIII*), Opimius'un insafsız saldırısı sonucu 3000 Romalı'nın öldürüldüğünü ve Gaius'un beyni çıkarılarak kafatasının kurşunla doldurulduğunu kaleme almıştır.

Gaius, kardeşi Tiberius'un toprak reformunu geliştirmek istemişti. Yürürlüğe koyduğu yasalarla *Senatus*'un yönetim gücünü azaltarak halk meclislerini güçlendirmeyi tasarladı. Çıkardığı *lex Frumentia*¹⁶² ise tahıl spekülörlerinin haksız kazanç elde etmesini engellemeye yönelikti¹⁶³.

Gaius, tavırları itibarıyla kardeşi Tiberius'tan çok farklıydı; Tiberius huzurlu ve sakin o gergin ve öfkeliydi. Tiberius aynı yerde söylev verirken Gaius kürsüde öne arkaya yürür ve pelerinini omzuna atarak konuşurdu. Hatta öfkeden sesinde bir kabalık ya da kısıklık olduğunda hizmetkarı Licinnius'un kullandığı bir tür cihazdan yardım alırdı¹⁶⁴.

Tiberius Gracchus'tan sonra kardeşi Gaius Gracchus'un da öldürülmesinin ardından *Senatus*'un üzerine gölge düşen otoritesi yeniden sağlandı. İki kardeşin hayatlarına mal olan ve *lex Sempronia Tiberiana* ve *lex Sempronia Gaiana* olarak isimlendirilen toprak kanunları ise kısa sürede hükümsüz hale getirildi.

Gaius Gracchus'un ölümünün ardından yapılan tarımsal düzenlemelere ilişkin birçok farklı görüş bulunmaktadır. Ancak *lex Thoria*'nın¹⁶⁵ bu dönemde çok önemli bir rol oynadığı genel olarak kabul edilmektedir¹⁶⁶. *Tribunus plebis* Spurius Thorius tarafından oldukça kapsamlı olarak tasarlanan *lex Thoria*, Rubico ve Marca nehirleri boyunca uzanan devlet arazileriyle Africa ve Korintos'taki devlet arazilerini düzenlemekteydi¹⁶⁷.

¹⁶⁰ App. civ. I. 25.

¹⁶¹ Atlan 2014, 132.

¹⁶² App. civ. I. 21; Cic. Sest. 48.

¹⁶³ Freeman 2005, 394-395.

¹⁶⁴ Plut. Tib. Gracch. III; Dio. Cass. XXV. 85. 1.

¹⁶⁵ App. civ. I. 27; Cic. Brut. 36.

¹⁶⁶ D'Arms 1935, 232.

¹⁶⁷ Smith 1859, 700.

“*Gracchus’un öldürülmesi üzerinden çok geçmeden bir yasa çıkarıldı ve tartışmalara konu olan arazileri ellerinde bulundurlara bu arazileri satma hakkı tanındı. Bahse konu arazilerin satışı Tiberius Gracchus tarafından çıkarılan yasa ile yasaklanmıştı. Zenginler derhal yoksulların tahsisten aldıkları payları satın aldılar ya da bu arazileri elde etmek için zora başvurdular. Böylece yoksulların durumu eskisinden de kötü bir hale geldi. Tribunus plebis Spurius Thorius bir yasa teklifi hazırladı, buna göre devlet mülkünün bu şekilde satışı durdurulacaktı. Arazi, zilyetliğine haiz olanların tasarrufunda kalacaktı. Alınan paralar ise yoksulların faydalanması amacıyla dağıtılacaktı*”¹⁶⁸.

Cicero, Spurius Thorius için devlet arazilerini kiradan kurtardı demektedir¹⁶⁹. Ancak Spurius teklifini zilyetliği ön plana çıkarmak suretiyle hali hazırda devlet arazilerini işleyenleri garanti altına almak, diğer taraftan kamu yararına araziye vergilendirmek amacıyla tasarlamıştı. Ancak beklenen olmadı ve *pleps*’ler ellerinde olanı da kaybederek oldukça kötü bir duruma sürüklendiler. Böylece yoksul halk yeniden ümitsiz bir ekonomik darboğaza düşmüş oldu.

Lex Thoria, MÖ 111 yılı tarım yasasıyla özdeşleştirilmektedir¹⁷⁰. Ancak iki yasal düzenlemenin kapsam ve hüküm benzerliklerine rağmen farklı yasalar olduğu da ileri sürülmektedir¹⁷¹.

Lex Thoria’nın ardından bir diğer arazi yasası, MÖ 105 yılında *tribunus plebis* Marcus Philippus tarafından düzenlenmiştir. Bu tasarımı aktaran tek kaynak Cicero’dur;

“*Devleti idare edecek birinin ilk dikkat etmesi gereken husus herkesin, neye hakkı varsa ona sahip olması ve özel vatandaşlara ait mal varlığının devlet eliyle azaltılmamasıdır. Philippus tribunus’ken yıkıcı tarım yasası çıkarmak istemiş ancak teklifi geri çevrilmişti, o da bu durumu hemen kabullenmiş ve olgunlukla karşılamıştı*”¹⁷².

Lucius Cornelius Sulla’nın (MÖ 138- 78) yönetim dönemine kadar tarım yasası düzenlemelerin bir kısmı yasalaşmamış, bir kısmı ise yasalaştığı halde sonuçları itibariyle kayda değer olmamıştır. MÖ 100 yılında Marius’un askerlerine Afrika’daki toprakları tahsis etmek isteyen *tribunus plebis* Lucius Appuleius Saturninus’un tasarısı ve MÖ 99 yılında *tribunus plebis* Titius’un tasarısı, bu dönemdeki önemli düzenlemelerdir¹⁷³.

¹⁶⁸ App. civ. I. 27.

¹⁶⁹ Cic. Brut. 36.

¹⁷⁰ App. civ. I. 27; Cic. Brut. 36; ayrıca bk. Berger 1991, 360.

¹⁷¹ D’Arms 1935, 232-245.

¹⁷² Cic. Off. II. 21. 73.

¹⁷³ Stephenson 1891, 75.

Soylu ve zengin bir aileden gelen Lucius Cornelius Sulla (MÖ 138 – 78), devlet hizmetine Marius'un ilk *consul*'luk döneminde (MÖ 107) *quaestor* olarak başladı. Marius ile birlikte Iugurtha Savaşı'na (MÖ 112 – 106) katılmak üzere Numidia'ya gitti. Savaşta Numidia kralı Bocchus'un dostluğunu kazanan Sulla, bu sayede Iugurta'yı teslim almayı başardı. Sulla ilerleyen dönemde Marius'un kendisinin ilerlemesine engel olduğunu düşünerek diğer *consul* Catulus ile birlikte hareket etmeye başladı. MÖ 101 yılında Roma'ya dönen Sulla, askeri başarılarının siyasete girmesi için yeterli olduğunu düşündü ve *praetor*'luğa aday oldu. İlk adaylığında seçilemedi; ancak MÖ 93 yılında yeniden aday oldu ve bu kez seçildi. *Praetor*'luğu sırasında kral Ariobarzanes I Philopator'u (MÖ ca 95 – ca 90) yeniden görevine getirmek için Kappadokia'ya gitti. Ama asıl amacı Pontos kralı Mithradates VI Eupator Dionysos'u (MÖ 120-63) kontrol altına almaktı¹⁷⁴. Bir süre sonra Roma'ya dönen Sulla ile Marius arasındaki çatışmanın alevlenmesini, bu sırada patlak veren Müttefikler Savaşı *Bellum Italicum* (MÖ 90-88) engelledi. Aralarında Samnites ve Luciani halklarının da bulunduğu, Roma'nın düşmanlarına karşı uzun bir süre boyunca birlikte savaşmış olan birçok müttefik halk, talep ettikleri Roma vatandaşlığı hakkının verilmemesi nedeniyle MÖ ca. 91/90 yılında ayaklandılar. Kısa süre içerisinde ayaklanma tüm İtalya Yarımadası'na yayıldı. *Senatus*'ta, Roma ordusunun uğradığı yenilgiler ve insan kaybının da etkisiyle, MÖ 89 yılında *lex Plautia Papiria de civitate*¹⁷⁵ ve MÖ 90 yılında *lex Calpurnia de civitate* ve *lex Iulia de civitate*¹⁷⁶ isimli iki kararname düzenlendi ve böylece silahlarını bırakmak kaydıyla savaşan tüm müttefik haklara, Roma'ya sadık kalan diğer halklarla birlikte vatandaşlık hakkı verildi. Düzenlenen kararnameler sonucu Müttefikler Savaşı MÖ 88 yılında sona erdi¹⁷⁷. Sulla, savaşın ardından aynı yıl Roma'ya döndü ve Quintus Pompeius ile birlikte *consul* olarak seçildi. MÖ 87 yılı ilkbaharında Mithradates VI Eupator Dionysos ile savaşmak için Roma'dan ayrılan Sulla, *consul* olarak seçilen Cinna'nın kendisi aleyhine giriştiği faaliyetleri öğrenince Roma'ya dönmek üzere harekete geçti ve yaklaşık 40.000 kişilik ordusuyla¹⁷⁸ birlikte MÖ 83 yılı ilkbaharında İtalya Yarımadası'na ayak bastı¹⁷⁹. Ancak Cinna, Sulla'nın Brundisium'a çıkmasından bir yıl önce iç savaş hazırlığı içindeyken Ancona'da kendi askerleri tarafından öldürülmüştü. MÖ 82 yılında Samnites ve Luciani halkı, Gaius Marcius Censorinus saflarında Sulla'ya karşı savaşarak Roma üzerine yürümek istediler, ancak Colline Kapısı'nda tamamen yok edildiler. Böylece Sulla, son

¹⁷⁴ Plut. *Sull.* I – V.

¹⁷⁵ Cic. *Arch.* 3.

¹⁷⁶ App. *civ.* I. 49; Cic. *Balb.* 8.

¹⁷⁷ Arslan 2007, 170 – 171.

¹⁷⁸ Last 1932c, 271.

¹⁷⁹ Sulla'nın Hellas ve Anadolu'daki faaliyetleri için ayrıca bk. Arslan 2007, 187 vd.

askeri direnişlerin de üstesinden gelerek Roma'yı tamamen ele geçirmiş oldu. Öyle ki Plutarkhos, Colline Kapısı'nda meydana gelen savaştan sonra ortaya çıkan durumu;

“Bu olayla Romaluların en kalın kafalısı bile, gerçekte değişenin tiranlık değil tiran olduğunu anladı”¹⁸⁰ sözleriyle aktarmıştır.

Kısa sürede kazandığı başarılarla durumu lehine çevrimeyi başaran Sulla, *consul*'ler genç Marius'un ve Papirius Carbo'nun önderlik ettiği direnişleri kırarak, MÖ 82 yılında *dictator* oldu. Roma'da büyük bir muhalif kıyımı yapan Sulla aynı zamanda çıkardığı yasalarla devlet düzenini yeniden şekillendirerek aristokrat merkezli bir sistem teşkil etti. Livius bu durumu şu şekilde aktarmaktadır;

“Sulla *dictator* olarak seçildi ve önünde yirmi dört *fasces* taşıttı ki, şimdiye kadar hiçkimse bunu yapmamıştı. Yeni yasalar düzenledi ve cumhuriyeti güçlendirdi. *Tribunus plebis*'lerin yasama güçlerini ellerinden alarak yetkilerini azalttı. Rahip ve *augur*'ların sayısını on beşe yükseltti, *equites* sınıfı üyelerinin *Senatus*'a girmelerini sağladı”¹⁸¹.

Sulla, kontrolü ele geçirdikten sonra bir yasa teklifi hazırlayarak Samnites, Luciani ve Etruria'nın cezalandırılması amacıyla yetki aldı. Cinna tarafından bu bölgelere verilen tüm haklar ve mülkler geri alındı. Campania'da yine Cinna tarafından kurulan koloni ortadan kaldırıldı ve toprakları devlet arazisi yapıldı. Samnites ve Luciani direnişinin kırılmasından sonra Sulla bu bölgelerde muazzam bir kolonileşme süreci başlattı¹⁸². İssız kalmış toprakların tamamı kolonilerin yerleşmesi amacıyla devlet arazisi olarak belirlendi. Bu alanlarda askeri koloniler kuruldu; böylece Sulla eski askerlerini de ödüllendirmiş oldu. Bu dönemde yapılan arazi tahsisatların sayıca yirmibini bulunduğu söylenmektedir¹⁸³. Ancak Cicero yapılan tahsisatın adaletsizliğinden bahsetmektedir¹⁸⁴.

Sulla'nın reformlarından sonra yapılan ilk arazi düzenlemesi, MÖ 63 yılı *tribunus plebis*'i Servilius Rullus tarafından hazırlanmıştır. Yasa düzenlemesi hakkındaki bilgilerin çoğu, Cicero'nun yasa aleyhine yaptığı ünlü konuşmaları [*de legibus agrariis*] sayesinde günümüze ulaşmıştır. Cicero yasada özellikle devlet arazisinin belirlenmesinden satışına kadar birçok farklı hususta muazzam yetkilerle donatılacak olan *decemvir* heyetini eleştirmiştir¹⁸⁵. Tasarının özeti şu şekildeydi; yaklaşık olarak beşbin kadar kolonistin *ager Campanus*'ta¹⁸⁶ ve Stellatis'te

¹⁸⁰ Plut. *Sull.* XXX.

¹⁸¹ Liv. *perioch.* 89. 3.

¹⁸² Mommsen 1920, III. 357.

¹⁸³ Stephenson 1891, 92.

¹⁸⁴ Cic. *leg. agr.* III. 3.

¹⁸⁵ Cic. *leg. agr.* II. 57.

¹⁸⁶ Capua civarında yaklaşık 500 metrekare ölçüsünde arazi. MÖ 211 yılında devlet arazisi yapılmıştır; Liv. XXVI. 16. 8.

bulunan devlet arazilerine yerleştirilmesi öngörülmüştü. Ancak daha fazla arazi ihtiyacı belirlediğinde, arazi tahsisatıyla görevlendirilen *decemvir* heyeti bu bölgede arazi almak için gereken parayı, MÖ 88 yılı ve sonrasında İtalya Yarımadası dışında devlet arazisi yapılan toprakların satışından karşılayabilecekti. Cicero, yasanın Rullus tarafından değil *decemvir* heyeti tarafından ortaya atıldığını belirterek *herşeyin satışı için yetki verilen adamların ne tür adamlar olduğunu* açıklamaktadır¹⁸⁷. Gerek yasanın uygulanmasını gerek *decemvir* heyetinin geniş yetkilerini eleştiren Cicero, durumu biraz abartmak suretiyle, Mısır'ın bile bu yolla satılabileceğini ileri sürmüştür¹⁸⁸.

Bir sonraki tarım yasası Gaius Iulius Caesar'ın yönetim döneminde çıkarılmıştır.

Gaius Iulius Caesar (MÖ 100 - 44), *patricius* statüsüne sahip Iulii ailesine mensuptu. İlk görev yeri Asia Eyaleti valisi Marcus Minucius Thermus'un yanındaydı. Sonrasında bölgede korsanlara karşı mücadele eden Cilicia valisi Publius Servilius Vatia Isauricus'un subayları arasına katıldı. Sulla'nın ölüm haberi üzerine MÖ 78 yılında yeniden Roma'ya döndü¹⁸⁹. MÖ 74 yılında Pharmakus(s)a Adası yakınlarında bir doktor ve iki uşağı ile birlikte korsanların eline düştü ve yaklaşık kırk gün esir olarak kaldı. Sonraki dönemde hızla yükselen Caesar MÖ 67 yılında *quaestor*, MÖ 65 yılında *aedilis*, MÖ yılında *praetor* olarak seçildi. *Praetor*'luktan sonra Hispania Ulterior'da görevlendirilen Caesar, bu bölgede barışı sağlamasının ardından Roma'ya döndü. Bibulus ile birlikte *consul* olarak seçildiği MÖ 59 yılında bir toprak yasası çıkardı.

Livius bu durumu şu şekilde kaleme almıştır;

“Caesar'ın *consul*'luğu döneminde, birçok ihtilafa ve *Senatus* ile diğer *consul* Bibulus'un karşı çıkmasına rağmen bazı tarım yasaları çıkarıldı”¹⁹⁰.

Düzenleme, MÖ 63 yılında *tribunus plebis* Rullus tarafından hazırlanan teklife yakın bir tasarıydı. Campania dışında İtalya Yarımadası'nda devlete ait toprakların tahsisatı öngörülmüştü. İşlemlerin yirmi kişiden oluşan komisyon eliyle yürütülmesi düşünülmüştü. *Senatus* teklifi kabul etmedi; ancak Pompeius'un arazi bekleyen veteranları sayesinde tasarı halk meclisince onaylandı¹⁹¹. *Senatus*'un devam eden muhalefetine rağmen, Caesar yasanın yürürlüğe girmesini sağladı. Böylece kutsal sayılan *Stellatis* toprağını ve devletin ihtiyacı için gelir kaynağı olarak bırakılmış Campanus arazisi, üç ve daha çok çocuğu olan 20.000 yurttaşa dağıtıldı¹⁹².

¹⁸⁷ Cic. *leg. agr.* II. 64.

¹⁸⁸ Cic. *leg. agr.* II. 43.

¹⁸⁹ Goldsworthy 2014, 70-73.

¹⁹⁰ Liv. *perioch.* 103. 7.

¹⁹¹ Atlan 2014, 178.

¹⁹² Suet. *Iul.* 20; App. *civ.* II. 2.

Caesar, Pharsalus Savaşı'ndan (MÖ 48) sonra bir kez daha devlet arazilerinin dağıtımını yönünde karar verdi. Ancak bu sefer arazi dağıtılan kişiler kendi askerleriydi¹⁹³. Suetonius, Caesar'ın veteranlarına tahsis ettiği arazileri aktarmaktadır;

*“Emekli lejyon askerlerine ganimet adı altında, her bir piyadeye iç savaşın başında vermiş olduğu 2.000 sestertius'tan başka 24.000 sestertius daha verdi. Ayrıca bu askerlere; eski sahiplerini yerlerinden etmemek için, onların bitişiğindeki arazilerden verdi”*¹⁹⁴.

Caesar'ın öldürüldüğü yıl (MÖ 44) *tribunus plebis* Lucius Antonius tarafından bir arazi yasası düzenlendi. Kardeşi *consul* Marcus Antonius da aynı yıl kolonilerin yerleşim bölgelerine ilişkin bir tasarı hazırladı. Yapılan düzenlemelerle, Caesar tarafından kurutulması tasarlanan Promptine Bataklığı dahil olmak üzere, devlete ait tüm arazilerin veteranlara ve yoksul vatandaşlara dağıtılmasını tasarlandı. Ancak yasalaşan öneri, MÖ 43 yılında bir *Senatus consultum* ile yürürlükten kaldırıldı. Bir diğer arazi dağıtımını yine MÖ 43 yılında Octavianus, Lepidus ve Marcus Antonius tarafından oluşturulan İkinci Triumvir yönetiminde düzenlendi¹⁹⁵. Appianus tasarının askerlere yönelik vaatlerinden bahsetmektedir;

*“Ordudaki askerleri kazanç beklentisi ile cesaretlendirildiler. Diğer armağanların yanı sıra zenginlikleri, gösterişli yapıları ve mülkleriyle öne çıkan 18 şehrin tıpkı düşmandan ele geçirilmişçesine kolonize edileceği duyuruldu. Bunlardan en ünlüleri Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria, Ariminum ve Vibo'ydu. Böylece, İtalya'nın en güzel kısımları askerler için ayrılmış oldu”*¹⁹⁶.

Böylece Sulla ile başlayan ve Augustus'a (MÖ 63 – MS 14) kadar devam eden süreç boyunca devlet arazilerinin yoksul halk yerine ödül bekleyen askerlere dağıtılması yoluna gidildiği anlaşılmaktadır.

Augustus'un hakimiyet döneminin başlamasıyla (MÖ 27), devlet arazilerinin statüsü kısa zamanda tamamen değişti ve bu araziler artık imparatora ait topraklar haline geldi; Augustus MÖ 30 -14 yılları arası kendisine hizmet etmiş veteranlarına arazi dağıtırken, kendi mülkiyetine geçirdiği önemli miktardaki arazinin tasarladığı tahsisat için yetersiz geldiğini görerek İtalya Yarımadası'nda ve eyaletlerde daha fazla toprak satın almak amacıyla kendi bütçesinden 860 milyon *sestertius* harcamıştır. Ancak Augustus bu arazileri ne şekilde satın aldığını ya da önceki sahiplerinin bu arazileri rızaları ile satıp satmadıkları hususunu açıklamamıştır¹⁹⁷. Dolayısıyla

¹⁹³ App. *civ.* II. 94.

¹⁹⁴ Suet. *Iul.* 38.

¹⁹⁵ Stephenson 1891, 99-100.

¹⁹⁶ App. *civ.* IV. 3.

¹⁹⁷ Finley 2007, 136.

Augustus hakimiyet dönemiyle birlikte, devlete ait arazi kavramının yerini imparatora ait arazi kavramının aldığı anlaşılmaktadır.

Ager Publicus Populi Romani (Roma Halkına Ait Devlet Arazisi) ifadesinin kısaltılmış şekli olarak kullanılan *ager publicus* terimi, genel anlamıyla Roma'nın savaşlar sonucunda tasarrufuna geçirdiği düşman arazilerini tanımlamaktaydı. Romalılar ilk olarak yerleştikleri bölgeyi *ager Romanus* olarak isimlendirmişlerdi. Zaman içerisinde İtalya Yarımadası'nın fethine girişen Romalılar, savaşlarda mağlup ettikleri düşmanlarının topraklarını ele geçirdiler ve bu bölgeleri *ager publicus* olarak belirlediler. Roma, bu toprakları vatandaşlarına satarak özel mülkiyet konusu yapabilir, koloni kurabilir ya da kiralayabilirdi. Koloni kurmanın bir çok sebebi vardı; yeni oluşan sınırdaki güvenli bir tampon bölge oluşturmak gibi stratejik amaçların yanı sıra hakimiyet bölgesini Roma karakteriyle tanzim etmek veya çalışkan çiftçilere üretim için fırsat yaratmak gibi sosyal ve toplumsal amaçlar da göz önünde bulundurulmaktaydı. Satılan topraklar ise artık devlet tasarrufu dışında özel mülkiyet kapsamında değerlendirilmekteydi. *Ager publicus*'un kendisine özgü karakteristik yapısı, mülkiyeti devlete ait olup, üzerinde kişilere kullanım hakkı tesis edilen ve karşılığında aynı ya da nakdi kira bedeli alınan arazilerle oluştu.

Arazilerin kullanımı, her tarımsal kökenli toplumda olduğu gibi Romalılar için de büyük öneme haiz bir konuydu. Bu nedenle en erken dönemlerden itibaren Roma'da devlet arazilerinin belirlenmesine ve kullanılmasına özel önem atfedildi. Hatta yukarıda da ifade edildiği üzere, antik kaynaklarda Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus'la ilişkilendirilen arazi tasarruflarından bahsedildiği bilinmektedir.

Sonuç itibarıyla;

Krallık Dönemi'nde (MÖ 753 – 510) kralın ağzından çıkan her karar, yasa hükmündeydi. Roma'da yazılı bir yasa ihtiyacı, geleneksel *patricius* – *plebs* çekişmesinin sonuçlarından biri olarak MÖ V. yüzyılda ortaya çıktı. Düzenlenen Oniki Levha Kanunu'yla Roma'da yazılı yasa dönemi başladı. Herhangi bir konuda devlet adına hüküm vermek için elde yazılı metinlerin olması, *patricius*'ların yargı insafına bırakılan *plebs*'lere az da olsa bir adalet ışığı oldu. Böylece örfeye dayalı ve sözlü, dolayısıyla fazlasıyla subjektif olan geleneksel hukuk sistemi, yazılı metinlere ve yorumlayıcı devlet görevlilerinin içtihatlarına dayalı göreceli objektif bir sisteme dönüştü. Hukusal dönemlere ilişkin ayrımlar, genel olarak Roma'nın siyasi dönemlerini takip etmekteydi. Nihayetinde karar verme mekanizmasının otoritesiyle şekillenen yasalar, değişimin bu yönde olmasını sağladı. Yazılı yasaların ortaya çıkışıyla, dönemin yasama erkleri birçok husus hakkında yasa tasarıları hazırlamaya başladılar. Tarım kanunları *leges agrariae* olarak bilinen yasalar da, bu düzenlemeler içerisinde dönem dönem kendilerine yer buldular.

Roma'nın hakim olduğu arazilerde bir tür mülkiyet kavramını tanımlayan bir çok düzenlemenin toplamından oluşan tarım yasalarının çoğu devlet arazilerinin tasnifini içermektedir. Yapılan düzenlemelerle; Roma kolonilerini işgal edilen yerlere yerleştirmek, koloniyi oluşturan askerlerle vatandaşlara bu topraklardan pay vermek amaçlanmıştır.

Üç kez *consul* olarak seçilen Spurius Cassius Vecellinus'un (MÖ 541 – 485) tasarısı ilk tarımsal yasa tasarısıydı. Özü itibarıyla düşmandan ele geçirilen toprakların yoksul halklara dağıtılmasını içermektedir. MÖ 482 yılında Spurius Licinius, MÖ 468 yılında *consul*'lar Valerius ve Aemilius, MÖ 454 yılında *tribunus plebis* Icilius, MÖ 367 yılında yine *tribunus plebis*'ler Licinius ve Sextius, MÖ 291 yılında *consul* Dentatus, MÖ 232 yılında *tribunus plebis* Nepo ve nihayetinde MÖ 133 yılında *tribunus plebis* Tiberius Gracchus ve MÖ 122 yılında kardeşi *tribunus plebis* Gaius Gracchus'a kadar birçok devlet görevlisi tarım yasaları hazırladılar. Bu yasaların birçoğu, özellikle geniş arazileri ellerinde bulduran *patricius* sınıfının karşı koymalarına rağmen yürürlüğe girdi. Bazı tasarılar ise hiçbir zaman yasalasamadı. Ancak yürürlüğe giren yasalar da nihayetinde tam anlamıyla uygulanamadılar; önemli hükümleri çalıştırılmadı, hatta düzenlenen tertiplerle yasalar kısa zamanda tümünden yürürlükten kaldırıldılar.

Bir söylenceye göre Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus, Roma'nın yerleşim alanını tespit ederken belirlediği sınıra saygısızlık eden kardeşi Remus'u öldürmüştür¹⁹⁸. Kamusal alanın kutsallığına ve dokunulmazlığına atfen aktarılan bu öyküde bir ibret ve üstü kapalı bir tehdit unsuru hissedilmektedir. Bu ve buna benzer söylencelerle yetişen, dolayısıyla kamusal alanda yapılan her çağdaş tasarrufu geleneklere saygısızlık olarak algılamaya hazır kalabalıkların, çıkarları için hareket eden gruplarca yönlendirilmeleri zor olmadı. Cassius ile başlayarak Gracchus kardeşlere değin, düzenledikleri tasarılar nedeniyle öncelikle geleneklere karşı çıkmakla suçlanan birçok görevlinin akibeti, Remus'tan daha korkunç oldu. Cassius, tasarısına karşı koyanlarca kısıktırılan babası tarafından öldürüldü, Tiberius Gracchus sopalarla dövülerek linç edildi ve cesedi Tiber Nehri'ne atıldı, kardeşi Gaius Gracchus'un ise başının kesilmesi zengin ve soylu Romalıları yatıştırmak için yeterli olmadı; cesedi nehre atılmadan önce kafatası açılarak içi kurşunla dolduruldu.

Ancak muazzam mal varlıklarını edinme yöntemlerinden ziyade onları korumak hususunda geleneklere sıkı sıkıya bağlı görünen gruplarca yönetilen bu öfke seli, sonraki dönemlerde eli silahlı güçlerle karşılaştığında daha temkinli tepkiler verdi. Roma'nın o tarihe dek gördüğü en kudretli yöneticiler olan Sulla (MÖ 138 – 78) ve Caesar'ın (MÖ 100 – 44), eski askerlerine devlet arazisinden pay verme girişimleri *Senatus*'ta yapılan birkaç konuşma haricinde ciddi bir

¹⁹⁸ Ihne 1871, I. 9.

dirençle karşılaşmadı. Güçlü *dictator*'ların, askerlerinin sadakatlerini muhafaza etmek amacıyla uyguladıkları bu yöntem, Roma'da devlet arazileri dağıtımının başarı ile tasarlanıp uygulandığı yegane örnekler oldular.

Tasnifine ilişkin idealize edilmiş amaçlardan zamanla uzaklaşan devlet arazileri, İmparatorluk Dönemi'nin (MÖ 27 – MS 565) başlamasıyla stratejik, sosyal ve ekonomik fonksiyonlarını tamamen kaybettiler. Oldukça uzun bir süre boyunca toplumda birçok çatışmanın konusu olan bu araziler, ilerleyen dönemlerde imparatorların insiyatifine tabi sıradan mülkler haline geldiler.

2. ANTİK KAYNAKLARDA *AGER PUBLICUS*

Bu bölümde devlet arazileri *ager publicus* teriminin geçtiği antik kaynaklar zamandizinsel açıdan değerlendirilmektedir. Böylece, devlet arazileri ve bu arazilerin dağıtım ya da kullanımına ilişkin olayları kaleme alan yazarların konuya ilişkin dönemselsel perspektifleri sunulmaya çalışılacaktır.

Bireysel nitelikli olmayan diğer bir ifadeyle kişisel mülkiyetin dışında, kamusal mülkiyete konu olan ve yönetim otoritesinin kontrolündeki arazilere ilişkin erken kayıtlardan biri Aristoteles'in (MÖ 384 – 322) Miletos'lu mimar ve şehir plancısı Hippodamos'un (MÖ 498 – 408) kent anlayışını aktırdığı *Politica* isimli eserinde yer almaktadır;

“İşte bu yüzden toprağı bireysel ve kamusal olarak ikiye ayırmak gerekir. Bu topraklar da kendi içinde ikiye ayrılmalıdır. Kamu toprağının bir kısmı ortak sofralar; diğer kısmı ise tanrılar için ayrılacaktır. Bireysel toprakların bir kısmı sınıra yakın diğer kısmı kente yakın yerde olmalı ve her vatandaş iki kısımda da toprak sahibi olmalıdır”¹⁹⁹.

Aristoteles, *Rhetorica* isimli eserinde ise haksız eylemleri sınıflandırırken devlet arazilerine yapılan uygunsuz edimlerden bahsetmekte ve bunun suç niteliğine değinmektedir;

“Şimdi bir insanın çoğu kez bir işi kabul ettiği, ama o işe yakıştırılan suçu kabul etmediği olur...bir hakka el uzattığını ama devlet arazisine el uzatmadığını...ileri sürer”²⁰⁰.

Devlet arazilerinden bahseden ve günümüze ulaşan en eski kayıtlardan biri de Polybios'a (MÖ 203 – 120) aittir. Polybios, *Historia* isimli eserinin altıncı kitabında Roma devletiyle

¹⁹⁹ Aristot. *pol.* VII. 1330a.

²⁰⁰ Aristot. *rhet.* I. 374a.

Sparta, Kartaca ve Girit devletlerinin yasal düzenlemelerini karşılaştırmaktadır. Yaptığı bu karşılaştırmada Sparta'nın devlet arazilerinden bahsetmektedir;

*“Sparta devletinin kendine has özelliklerinden ilki hiçbir vatandaşın diğer vatandaştan daha fazla pay sahibi olamayacağı, eşit şekilde pay edilen devlet arazilerini düzenleyen yasalarıdır. İkincisi ise para kazanma konusuna dair görüşleridir”*²⁰¹.

Polybios, Roma devlet arazilerine ilişkin herhangi bir yasal düzenlemeden söz etmemekle birlikte aynı bölümün devamında;

*“Günümüze değin, Roma, Kartaca ve Sparta yasalarını karşılaştırmak, her ne kadar işçiliği övgüye değer olsa da bazı heykelleri alıp bunları nefes alan insanlarla karşılaştırmak gibi olurdu”*²⁰² ifadesini kullanmaktadır.

Marcus Tullius Cicero (MÖ 106 – 43), *de lege Agraria* ismiyle derlenen ünlü konuşmalarını MÖ 63 yılı *tribunus plebis*'i Servilius Rullus'un tarım yasası tasarısına karşı yapmıştır. Cicero, Rullus'un tasarısı uyarınca kurulacak olan on kişilik heyete *decemvir* verilecek yetkileri eleştirmektedir;

*“İtalya dışındaki tüm [devlete ait] araziler için, Sulla ve Pompeius'un consul'lukları boyunca süre kısıtı belirtilmemişti. Bir arazinin devlete mi, yoksa özel mülkiyete mi dahil olduğuna ve koyulacak ağır vergilere decemvir'ler karar verecek... Bir arazinin devlet arazisi olduğunu kabul ederler; ancak buradaki insanların ata evlerinden ve ev tanrılarından uzaklaştırmanın adil olmayacağını söylerler”*²⁰³.

Cicero, Sulla'nın arazi tahsislerini de eleştirmekte ve ellerinde büyük miktarda toprak bulunduranları tiran olarak tanımlamaktadır. Yapılan arazi paylaşımındaki adaletsizliğin giderilmesi gerektiğini vurgulamaktadır;

*“Eğer buna inanan varsa öncelikle Sulla'nın tahsisini gerçekleştirdiği arazilere ilişkin olarak tarım yasası aracılığı ile dağıtılan bu yerlerin geri alınmasına, en azından özel şahıslar tarafından kullanılan devlet arazilerinin bir kısmı üzerine halkın yerleşmesi gerektiğine inanmalıdır”*²⁰⁴.

Atticus'a mektuplar isimli eserinde, Tiberius Gracchus'un tarım yasası kapsamındaki arazilere ilişkin MÖ 60 yılında *Senatus*'a sunduğu öneriden bahsetmektedir;

“Tarım yasası, Pompeius'un desteğiyle, tribunus Flavius tarafından şiddetle reddediliyordu. Yasada destekçisi haricinde popüler bir şey bulunmamaktaydı. Bu

²⁰¹ Polyb. VI. 45. 3-4.

²⁰² Polyb. VI. 45. 10-11.

²⁰³ Cic. *leg. agr.* II. 57.

²⁰⁴ Cic. *leg. agr.* III. 3.

yasa için halka açık bir toplantıda, özel haklarla ters düşen tüm hükümleri yasadan çıkarmayı önermiştim. Devlet arazilerinin, P. Mucius ve L. Calpurnius'un consul'luk dönemlerinde olduğu gibi, yasanın uygulaması dışına çıkarılmasını teklif ettim”²⁰⁵.

Aynı mektupta Cicero, Atticus'un devlet arazilerini ellerinde tutanlara verdiği desteği kamu yararı olarak kabul eder;

*“Terentia senin dikkatinden ve Mulvius ile tartışmaları esnasında kendisine gösterdiğin özenden çok memnun oluyordu. Senin kamu yararı için devlet arazilerini elinde tutanlara verdiğin destekten haberdar değildir”*²⁰⁶.

Cicero, mektubunda bahsettiği yeni arazi düzenlemelerinin bir önceki düzenlemeleri genişletmeyeceğini de aktarmaktadır;

*“Bu Campania yasası kamuya açık toplantıda edilecek, Iulia yasalarında öngörülen dışında başka bir devlet arazisi önerisi getirmeyeceklerine ilişkin bir yemin içermektedir”*²⁰⁷.

MÖ 44-43 yıllarında Marcus Antonius'u suçlayan konuşmalarında Cicero yine devlet arazilerine bahsetmekte ve tahsis amaçlarının siyasi niteliğine değinmektedir;

*“Peki sonra? Korku her zaman bir arkadaş aracılığı ile mi tehdit eder? Hiç kimsenin anlamadığı şeyler söylemektense dilsiz olmak çok daha iyi değil mi? Şimdi dikkat ediniz, öğretmeni ona Lentini Bölgesi'ndeki Romalıların devlet arazilerinden 2000 iugera toprağı, vergisiz bir şekilde, aptal bir adamı kamu hesabına daha da aptal bir adam yapmak için mi verdi?”*²⁰⁸.

Titus Livius (MÖ 59 – MS 17) Roma'nın erken dönemlerinde (MÖ 446), Roma müttefiği olan Aricia ve Ardea kabileleri arasında yaşanan arazi anlaşmazlığı aktarmış ve sorunun Romalılar tarafından nasıl çözüldüğünü kaleme almıştır;

*“Oy vermek üzere kabileler çağrıldıktan sonra, bu arazi parçasının Roma devlet arazisi olmasına karar verildi. Başka bir mahkemeye müracaat edilmiş olsa bile, hükmün böyle olmasına itiraz edemediler. Fakat bu davanın mümtaz olduğu durumlarda, bu kararın utancını ve rezaletini hafifletmek ve kendilerini mazur göstermek hiç de kolay olmadı. Çünkü bu olay Aricia ve Ardea insanlarından başka Roma senatörlerine de hiç de daha az rezilce ve insafsız bir şey olarak görünmemiştii”*²⁰⁹.

²⁰⁵ Cic. Att. I. 19.

²⁰⁶ Cic. Att. II. 15.

²⁰⁷ Cic. Att. II. 18.

²⁰⁸ Cic. Phil. III. 22.

²⁰⁹ Liv. III. 72.

Titus Livius, İkinci Kartaca Savaşı'nı (MÖ 218-201) kaleme alırken Publius Cornelius Scipio Africanus'un MÖ 205 yılında Sicilya'ya ilerlediği sırada savaş giderlerini karşılamak için yapılan arazi satışından bahsetmektedir;

“O [Scipio], otuz savaş gemisi üzerinde yedi bin gönüllüyle Sicilya'ya ilerledi. Publius Licinius bu sırada Bruttianların ülkesinden iki consul ordusuyla geldi. Lucius Veturius'un consulluğu sırasında komuta ettiği orduyu almıştı. Metellus'un daha önce komuta ettiği birliklerin başında kalmasına izin verdi çünkü onun idaresine almış askerlerle savaşa devam etmenin yerinde olduğunu düşünmüştü. Praetor'lar da idarelerindeki yerlere farklı talimatlar verdiler. Çünkü savaş giderleri nedeniyle quaestorlara Fossa Graeca'dan denize uzanan Campania Bölgesi'ndeki arazilerin satışı emredilmişti. Ayrıca bir Campania vatandaşına ait olan herhangi bir arazinin Roma devlet arazisi olabileceği yönünde bilgi verilmesine de müsaade edildi”²¹⁰.

İkinci Kartaca Savaşı'nın hemen ardından MÖ 200 yılında Roma, savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar içerisindeydi. Livius, alınan borçlara karşılık devlet arazilerinin bir ödeme aracı olarak kullanıldığını aktarmaktadır;

“Vatandaşların taleplerinin makul, devletin de borcunu ödeyemeyecek durumda olması nedeniyle bir karar alması gereken Senatus, adaletli ya da yararlı olmak arasında kararsız kaldı; alacaklılar satışa uygun birçok arazinin olduğunu söylüyorlardı, onbeşinci mil taşının yer aldığı bölgede bulunan ve nakit satışına ihtiyaç duyulan devlet arazilerinin bu fırsatı sunduğunu dile getiriyorlardı. Sonuç itibarıyla consul'lar bu araziye değerlendirecekler ve bölgenin devlet arazisi olduğunu tevsik eden yıllık bir kira bedeli belirleyeceklerdi, böylece devletin refah döneminde toprak yerine parayı tercih edenler olduğunda ellerinde tuttukları araziye geri verebileceklerdi. Bu düşünce alacaklılar tarafından memnuniyetle kabul edildi. Böylece bu arazilere trientabulum denildi; çünkü bedelleri, borçların üçte birine karşılık gelmekteydi”²¹¹.

Livius MÖ 180 yılında, Ligurianların yaşadıkları yerden Roma devlet arazilerine tehcirinden bahsetmektedir. Dolayısıyla devlet arazilerinin stratejik bir nüfus dağılımını gerçekleştirmek amacıyla da değerlendirildiği anlaşılmaktadır;

“Consul'ların bölgelerine varmasından önce, bir savaş tehlikesi öngöremeyen Ligurianların savunması ele geçirildi ve böylece teslim oldular. Ele geçirilen

²¹⁰ Liv. XXVIII. 46.

²¹¹ Liv. XXXI. 13.

askerlerin sayısı yaklaşık 12.000'di. Consul'lar Cornelius ve Baebius, Senatus'a mektup göndererek danıştıktan sonra Ligurianların yaşadıkları dağlardan ovalara, evlerinden uzak yerlere gönderilmesine karar verdiler. Böylece bir daha dönüş umutlarının olmamasını ve Liguria Savaşı'nın da bitmesini istiyorlardı. Samnitlerin bölgesinde daha önce Taurasinilere ait olan Roma devlet arazileri vardı. Consul'lar; Lingurian Apuani'den dağdan inmesini, eşleri, çocukları ve tüm mal varlığıyla birlikte bu bölgeye gitmesini istediler”²¹².

Livius, MÖ 174 yılı *ensor*'ları Quintus Fulvius Flaccus ve Aulus Postumius Albinus'un bazı bayındırlık faaliyetlerine girişmek için devlet arazilerinin satışına karar verdiklerinden bahsetmektedir;

“Aynı censor'lar, Calatia ve Auxium'da duvar inşası için sözleşme akdettiler ve buradalardaki devlet arazilerini satışı yoluyla toplanacak parayı kasabaların forumları etrafına dükkanlar yapılması amacıyla vakfettiler”²¹³.

Livius, Üçüncü Makedon Savaşı'nın (MÖ 171 – 168) sona ermesinden bir yıl önce, MÖ 169 yılında Makedonya kralı Perseus'u (MÖ 212 -166) Romalılar ile savaştan uzak tutmak konusunda başarısız olan ve sonrasında Roma'ya sığınan Phyton oğlu Onesimus'a verilen devlet arazilerini kaleme almıştır;

“Sonunda kendisinden şüphelendiklerini ve ihanet ile suçlanacağını anladığında Romalılara sığındı. Consul için oldukça faydalı biri haline geldi. Konu Senatus'a sunulduğunda söyleyebileceği her şeyi dile getirdi ve nihayetinde Senatus tarafından müttefik olarak kabul edildi, kendisine ikamet tahsis edilmesine karar verildi. Tarentum Bölgesi'nde bulunan Roma devlet arazisinden 200 acre ölçüsünde toprak tahsis edildi ve yine aynı bölgeden bir ev satın alındı. Hakkında verilen emirleri yerine getirmek üzere praetor Gaius Decimus görevlendirmişti”²¹⁴.

Titus Livius'un çağdaşı olan Dionysios Hallikarnassos (MÖ 60 – MS 7), kaleme aldığı *Antiquities Romanae* isimli eserinde Roma devlet arazilerinden sıklıkla bahsetmektedir²¹⁵.

Dionysios, Roma'nın efsanevi kurucusu ve ilk kralı olan Romulus'un ölümünden (MÖ 717) sonra kral olan Sabin kökenli Numa Pompilius'un (MÖ 753 – 673) yaptığı düzenlemeyi aktarmaktadır. Böylece Roma'nın en erken dönemlerinde bile devlet arazilerinin tahsisine yönelik bazı uygulamalar yapıldığı anlaşılmaktadır;

²¹² Liv. XL. 38.

²¹³ Liv. XLI. 27.

²¹⁴ Liv. XLIV. 16.

²¹⁵ Dio. Hal. ant. II – X.

“Devlet işlerini karmakarışık bir vaziyette bulan Numa, öncelikle Romulus’un sahip olduğu arazilerden ve devlet arazisinden bir miktar toprağı yoksul vatandaşlara dağıttı. Patricius’ların ihtilaflarını ise kent kurucularını herhangi bir haktan mahrum etmek yoluyla değil, yeni yerleşimcilere farklı onurlar bahşetmek suretiyle yatıştırdı”²¹⁶.

Devlet arazilerinin henüz Numa döneminde bile belirli sınırlara sahip olduğu anlaşılmaktadır;

“O [Numa] ayrıca bu sınır taşlarını tahrip eden veya yerini değiştiren birinin tanrıya ayrılmış bir kurban olarak kabul edilmesi gerektiğini, isteyen herkesin kutsallara karşı saygısızlık eden bu kişiyi cezaya uğramadan öldürebileceğine hükmetti. O bu yasağı sadece özel mülkiyete ait olan topraklarla ilişkilendirmemişti. Nitekim bu taşlar sadece Romaluların arazileri ile komşularının arazilerini değil aynı zamanda özel mülkiyete dahil olan topraklarla devlet arazilerini ayırmak için de işaretlenmişti”²¹⁷.

Dionysios, MÖ ca. 509 yılında Roma *consul*’u olan Marcus Horatius Pulvillus’un Etrüsk kralı Lars Porsenna’ya karşı kazandığı zaferi aktarırken ödül olarak verilen devlet arazilerine değinmektedir;

“Bu hareketi ona [Marcus Horatius Pulvillus’a] ölümsüz bir zafer kazandırdı. Romalılar hemen onu taçlandırdılar ve şarkılarla şehre getirdiler. İnsanlar, yaralarından ötürü yakında öleceğini düşündükleri için onu son kez görebilmek amacıyla sokakları doldurmuştu. [Marcus Horatius] ölümden kurtulduktan sonra forum’un merkezi kısmına onun bronz bir heykeli dikildi ve devlet arazisinden iki öküzün çektiği pulluk ile bir günde gidebildiği yere kadar olan toprak parçası ona verildi”²¹⁸.

“Etrüskler ayrıldıktan sonra Senatus, Porsenna’ya fildişi asa, altın taç ve kralların simgesi olan bir zafer elbisesi göndermeye karar verdi. Kendi canını hiçe sayarak ülkesi için ölmeyi göze alan Murcius’a, tıpkı köprüde savaşıyan Horatius’a verildiği gibi, Tiber kıyısındaki devlet arazisinden bir günde dolaşabileceği kadar toprak parçası verildi. Bu gün bile bu yerler Mucian çayırları olarak bilinmektedir”²¹⁹.

Dionysios, ayrıca ilk tarım yasasının MÖ 485 yılında tiranlıkla suçlanan Spurius Cassius tarafından hangi saikle hazırlandığını aktarmaktadır;

²¹⁶ Dio. Hal. ant. II. 62.

²¹⁷ Din. Hal. ant. II. 74.

²¹⁸ Din. Hal. ant. V. 25.

²¹⁹ Din. Hal. ant. V. 35.

“Monarşik bir düzen kurmayı ve tiran olmayı düşünen herkes gibi Cassius da isteklerini elde etmenin en emniyetli ve kolay yolunun kalabalıkları kendi tarafına çekmek ve onların kamusal mülkiyetten daha fazla istifade etmelerini sağlamak olduğunu anladı. Kimseye danışmadan, en zenginlerin tasarrufuna bırakılmış devlet arazilerini halka dağıtmaya karar verdi... Ayrıca toprak dağıtımına sadece Latinleri değil yakın zamanda vatandaşlığa alınan Hernikleri de dahil etmenin onları kendisine bağlayacak uygun bir plan olduğunu düşündü”²²⁰.

Dionysios, MÖ 482 yılı *consul*'ları Lucius Aemilius ve Caeso Fabius önderliğinde Volsklar ile savaşan Roma'nın zor dönemlerini ve seçilen yeni *tribunus plebis*'lerin faaliyetlerinden bahsetmektedir;

“Tribunus'ların çoğu yabancı bir ulusla savaşa girilmesi nedeniyle iç sorunları alevlendirmeyi uygun görmediler. Sadece biri, Gaius Maenius isimli *tribunus plebis*'lere ihanet etmeyeceğini, devlet arazilerinin sınırlarını belirleyen bir komisyon görevlendirilmedikçe ordu toplamaya çalışan *consul*'lara izin vermeyeceğini ilan etti”²²¹.

MÖ 479 yılında Roma hem Volsklar hem de Etrüskler ile savaş halindeyken *tribunus plebis*'lerden biri olan Spurius Icilius, *Senatus*'tan verdiği sözü tutmasını ister;

“Hergün halkı toplayan Icilius, *Senatus*'tan daha önce dağıtılmasına karar verdiği devlet arazileri için adım atmasını, bu arazilerin sınırlarını belirleyecek ve halka dağıtacak *decemvir* heyetinin görevlendirilmemesi halinde ister askeri ister sivil hiçbir konuda karar alınmasına izin vermeyeceğini bildirdi”²²².

Dionysios, MÖ 473 yılı *consul*'leri Lucius Aemilius Mamercus ve Vopiscus Iulius'un görev zamanında yaşanan kısa barış dönemini ve halkın bu dönemde derhal ortaya koyduğu talepleri kaleme almıştır;

“*Consul*'ların yönetim dönemi zor ve çalkantılıydı, yabancılarla yapılan savaşlardan ziyade barıştan hoşnutlular ama içsel çekişmeler toplumu sadece tehlikeli bir duruma getirmekle kalmadı neredeyse tam bir yokoluşa sürükledi; halk, askeri seferlerden bir an olsun nefes aldığı anda derhal devlet arazilerinin yeniden dağıtımını talep etmekteydi”²²³.

Benzer taleplerin MÖ 470 yılında da tekrarlandığı anlaşılmaktadır;

²²⁰ Dion. Hal. ant. VIII. 69. 3-4.

²²¹ Dion. Hal. ant. VIII. 87.

²²² Dion. Hal. ant. IX. 1.

²²³ Din. Hal. ant. IX. 37.

“*Lucius Valerius ve Tiberius Aemilius consul olarak atandılar. Tribunus’lar arazi paylaşımına yönelik taleplerini yeniden gündeme getirdiler. Heyecan içerisinde consul’lara geldiler ve Senatus’un consul’lukları sırasında Spurius Cassius ve Proculus Verginius’a verdiği sözün yerine getirilmesini istediler. Tribunus’lar consul’ların devlet arazilerinin tahsis edilmesi sorununu Senatus’a götüreceklerine güvendiler ve onlara itimat ettiler*”²²⁴.

Dionysios’un aktarımına göre; Marcus Valerius ve Spurius Verginius’un *consul* olduğu MÖ 456 yılında ilk kez *tribunus plebis*’lerden biri, *Senatus*’u toplantıya çağırılmaktadır. *Tribunus plebis* Icilius’un bu girişimi, Aventinus Tepesi’nin yer aldığı arazinin *pleps*’ler arasında pay edilmesini sağlamak içindi;

“*Bu tepe hafif bir eğime sahipti ve çevresi yaklaşık 12 stadia gelmekteydi. Şehre dahil edilen bu alanın tamamı yerleşime açılmamıştı. Devlet arazisi olan bu yer aynı zamanda sık ormanlık bir alandı*”²²⁵.

Dionysios, MÖ 453 yılında Tusculum şehrinden gelenlerin Aquitanların saldırısı nedeniyle yaşadıkları sıkıntıları ve Roma’dan yardım istemelerini anlatırken Lucius Siccus Dentatus’un devlet arazilerine karşı tavrını da aktarmaktadır;

“*Senatus’un kararı mecliste okunduğunda birçok gönüllü savaşa gitmeye hazır. Çünkü Roma’ya bağlılığı nedeniyle düşman işgalinde olan bir müttefiğe yardım etmemek saygınlığın yerini utanca bırakmak demektir. Bunların arasında, toplantılarda devlet arazilerini kendilerine mal edenlere çıkışan Sicillus da vardı*”²²⁶.

Dion Chrysostomos (MS 40 -120), *Orationes* isimli eserinde yer alan *Euboia Söylemi*’nde, Euboia Adası’ndaki avcılarla ilgili bir anlatımı kaleme almıştır. Söylemde devlet arazilerinden ve ödenmesi gereken kira bedelinden bahsedilmektedir;

“*Ama nihayet sakinleştikleri zaman, sessizlik olduğunda beni ileri çıkardılar. Bazıları haykırdı; ‘Bu adam, baylar, devlet arazisini uzun yıllar boyunca kullanan arkadaşlardan biridir; Yalnızca kendi de değil daha önce babası da aynı şekilde kullanmıştır; sığırlarını dağlarımızda otlatır, çiftçilik yapar ve avlanır; birçok ev inşa etmiştir, asmalar dikmiştir ve araziden birçok fayda elde etmiş, fakat onu insanlardan gelen bir armağan olarak görmediği gibi kimseye kira da ödememiştir*”²²⁷.

²²⁴ Din. Hal. ant. IX. 51.

²²⁵ Din. Hal. ant. X. 31.

²²⁶ Din. Hal. ant. X. 43.

²²⁷ Dion. Chr. Orat. VII. 27.

“Daha sonra onun sözlerini yargılamak üzere başka bir adam çıka geldi, nazik bir görüntüsü vardı, ilk önce kalabalıktan sessiz olmalarını istedi ve yumuşak bir tonda konuştu; ‘ülkenin boş arazilerine şekil vermek yanlış değil aksine takdir edilmesi gerekir’ dedi. Devlet arazisini inşa eden, üzerinde ağaçlar yetiştirenlere değil, arazilere zarar verenlere öfkelenmeleri gerektiğini söyledi. ‘Bu sebeple sizi ve tüm diğer vatandaşlarımızı cesaretlendirmek isterim, siz daha çok parası olanlar, devlet arazilerinden alabilir çalışabilirsiniz, yoksul vatandaşlar siz de bu araziye işleyebilirsiniz böylece toprağınız işlenmiş çalışmış olur ve iki kötülükten; yoksulluktan ve tembellikten kurtulursunuz’ dedi”²²⁸.

Dion Chrysostomos’un çağdaşı olan Plutarkhos (MS 46 – 120), Üçüncü Samnit Savaşı (MÖ 298- 290) kahramanı Manius Curius Dentatus’un ele geçirilen düşman arazilerini tahsis etmesini aktarmaktadır;

“Düşmana ait toprakların küçük bir kısmını dağıtıp kalan çoğunu ise devlet arazisi yaptığı için Marius Curius’a karşı bazı şikayetler yükseldi. Marius ise yaşaması için yeterli bir toprağa sahip olan bir Romalının bunu asla küçümsememesi gerektiğini düşünüyordu”²²⁹.

Plutarkhos, Marcus Porcius Cato’nun yaşamını kaleme aldığı eserinde Cato’nun kamu yararına yaptığı işleri aktarırken onun devlet arazilerine ilişkin aldığı kararlardan bahsetmektedir;

“Bununla birlikte, Cato kendisini suçlayanları önemsemedi; ancak onlara karşı daha katı bir tutum takındı. Halka ait suyun bir bölümünü özel evlere ve bahçelere taşıyan boru hatlarını kapattı; devlet arazisini işgal eden tüm özel binaları yıktı ve kamu çalışmalarının maliyetini en aza indirdi. Devlet arazilerinin kira bedellerini ise mümkün olan en üst seviyeye çıkardı”²³⁰.

Plutarkhos, Tiberius – Gaius Gracchus kardeşlerin hayatını aktardığı eserinde devlet arazilerinden sıklıkla bahsetmektedir;

“Gaius kitabında Tiberius’un Turrenia’nın içinden Numantia’ya ilerlediği sırada, ülkenin terkedildiğini, hem yabancı kölelerin hem de barbarların toprağı ekip biçtiğini ve sürülerini otlattıklarını görünce, ilk kez o zaman binlerce felakete sebep olan bir siyaseti aklına koyduğunu yazar. Ayrıca yoksulların mutluluğu için devlet

²²⁸ Dion. Chr. *Orat.* VII. 34.

²²⁹ Plut. *mor.* III. 194f. 1.

²³⁰ Plut. *Cat. Mai.* XIX. 1.

arazisini zenginlerden elinden alınması için sütun ve duvarlara yazı yazan halk da Tiberius'un diirtü ve ihtiraslarının alevlenmesini sağlamıştı"²³¹.

"Toprak mülkü için yasanın onaylanmasının ardından bunu seçme ve dağıtma işi için üç kişi seçildi. Bunlar Tiberius'un kendisi, kayınpederi Cladius Appius ve kardeşi Gaius Gracchus'tu. Normal bir talep olmasına rağmen Tiberius toprak dağıtımında kullanılması için devlet hazinesinden çadır istediğinde vermediler. Taleplerin reddini Tiberius'a nefret duyan Poplius Nasicas önermekteydi. Çünkü devlet arazisini büyük bir kısmı onun işgali altındaydı ve bu toprakları elinden alınmak üzereydi"²³².

"Çünkü Tiberius, Octavius'un yasa karşısında suçlu olduğunu ve devlet arazisinin büyük bir kısmına sahip olduğunu gördüğü için kendi servetiyle zararını karşılayacağı sözünü vererek Octavius'tan kavgayı bırakmasını istedi"²³³.

"Attalos Philomethor ölünce, Pergamonlu Eudemos bir vasiyet sunmuştu. Vasiyette kralın mirasçısı olarak Roma halkı tayin edilmişti. Tiberius halkın beğenisini kazanmak için derhal devlet arazisinden pay alan yoksul vatandaşlara paylaştırılması için kralın servetinin getirilmesi amacıyla bir yasa önerdi. Böylece toprağı işlemek için zorunlu olan aletleri alabileceklerdi"²³⁴.

"Olanlardan dolayı Senatus üyeleri halka iyi davranmaya çalıştılar. Devlet arazisinin dağıtımına karşı koymadılar sadece dağıtım için Tiberius'un yerine başka birinin seçilmesini önerdiler"²³⁵.

"Gaius'un halkın yararına ve Senatus'un gücünü azaltmak için önerdiği yasalardan biri toprak sahipleriyle ilgiliydi. Devlet arazisinin fakirlere paylaştırılmasını içermekteydi. Diğeri ise askeri konularla ilgiliydi. Askeri tasarı; askeri kıyafetlerin devlet hazinesinden karşılanmasını, sefere gidenlerden bu amaçla maaşlarından kesinti yapılmamasını ve 17 yaşından küçüklerin orduya yazılmasının yasaklanmasını içermekteydi"²³⁶.

"Koloni hareketin lideri olarak Libya'ya gitmek, kura sonucu Gaius'a düştü. Gaius'un bulunmadığı süre boyunca Drusus halkı onun aleyhine kışkırttı. Özellikle Fulvius'a iftira ederek halkı kendi lehine çekmeye çalıştı. Çünkü Fulvius Gaius'un

²³¹ Plut. Tib. Gracch. VIII. 7.

²³² Plut. Tib. Gracch. XIII. 1.

²³³ Plut. Tib. Gracch. X. 5.

²³⁴ Plut. Tib. Gracch. XIV. 1.

²³⁵ Plut. Tib. Gracch. XXI. 1.

²³⁶ Plut. Tib. Gracch. XXVI. 1.

dostuydu ve devlet arazilerinin dağıtımı için Gaius'un iş arkadaşı olarak seçilmişti”²³⁷.

Plutarkhos'un Cicero'nun hayatını aktardığı eserinde de devlet arazilerine değinmektedir;

“Bu sırada tribunus plebis'ler de kanun tasarıları düzenliyorlar ve on kişilik decemvir heyetine tüm İtalya, Suriye ve Pompeius'un ülkeye kattığı yerlerde geçerli olacak şekilde; devlet arazilerini satmak, devlet hazinesinden harcama yapmak, kişileri sürgüne göndermek ve istedikleri sayıda askeri silah altına almak için sınırsız yetkiler tanımaya hazırlanıyorlardı”²³⁸.

Appianus (MS 95 – 165), Iulius Caesar ile Pompeius Magnus arasında meydana gelen iç savaşı (MÖ 49 – 45) aktardığı eserinde savaştan önceki olayları kaleme alırken, Caesar'ın MÖ 59 yılında çıkardığı toprak yasasına ilişkin tahsisatlardan bahsetmektedir;

“Aralarında derhal bir anlaşmazlık meydana geldi; öyle ki birbirlerine karşı silahlandılar. Gerçek niyetini gizlemekte usta olan Caesar, Senatus'ta konuşma yaptı ve Bibulus ile uyum içerisinde çalışmaktan, aralarındaki anlaşmazlıkları yüzünden cumhuriyete zarar gelmemesi gerektiğinden bahsetti. Samimi olduğu düşünüldü ve Bibulus gözaltında bulunduğu nöbetçisinden azat edildi. Kendisi de bu durumdan hiç şüphe duymadı ve herhangi bir hazırlık yapmadı. Ancak Caesar bu sırada önemli sayıda askeri gizlice topladı ve bunu Senatus'un yoksul vatandaşları rahatlatmak için dağıtmaya karar verdiği devlet arazilerinin tahsisinden önce yaptı. Bu arazilerin en iyi kısmı Capua civarındaydı ve kamu yararına kiraya verilmişti. Caesar en az üç çocuk babası olan vatandaşlara bu arazilerin dağıtılmasını önerdi. Böylece kalabalıkları kendi lehine etkileyeceğini düşünüyordu. Öneriden yararlanmak amacıyla 20.000 adam derhal öne çıktılar. Senatus Caesar'ın önerisine karşı çıktı, o ise önerisine karşı çıkanların adaletsizliklerine kızmış gibi yaparak Senatus'tan çıktı ve yılın geri kalanında bir daha Senatus'u toplamadı”²³⁹.

Caesar'ın onuncu lejyona hitaben yaptığı konuşmada devlet arazilerinin dağıtımından bahsetmektedir;

“Sonra geri döndü ve hiçbir askerin davranışlarından dolayı cezalandırılmayacağını söyledi. Ancak kendisine her zaman ilk onuru vermiş olan onuncu lejyonun bu isyanına üzülmüştü. Sadece bu lejyonu hizmetlerinden dolayı terhis edeceğini, Afrika'dan döner dönmez daha önce verdiği tüm sözleri tutacağını

²³⁷ Plut. Tib. Gracch. XXXI. 2.

²³⁸ Plut. Cic. XII. 2.

²³⁹ App. civ. II. 2.

söyledi. Ayrıca vereceği araziyi Sulla'nın yaptığı gibi şimdiki sahiplerinden alıp kolonize etmek suretiyle insanları birbirine düşman ederek vermeyeceğini, dağıtacağı toprağı doğrudan devlet arazisinden ve kendi malından vereceğini söyledi. Gerekli olan herşeyin de ayrıca sağlanacağını belirtti. Her yer alkışlar ve neşe dolu çığlıklarla doldu²⁴⁰.

Devlet arazisi *ager publicus* teriminin geçtiği son antik kaynaklardan biri de Cassius Dio'nun (MS 155 – 235) *Rhomaika* isimli eseridir. Dio, MÖ 59- 58 yıllarında Caesar'ın Roma'da meydana gelen ayaklanmaların kentte biriken aşırı nüfustan kaynaklandığına yönelik düşüncelerini aktarmakta ve ıssızlaşan İtalya Yarımadası'nın yeniden kolonize edilmesi yönündeki kararından bahsetmektedir. Elbette bu kararın uygulanması devlet arazilerinin dağıtımını içermektedir. Arazilerin yetersiz olduğu durumlardaysa arazi satın alınımının yapıldığı anlaşılmaktadır;

“Sadecce Campania haricindeki devlet arazilerinin dağıtımını teklif etmedi -nitekim bu arazilerin özelliğinden dolayı devlet kontrolünde kalmasını istiyordu- ayrıca kimsenin satmak istemediği arazileri ya da komisyoncuların isteyebileceği fiyatları değil ilk etapta ellerindeki toprağı satmak isteyenlerden vergi listelerinde belirlenen fiyatları değerlendirmek suretiyle arazi alımını önerdi”²⁴¹.

Antik kaynaklardan devlet arazisi uygulamasının Roma ile başlamadığı, Roma haricinde Hellen toplumlarında da bazı arazilerin devlet arazisi olarak tanımlandığı ve bu arazilere özel bir önem verildiği hatta bir anlamda kutsal bir değer atfedildiği anlaşılmaktadır. Kent plancısı ve mimar Hippodamos, bireylerin mülkü olan alanların yanı sıra devlete ait arazilerden bahsetmektedir. Bu arazilerin toplumun ortak ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla oluşturulduğu ve tüm bireylerin faydasına değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Roma'daki devlet arazilerinin kullanımına ilişkin günümüze ulaşan en eski kayıtlar arasında sayabileceğimiz Cicero'nun (MÖ 106 – 43) eserlerinde, devlet arazilerinin tasnifine ilişkin haksız uygulamaların eleştirildiği görülmektedir. Titus Livius (MÖ 59 – MS 17) devlet arazilerinin kamusal ihtiyaçlara binaen satışı gibi ekonomik hususlara değinmiştir. Dionysios Halikarnassos (MÖ 60 – MS 7), konuya ilişkin birçok hususu aktarmış, Numa Pompilius'un devlet arazisi tahsisatını, ilk tarım yasasını hazırlayan Cassius'un girişimlerini, *tribunus plebis*'ler Icilius ve Dentatus'un faaliyetlerini kaleme almıştır. Dion Crysostomos (MS 40 – 120), dolaylı bir şekilde devlet arazilerinin kullanım bedeline temas etmiş, çağdaşı Plutarkhos (MS 46 – 120) ise devlet arazileri dağıtımını uygulamasının en meşhur isimleri olan Tiberius ve

²⁴⁰ App. civ. II. 94.

²⁴¹ Dio. Cass. XXXVIII. 1.

Gaius Gracchus kardeşlerin hayatını kaleme almıştır. Appianus (MS 95 – 165) ve Cassius Dio (MS 155 – 235) ise devlet arazilerine ilişkin Caesar'ın uygulamalarını aktarmışlardır.

Sonuç olarak antik kaynaklardan, Roma devlet arazilerinin oldukça fonksiyonel olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Devlet arazileri, yoksul halka yönelik tahsisler gibi temel ekonomik ve sosyal amaçların yanı sıra, yeni kolonilerin kurulması, güvenlik için tampon bölge oluşturulması ya da güvenilmeyen ulusların zorunlu iskanı gibi stratejik hedeflere de konu edilmiş, bazı dönemlerde ise savaş giderlerini karşılamak, eski askerlere ödül vermek ya da sadece siyasi destek kazanmak amacıyla değerlendirilmiştir. Uygulama alanlarının bu denli çeşitli olması, devlet arazilerinin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Roma, geleneksel anlatıma göre MÖ 753 yılında yedi çoban köyünün dahil olduğu bir *synoikismos* şeklinde kuruldu. Roma'yı oluşturan köyler, *Mare Tyrrhenium* Tiren Denizi'nden yaklaşık 20 km içerde, Latium Bölgesi'nin en büyük nehri olan Tiber Nehri kıyılarında bulunuyordu. Oluşturulan konfederasyon, çok erken dönemlerde Palatium Tepesi'nde ortak bir kale teşkil etti. Söylenceye göre Romulus, kalenin duvarlarını inşa etmek için pullukla bir sınır çizerek çukurlar kazmıştı. Roma'nın bu ilk yerleşim alanı, *ager Romanus* olarak isimlendirildi. Üzerinde Roma'nın ilk sınır duvarlarının yükseleceği bu çukurlarla alay eden ve geçmenin ne kadar kolay olduğunu göstermek için iki yana sıçrayan Remus, yaptığı saygısızlığı Romulus tarafından öldürülerek ödedi. *Ager Romanus*'u taciz edenlerin cezasız kalmayacağı da böylece açık bir şekilde ortaya konmuş oldu.

Roma Krallık Dönemi'nde (MÖ 753 – 510), tarihsel söylenceler olarak kabul edilen Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius ve Ancus Martius ile tarihsel kişilikler olarak kabul edilen Tranquinius Priscus, Servius Tullius ve Tranquinius Superbus kral olarak hüküm sürdüler. Krallar *ager Romanus*'u korurken, İtalya Yarımadası'nda yaşayan diğer komşu halkların topraklarını fethetmeye giriştiler. Romalılar, süratle İtalya Yarımadası'nda yaşayan diğer halkları birbiri ardına mağlup ederek topraklarını ele geçirdiler. *Ager Romanus* dışında, zor alım yoluyla elde edilen tüm bu topraklar *ager publicus* olarak isimlendirildiler. İtalya Yarımadası'nda siyasi birliğin sağlanmasından önce her sınır komşusuyla kıyasıya savaş durumunda olan Romalılar, düşman topraklarından gelen tehditlere karşı *ager Romanus*'un güvenliğini sağlamak ve yeni yerler işgal edebilmek amacıyla ele geçirilen topraklarda koloniler oluşturmaya başladılar. Herhangi bir nedenle koloni oluşturulmayan işgal arazileri Roma vatandaşlarına satıldı ya da kiralandı.

Roma'nın hükmü altındaki topraklar iki statüde değerlendirilirdi. Toprak ya Roma devletine ya da Roma vatandaşlarının şahsi mal varlığı anlamında özel mülkiyete tabiydi. Devlete ait topraklar kutsal işlere vakfedilebilir ya da ürün yetiştirsin diye vatandaşlara tahsis edilebilirdi.

Bu bağlamda efsanevi kurucu Romulus'un her aile reisine 2 *iugera* arazi tahsis etmesi, Servius Tullius'un (MÖ 575 – 535) mülkiyet esaslı arazi düzenlemeleri toprak tahsisine ilişkin olarak yapılan ilk uygulamalar oldular.

Yapılan düzenlemelerin usülleriye Roma hukukunun gelişim dönemleri kapsamında farklılık göstermiştir. Roma hukuku, Roma'nın kuruluş tarihi olarak kabul edilen MÖ 753 yılından, Iustinianus'un ölüm tarihi olan MS 565 yılına değin oluşturulan ve yürürlükte kalan tüm hukuk kurallarını kapsamaktadır. Roma hukuku genel olarak Eski Hukuk Dönemi (MÖ 753 – MÖ 150), Klasik - Öncesi Hukuk Dönemi (MÖ 150 – MÖ 27), Klasik Hukuk Dönemi (MÖ 27 – MÖ 250), Klasik – Sonrası Hukuk Dönemi (MS 250 – 527) ve Iustinianus Dönemi (MS 527 – 565) olmak üzere beş ayrı dönem içinde tekamül etti. Böylece *ager publicus* uygulamasının Eski Hukuk Dönemi'nin yöntemleriyle başlayıp Klasik - Öncesi Hukuk Dönemi'nin yöntemleriyle şekillendiği ve nihayetlendiği söylenebilir.

Roma'da *ius* ve *mos maiorum* kelimeleriyle ifade edilen örfi hukukun, diğer bir deyişle yazılı olmayan, bir yasama otoritesince onaylanmamış hukuk usüllerinin uygulandığı dönemde yapılan *ager publicus* düzenlemeleri matbu bir şekilden yoksundu. Cumhuriyet Döneminde (MÖ 510 – 27), geleneksel *patricius* – *pleps* çekişmesinin bir sonucu olarak MÖ 449 yılında hazırlanan Oniki Levha Kanunu'yla Roma'da yazılı yasa dönemi başladı. Yazılı yasaların düzenlenmesi, uygulamadaki büyük bir eksikliği gidermek yönünde atılmış önemli bir adım oldu. Oniki Levha Kanunları, devlet arazilerine dair bir hüküm içermemekteydi. Ancak yargısal alanda hüküm vermek için yazılı metinlerin oluşturulması anlayışı, Krallık Dönemi'ndeki devlet arazilerine yönelik şekilsiz uygulamaları da sona erdirdi. Bu gelişim dahilinde, kanun düzenleme yetkisinin Halk Meclisleri'ne bırakıldığı, *Senatus*'a ise Halk Meclisleri'nce yapılan düzenlemeleri tartışmak ve onaylamak görevinin verildiği bir sistem ortaya çıktı. *Magistratus*'ların önerdiği, *Senatus*'ta tartışılan kanun taslakları Halk Meclisi tarafından kabul ya da red ediliyordu. Kabul edilen kanun tasarıları halka ilan edilmesi amacıyla tekrar *Senatus*'a gönderilmekteydi. Yazılı yasaların ortaya çıkışıyla, dönemin bu yasama erkleri birçok husus hakkında yasa tasarıları hazırlamaya başladılar. Tarım kanunları *leges agrariae* olarak bilinen yasalar da, bu düzenlemeler içerisinde yer aldılar.

İlk yazılı tarım yasası, sırasıyla MÖ 502, 493 ve 486 yıllarında üç kez *consul* olarak seçilen Spurius Cassius Vecellinus'un (MÖ 541 – 485) tasarısıydı. Tasarı, Herniklerden ele geçirilen topraklarının Latinler ve *pleps*'ler arasında paylaşılmasını içeriyordu. Ancak tiranlıkla suçlanan Cassius, *patria potestas* hakkı uyarınca babası tarafından öldürüldü. Cassius'un öldürülmesinin ardından MÖ 482 yılında Spurius Licinius'un, MÖ 480 yılında ise Pontificius'un devlet arazilerine ilişkin yasa girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. MÖ 468

yılında *consul*'lar Valerius ve Aemilius, *tribunus plebis*'lerin yasa tasarılarını cesurca desteklediler ancak bu çabalar da sonuçsuz kaldı. MÖ 454 yılı *tribunus plebis*'lerden biri olan Lucius Icilius, Cassius'un tasarısını canlandırmak istedi, ancak başarılı olamadı. MÖ 367 yılında yine *tribunus plebis*'ler Licinius ve Sextius, *lex Licinia Sextia* olarak bilinen ve hiç kimsenin devlet arazilerinden 500 *iugera*'nın (yaklaşık 1.250 dönüm) üzerindeki toprağa sahip olamayacağını hükme bağlayan yasalarını onaylatmayı başardılar. Ancak yasa etkin bir şekilde uygulanmadı. MÖ 291 yılında *consul* Dentatus, MÖ 232 yılında *tribunus plebis* Nepo ve nihayetinde *lex Licinia Sextia* hükümlerini canlandırmak için MÖ 133 yılında *tribunus plebis* Tiberius Gracchus ve MÖ 122 yılında kardeşi *tribunus plebis* Gaius Gracchus, hayatları pahasına önemli girişimlerde bulundular. Bu yasaların birçoğu, devlet arazilerinden ölçüsüzce yararlanan *patricius*'ların şiddetli tepkilerine rağmen yürürlüğe girseler de, hiçbir zaman tam anlamıyla uygulanamadılar. Devlet arazilerinin paylaşımını içeren yasa tasarılarını hazırlamak için ayrı bir mücadele, kabul ettirmek için başka bir mücadele verilmesi gerekiyordu. Tüm bu aşamaları geçmeyi başaran düzenlemelerin uygulanması ise tamamen farklı bir kavgayı başlatmaktaydı. Ancak devlet arazilerinin düzenleme işi kudretli *dictator*'lar tarafından ele alındığında, uygulamalar çok daha hızlı ve etkin bir şekilde yerine getirildiler. Sulla (MÖ 138 – 78) ve Caesar (MÖ 100 – 44), kavuştukları gücü ellerinde tutmak adına eski askerlerine devlet arazisinden pay verme düşüncelerini başarıyla tatbik ettiler. Üzerinde düşman ordularına karşı koloni kurulmayan, yoksul halka dağıtılmasından bahsedilmeyen, siyasete konu olmaktan çıkmış, ancak İtalya Yarımadası ve eyaletlerde İmparatorluk Dönemi'nin (MÖ 27 – MS 565) başlangıcına değin varlığını sürdüren devlet arazileri, zamanla tüm fonksiyonlarını kaybettiler ve ilerleyen dönemlerde imparatorların mülkleri haline geldiler.

3. ROMA DEVLET ARAZİLERİNİN SINIFLANDIRILMASINDA YAPILAN AYRIMLAR

Devlet arazisi olarak kabul edilen topraklar, araziden faydalananların sahip oldukları farklı yetkiler nedeniyle değişik şekillerde tasnif edilmişler ve isimlendirilmişlerdir²⁴². Sayıca fazla olan bu düzenlemelerin en önemlileri aşağıda açıklanmaktadır.

3.1. *Ager Occupatorius*

Devlet arazileri kullanımının en eski örneği *ager occupatorius*'tur. *Ager publicus* teriminden önce kullanılan bu kelime yerine *ager articipinius* ya da *arcifinalis* kelimeleri de kullanılmaktaydı. Ancak *ager articipinius* genelde sınırları doğal yollarla oluşan, ölçüm ile

²⁴² Karadeniz Çelebican 1988, 713-722.

belirlenmeyen uçsuz bucaksız geniş araziler için kullanılırdı²⁴³. Roma Cumhuriyeti'nin erken dönemlerinde *ager occupatorius*'un özel kişilere ya da kolonilere tahsis edilmemiş devlet arazilerini tanımlayan yegane terim olduğu bilinmektedir. Romalılar tarafından işgal edildikten²⁴⁴ sonra kendi haline bırakılan bu arazilerde, ihtiyaç duyan Romalılar herhangi bir kısıtlama olmaksızın özgürce tarımsal faaliyetlerini sürdürürlerdi. Başlangıçta bu arazileri işleyenlerin herhangi bir resmi hakları yoktu, arazinin gerçek sahibi olan devlet dilediği zaman araziye geri alabilirdi²⁴⁵. Sıklıkla yapılan uygulama hali hazırda bu araziler üzerinde çiftçilik yapanlara faaliyetlerine devam edebilmeleri için izin verilmesi şeklindeydi²⁴⁶.

Ager occupatorius zamanla devlet arazisi olarak belirlenen yerlerden karşılıksız olarak veya belirli zamanlarda ödenecek kira bedeli karşılığı özel kişiler tarafından kullanılmasına izin verilen topraklar haline geldi. Sadece *patricius* sınıfına dahil vatandaşlar tarafından kullanılabilen bu hakkın hukuksal niteliği günümüzde hala tartışmalıdır. Arazinin sahibi olan devlet ile kullanan vatandaş arasında ortaya koyulan ortak iradeyi, *precarium* isimli sözleşme temsil ederdi. Sözleşmenin hukuksal mesnedi ise *possessio* kavramına dayanmaktaydı. Taşınmaz mal üzerinde fiili hakimiyeti ifade eden zilyetlik bağ olarak tanımlanabilen *possessio* sayesinde, kullanılan arazi kişinin özel mülkü haline gelmemekte, dolayısıyla gerçek mülk sahibi olan devlet istediği durumda araziye kullandandan geri alma hakkına sahip olmaktadır.

Ager occupatorius'un başlangıçta özel kişilerin özgürce işlemek istedikleri alanların belirlenmesi suretiyle tahsisi söz konusuydu. Günümüz hukuk normları içerisinde belirlenmiş olan intifa hakkı ile açıklanabilecek bu tahsis yönteminde arazinin sahibi olan devlet istediği zaman araziye geri alabilmekteydi. *Ager occupatorius*, *pleps*'lerin kullanımına yasaklanmış arazilerdi. Bu arazilerin kullanım hakkı sadece *patricius*'lara tanınmıştı. Arazi tahsisine ilişkin en erken uygulama olması, zamanla birçok farklı düzenlemelere konu olduğu savını doğrular niteliktedir. MÖ 367 yılında yasalaşan *lex Licinia Sextia*, özellikle *ager occupatorius*'ları tekrar düzenleyerek kullanım hakkını *pleps*'lere açtığı genel olarak kabul edilmektedir²⁴⁷.

Gracchus kardeşlerin düzenlemelerinden en çok etkilenenler, Güney İtalya'da 500 *iugera*'nın üzerinde *ager occupatorius* sahibi olan zengin Roma vatandaşlarıydı²⁴⁸. Lucius Cornelius Sulla'nın, veteranlara arazi verilmesine ihtiyaç duyulduğu zamanlarda verimli *ager*

²⁴³ Smith 1859, 29.

²⁴⁴ Botteri 1992, 45.

²⁴⁵ Kay 2014, 162.

²⁴⁶ Roselaar 2008, 577.

²⁴⁷ Karadeniz Çelebican 1988, 714.

²⁴⁸ Bauman 1979, 392; Ligt 2004, 725.

occupatorius arazilerini özel mülkiyet kapsamına dahil ettiği, bu dönemden sonra *ager occupatorius* sınıflandırmasına ait bir devlet arazisinin kalmadığı bilinmektedir²⁴⁹.

3.2. *Ager Vectigalis*

Vectigalis vergi, ücret, gelir anlamına gelmektedir²⁵⁰. Diğer devlet arazilerinden tahsis sürelerine ilişkin olarak ayrılmaktadır. *Ager vectigalis* devlet tarafından özel kişilere²⁵¹ önce beş yıllığına tahsis edilen sonrasında sürekli bir kullanım hakkının oluşturulduğu devlet arazileridir. *Ager vectigalis* üzerinde kira ödemesi yapanların mutlak bir tasarruf yetkisine haiz oldukları kabul edilmektedir²⁵². Genel anlamda bir ücret ya da vergi *vectigal* karşılığı kişilere kiralanan devlet arazileri *ager vectigalis* olarak adlandırılırdı²⁵³. Başlangıçta kiralama *ensor*'lar tarafından yapılırdı²⁵⁴. Uygulama zaman içerisinde devletten ya da arazinin bulunduğu bölgenin kamusal otoritesinden süresiz arazi kiralama şekline dönüştü. Kiralama anlaşması, kira ücretinin düzenli ödenmesi durumunda kiralaanın mirasçuları tarafından da devam ettirilebilirdi²⁵⁵. *Ager vectigalis*, Hadrianus döneminde (MS 117 – 138), devlet, yerel otorite ya da Vesta rahibeleri tarafından kiralanan devlet arazileri şeklinde tanımlanmıştır²⁵⁶.

3.3. *Ager Scriptuarius*

Özellikle hayvancılık faaliyetleri için ayrılmış olan bu araziler, belirli zamanlarda ödenecek kira karşılığında sürü sahiplerinin hayvanlarını otlatmasına müsaade edilen alanları tanımlamaktaydı. Sürüler kış mevsiminde beslenmeleri için vadilerde tutulurlardı. Yaz mevsiminde ise yüksek yerlere çıkarıldıklarında, vergi görevlileri sürüdeki hayvanların sayımını yapardı. Kamu otlaklarına konulan vergi anlamına gelen *scriptura* kelimesi bu sayımdan kaynaklanmaktadır²⁵⁷. Bu araziler sadece Güney İtalya'da değil, Asia ve Africa eyaletlerinde de bulunmaktaydı²⁵⁸. Kamu otlaklarından istifade eden sürü sahipleri bu durumu *publicanus*'lara²⁵⁹ bildirmeleri gerekirdi. *Publicanus*'lar bu bildirimler sayesinde devlete ait arazide otlayan hayvanların sayısını ve çeşitlerini kayıt altına alırlardı. *Publicanus*'lar ödenecek ücreti çobanlarla beraber tahmini olarak belirlerlerdi. Kayıt dışı hayvan otlatmak yasaktı ve çeşitli yaptırımları vardı. *Ager scriptuarius* MÖ II. yüzyılda, hayvancılığın geliştirilmesi amacıyla bazı

²⁴⁹ Kay 2014, 185.

²⁵⁰ Alova 2013, 626.

²⁵¹ Bourne 1960, 63.

²⁵² Karadeniz Çelebican 1988, 715.

²⁵³ Boggiano 1897, 543.

²⁵⁴ Ligt 2001, 186.

²⁵⁵ Berger 1991, 357.

²⁵⁶ Smith 1859, 458.

²⁵⁷ Besnier 1955, 212.

²⁵⁸ Chapot 2005, 66-67.

²⁵⁹ *Publicanus*, vergi toplamakla yükümlü görevliler.

orman alanlarının Roma vatandaşlarına kiralanması için de kullanılmıştır²⁶⁰. Yöntem, *lex Thoria* ile İtalya Yarımadası'nda uygulamadan kaldırılmış ancak eyaletlerde İmparatorluk Dönemi'ne dek (MÖ 27) varlığını sürdürmüştür²⁶¹.

3.4. *Ager Compascuus*

Compascuus kelimesi *herkese ait merayla ilgili* anlamına gelmektedir²⁶². Arazinin, sürülerini ortak otlatmak *compascere* isteyen herkese açık nitelikte bir arazi olduğu anlaşılmaktadır²⁶³. Arazi kullanımını için bir bedel öngörülmesi, bu arazilere *ager publicus* niteliği kazandırmıştır²⁶⁴. Bu devlet arazilerinin bir kısmı, sadece bir özel kişi yerine belirli bir topluma ya da birden fazla kişiye tahsis edilmesi suretiyle kullanılan devlet arazileridir²⁶⁵. İtalya Yarımadası'nın Roma hakimiyetine geçtiği dönemden itibaren *ager compascuus* olarak bilinen bu araziler²⁶⁶ tıpkı *ager scriptarius* arazileri gibi hayvan otlatmak amacıyla kullanılmışlardır. Ancak bunların *ager scriptarius*'tan ne şekilde ayrıldığı kesin olarak bilinmemektedir. *Ager compascuus* kullanımlarında da yine belirli dönemlerde kira ödemesi anlayışı hakimdir²⁶⁷. Birden fazla kişi ya da topluluğa tahsis edilmesindeki pragmatik ayrımın komşu toprak maliklerinin herhangi bir çekişme olmaksızın kullanabilecekleri meralar oluşturulması fikrine dayandığı düşünülmektedir²⁶⁸. Roselaar (2015, 140), her kasabanın belirli bir yerel otorite tarafından yönetilen bir *ager compascuus* alanına sahip olduğunu yazmıştır. MÖ 111 yılındaki tarım yasasıyla özdeşleşen *lex Thoria* metninde, *ager compascuus* kullanımına getirilen kısıtlamalar yer almaktadır²⁶⁹.

3.5. *Ager Quaestorius*

Quaestor'lar tarafından yasalaşmış bir metne ya da *Senatus consultum*'la özel kişilere 50 *iugera* limiti ile satılan devlet arazilerini ifade etmektedir. MÖ IV. yüzyılda görülen²⁷⁰ bu satış biçimiyle alıcılar mülkiyet hakkını değil, araziden faydalanma hakkını belirli koşullar dahilinde kazanmaktaydı. Belirli dönemlerde bedel ödenmesi zorunluydu ve mülkiyet hakkı kesinlikle devletteydi. Zilyetlik hakkının süresiz ya da belirli süre için belirlenip belirlenmediği, hakkın miras yoluyla ya da sağlar arasında devrinin yapılıp yapılamayacağı hususları tartışmalıdır. Arazi tahsis edilen kişilerin uymak zorunda oldukları kuralların zamanla belirsiz hale gelmesi

²⁶⁰ Roselaar 2010, 50.

²⁶¹ Sarıtaş 2012, 88.

²⁶² Alovera 2013, 103.

²⁶³ Lintott 1992, 227.

²⁶⁴ Niccolini 1934, 180 – 181.

²⁶⁵ Latte 1936, 30 – 31.

²⁶⁶ Skydsgaard 1974, 12.

²⁶⁷ Berger 1991, 357.

²⁶⁸ Karadeniz Çelebican 1988, 715.

²⁶⁹ Hardy 2005, 59.

²⁷⁰ Roselaar 2010, 121.

ya da hiç uygulanmaması nedeniyle diğer tahsis yöntemlerinden farkı kalmadığı ileri sürülmektedir²⁷¹. Roma, ilk kamusal gelirlerini devlet arazisi satışlarıyla elde etmeye başlamıştı. MÖ 287 yılında *consul* seçilen Manius Curius Dentatus'un yoksul ailelere dağıtılmasını teklif ettiği Sabin toprakları²⁷², *ager quaestorius* olarak anılmaktaydı²⁷³. *Ager quaestorius*, genelde 50 *iugera* ölçüsüne haiz kare biçimli alanlar şeklinde tasnif edilirdi²⁷⁴. Günümüzde *ager quaestorius* olarak bilinen arazilerin oldukça geniş bir kategoriye sahip olduğu kabul edilmektedir²⁷⁵. *Ager privatus vectigalisque*'den farklı olarak, sadece Roma vatandaşlarının değil müttefik halklara mensup olanların da bu arazilerden satın alabildikleri düşünülmektedir. Ancak günümüze değin, bu konuyu doğrulayan herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır²⁷⁶.

3.6. *Ager Privatus Vectigalisque*

Bu araziler *quaestor* ve *praetor* tarafından açık arttırma usulüyle satılan devlet arazilerini ifade etmektedir. Genel kanı, satış yoluyla kazanılan bu arazilerde özel kişilerin malikliği söz konusu olmadığı yönündedir. Belirli bir bedel karşılığı yapılan bu tahsis işlemi, tespit edilen süre boyunca araziden her türlü faydalanma ve ürünlerini elde etme hakkı tanınmaktaydı. Arazi tahsis edilen kişi bu süre zarfında öldüğü takdirde elde edilen hakkın miras olarak bırakılabileceği öngörülmekteydi. Buradaki ayırım, satışı esnasında satış bedelinin ödenmesi haricinde, araziyi kullananların belirli dönemler itibarıyla kira ödemesi zorunluluğunun bulunmasıydı. Tahsisin şekli ve yapılan ödemelerin mahiyeti günümüzde açık değildir. A. Berger'e (1991, 375) göre, *ager privatus vectigalisque* devlet arazisiyken kamusal satış yoluyla özel mülkiyet haline dönüşen arazileri tanımlamaktadır. Bu arazilerin MÖ 111 yılından yapılan yasal düzenlemeler öncesinde satışının yapıldığı düşünülmektedir²⁷⁷. Konuya ilişkin olarak çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Ödenen kira bedelinin taksitlendirilmiş satış bedeli olduğu, satın alınan arazinin özel mülkiyete dahil olduğu şeklindeki görüşlerin yanı sıra *ager privatus vectigalisque*'nin geri alınmaz nitelikte bir devlet arazisi tahsisi yöntemi olduğu da ileri sürülmüştür. Tahsisin, ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan uzun süreli kira uygulamasına bir model oluşturduğu da belirtilmektedir²⁷⁸.

Belirtilen devlet arazisi düzenlemelerinin yanı sıra; Roma adına harcama yapmaya yetkili devlet memurları olan *ensor*'lar tarafından açık arttırma usulünce en yüksek bedeli teklif edene kiraya verilen araziler *ager locatus ex lege censoria*, özellikle MÖ II. yüzyılda yaşanan

²⁷¹ Karadeniz Çelebican 1988, 717.

²⁷² Plin. *nat.* XVIII. 18-20.

²⁷³ Rathbone 2003, 151.

²⁷⁴ Smith 1859, 29.

²⁷⁵ Roselaar 2008, 580.

²⁷⁶ Roselaar 2010, 82 – 83.

²⁷⁷ Ligt 2001, 187.

²⁷⁸ Karadeniz Çelebican 1988, 716.

ekonomik krizler nedeniyle devletin özel kişilerden aldığı resmi borçlar karşılığı kullanım hakkı tanınan araziler *ager trientabulis fruendis datus*, büyük yolların birleşme yerlerinde bulunan, sadece bakımı ve onarımı karşılığında kiraya verilen araziler *ager viasiis vicanis datus* olarak isimlendirilmişlerdir²⁷⁹.

Her ne kadar farklı isimlerle tanımlanmış olsalar da genel anlamda devlet arazisi terimi, genişleyen Roma'nın ele geçirdiği topraklarda mülkiyeti devlette olan ancak vatandaşların kullanımına tahsis edilen ve karşılığında bir bedel alınan arazileri kapsamaktadır.

Ager occupatorius, yapılan en eski devlet arazisi uygulaması olarak öne çıkmaktadır. Tarımsal faaliyette bulunmak amacıyla sadece *patricius*'lara değil zaman içerisinde *plebs*'lerin kullanımına da açılan bahse konu devlet arazileri, Roma'nın İtalya Yarımadası'nı fethi sürecinde düzenlenmiş ve varlığını Sulla dönemine (MÖ 82) dek korumuştur. *Ager scriptuarius* ve *ager compascuus* ise hayvancılık yapanların faydalandığı arazilerdi. Bunların günümüzdeki kamu meralarıyla kıyaslanabilecek nitelikte bir uygulama tarzı olduğu değerlendirilebilir. Kullanılacak alan için ödenecek ücretin hayvan başına belirlenmesi bir anlamda kırsaldaki sürülerin kontrolünü de sağlamaktaydı.

Ager vectigalis, yine tarımsal faaliyet için kiralanan, ancak diğer devlet arazilerinden kullanım süresinin uzunluğuyla ayrılan arazilerdi. Nitekim kira ödendiği müddetçe kiralayan ve onun mirasçıları, devlet ile yaptıkları anlaşmayı sürdürebilmekteydiler. *Ager privatus vectigalisque*, *ager quaestorius* ve *ager locatus ex lege censoria* devlet adına arazilerin *quaestor*'lar, *praetor*'lar ve *ensor*'lar eliyle kiralınması şeklinde uygulanmaktaydı. *Ager quaestorius*'un diğer arazilerden farklı olarak 50 *iugera* limitiyle kiralınmaktaydı.

Ager viasiis vicanis datus ve *ager trientabulis fruendis datus* ise oldukça değişik kapsamdaydılar. Nitekim bu arazilerden ilki *consul*'lara ait topraklardan geçen yolların birleşim noktasındaki alanların kiralınması diğeri ise devlete borç verenler için borcun bir kısmını temsilen kullanım hakkı tanınan arazileri tanımlamaktaydı.

Sonuç itibarıyla devlet arazilerinin tasnifinde; arazinin kullanım türü ve süresinin, kiralayan devlet görevlisinin unvanının, kiralının ödeme şekli ve süresinin temel alındığı anlaşılmaktadır. Bazı uygulamalarda mülkiyet hakkının şahıslara geçip geçmediği ve kiralayanın mirasçılarının durumunun netlik taşımadığı, bazı uygulamalarda ise kapsamın oldukça spesifik bir şekilde belirlendiği görülmektedir. Tüm bu hususlar devlet arazilerinin dönemin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde oldukça işlevsel olarak değerlendirildiği savını doğrular niteliktedir.

²⁷⁹ Karadeniz Çelebican 1988, 717.

4. LATIFUNDIA

4.1. Latifundia Sistemi

Tekil haliyle *latifundium* kelimesi Latince geniş, engin anlamına gelen *latus* sıfatıyla çiftlik, mülk anlamına gelen *fundus* isminin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur²⁸⁰. Dolayısıyla *latifundia*, geniş çiftlikler anlamına gelmektedir.

MÖ II. yüzyılda küçük çiftçi aileler genellikle iki ya da üç *iugera* ölçüsünde toprağı, en fazla iki köleyle birlikte işlerlerdi. Alan kıstlı olduğu için arazinin her yeri ekilirdi. Yine aynı nedenle arazilerin üzerinde ev ya da barınak yapılmazdı. Kır evi *villa rustica* olarak bilinen evlerse orta büyüklükteki arazileri işleyen çiftçilerin inşa ettiği yapılarıdır. Etrafi çevrilmiş *villa rustica* alanı içerisinde köle evi, hayvan barınakları da bulunurdu. Bazı evler sadece tarımsal yaşam amacıyla sürekli kullanılırken, bazıları şehirde yaşayan ailelerin kırsal alandaki evleri olarak değerlendirilmiştir. *Latifundia* ise küçük çiftçiler ve *villa rustica* sahiplerinin ötesinde, çok geniş araziler üzerinde tam anlamıyla tarım endüstrisine yönelik ziraat yapan çiftlikler olarak yapılandırılmışlardır²⁸¹.

Roselaar (2010, 148), antik kaynaklarda *latifundia* terimine İmparatorluk Dönemi (MÖ 27 – MS 565) öncesinde rastlanılmadığını belirtmiştir.

Yaşlı Plinius (MS 23 – 79), *Historia Naturalis* isimli eserinde *latifundia*'nın ne kadar büyük ölçülere ulaştığı vurgulanmaktadır;

“Eski zamanlarda tarlanın makul ölçüde olmasının en önemli husus olduğu düşünülürdü, öyle ki az miktarda tohum ekerek toprağı sürmek yeterliydi. Vergilius’un de bu görüşte olduğunu gözlemliyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse latifundia İtalya’ya yıkım getirmiştir ve eyaletlerde olanlar da bunu ispatlamaktadır; Africa’nın yarısı altı mülk sahibinin elindeydi ve bunlar imparator Nero’nun emriyle öldürülmüştü”²⁸².

Lucius Annaeus Seneca’nın (MÖ 4 – MS 65), *Ad Lucilium Epistulae Morales* isimli eserinden, dolayı da olsa *latifundia* alanlarının genişliği anlaşılmaktadır;

“Matematikçi latifundia’nın nasıl ölçüleceğini öğretir ama aslında bana bir insan için ne kadarının yeterli olduğu öğretilmelidir”²⁸³.

Latifundia sisteminin geliştiğı dönem olarak MÖ II. yüzyıl benimsenmiş olsa da, MÖ I. yüzyıldaki çiftliklerin çok daha büyük ve lüks olarak yapılandırıldığı bilinmektedir²⁸⁴.

²⁸⁰ Francese 2007, 79.

²⁸¹ Brucia – Daugherty 2009, 71.

²⁸² Plin. nat. V. 18. 35.

²⁸³ Sen. Ep. II. 88. 10.

Ancak muazzam ölçülere ulaşan bu geniş çiftlikler aniden ortaya çıkmadı. Öncelikle geniş arazilerin, bu arazileri işletebilecek ekonomik güce sahip zengin aristokrat ailelerin elinde toplanması gerekiyordu. Devlet arazilerinin dağıtımı, *latifundia* gelişimi sürecinde büyük rol oynadı. Appianus (*civ. I. 7 – 11*), Roma'nın ele geçirdiği topraklarda önce kolonilerin oluşturulduğunu, koloni kurulmayan yerlerde ise arazilerin Roma vatandaşlarına satıldığını ya da kiralandığını, ancak zengin Romalıların diğer arazi sahiplerinin topraklarını ikna ederek ya da zor kullanarak aldıklarını yazmıştır. Rostovtzeff (1998, 198), Yaşlı Plinius'un *latifundia*'nın İtalya'ya yıkım getirdiği sözlerine atıfta bulunarak, bu durumun orta ölçekli üreticilerin ortadan kalkması nedeniyle oluştuğunu ifade etmiştir. Ancak günümüzde büyük toprak sahiplerinin küçük çiftçileri yok ettiği savını doğru bulmayan görüşler de mevcuttur²⁸⁵.

Toprakların belirli ailelerde toplanmasının haricinde bir diğer sorun, büyük çiftliklerde çalışacak işgücünün temininde ortaya çıktı. Nitekim savaşlar nedeniyle askere alımların arttığı dönemlerde tarlada çalışacak işçi bulmakta sıkıntı yaşanıyordu. Köle istihdamı uygulaması işgücü soruna çözüm getirse de toplumda başka sosyal ve ekonomik tahribatların oluşmasına zemin hazırladı. Topraklarını zengin Romalıların ısrarı sonucu kaybeden, gittikleri uzun soluklu savaşlardan sağsalim dönmeyi başardıktan sonra bu kez de köle işçiler nedeniyle iş bulamayan Romalılar, kendilerini ve ailelerini hayatta tutmak için çok fazla çaba göstermek zorunda kaldılar. Büyük ölçekli tarım işletmeleri, ziraat endüstrisinin kartelleşmesinin yanısıra toplumsal yaşam için giderek büyüyen bir sorun haline geldiler.

“Fakat daha sonraları zenginler baskın geldiler ve kiraladıkları yerlerin kendilerine devredilmesini sağladılar. Sonuçta daha fazla mülke sahip olmak istiyorlardı. Topraktan uzaklaştırılan yoksullar askeri seferlere gönüllü olarak katılıyor; ama yine de çocuklarının beslenmelerini sağlayamıyorlardı. Öyle ki kısa sürede açık bir şekilde, bütün İtalya'da özgür insan sayısı azaldı ve kent barbar kölelerle doldu. Zenginler vatandaşları uzaklaştırarak çiftliklerinde çalıştırmak için bu köleleri alıyorlardı”²⁸⁶.

Roma tarafından MÖ 167 yılında Delos Adası'nın serbest liman ilan edilmesinin ardından ada üzerinde günde yaklaşık 10.000 kölenin alınıp satıldığı büyük bir köle pazarı kurulmuştu. Korsanlar, *latifundia* sahiplerinin köle istihdamına yönelik taleplerini kazanç fırsatına dönüştürmüşlerdi²⁸⁷.

²⁸⁴ Roselaar 2010, 148 – 149.

²⁸⁵ Bowman – Wilson 2013, 22.

²⁸⁶ Plut. *Tib. Gracch.* VIII.

²⁸⁷ Magie 1950, 282.

Diğer taraftan *latifundia* ölçekleri gerçekten büyüktü; MÖ 367 yılında yasalaşan *lex Licinia Sextia*²⁸⁸, hiçbir Romalının 500 *iugera*'dan fazla toprağa sahip olmayacağı hükmünü içeriyordu. Yapılan düzenleme, belirtilen ölçekten daha fazla toprağı elinde bulunduran Romalıların tepkisiyle karşılaştı ve zengin aristokratların açgözlülüğünü bir süre için sınırlasa da hiçbir zaman tam anlamıyla uygulanamadı²⁸⁹. Bahse konu ölçü birimi değerlendirildiğinde, geniş çiftlik arazilerinin boyutları daha iyi anlaşılacaktır; 1 *iugera* ¼ hektar'a, diğer bir ifadeyle 2500 m² toprağa eşitti. Böylece 500 *iugera* araziye sahip tek bir aile, 1.250.000 m² (1.250 dönüm) toprağı elinde tutmuş oluyordu. *Lex Licinia Sextia*'nın uygulanmayan hükümleri MÖ 133 yılında *tribunus plebis* Tiberius Gracchus tarafından yeniden ele alınmıştı. Bu girişim, *lex Licinia Sextia* hükümlerine rağmen aradan geçen 235 yıl boyunca büyük çiftliklerin varlığını koruduğunu düşündürmektedir.

Dolayısıyla *latifundia* teriminin İmparatorluk Dönemi öncesi antik kaynaklarda yer almaması nedeniyle, bu dönemden önce büyük çiftliklerin olmadığını ifade etmenin hatalı olacağı değerlendirilmektedir. Nitekim ismi *latifundia* olmasa da yukarıda belirtilen ölçeklerdeki çiftliklerin *geniş çiftlikler* olduğu açıktır.

Polybios, Sparta'nın eşit şekilde pay edilen devlet arazilerinden bahsederken²⁹⁰ askerlikten başka bir işe girişmeyen *homoios*'ların, kendilerine dağıtılan devlet arazilerinde çalıştırdıkları köle *heliot*'lar sayesinde yaşayabildiklerini düşünmüş olmalıdır. Antik kaynaklardan, Roma'daki devlet arazilerinin kullanımının tamamen farklı mecralarda gelişmiş olduğu bilinse de, sistemin nihayetinde *latifundium*'lar sayesinde yüzyıllar sonra *homoios* – *heliot* ilişkisine benzer bir modele dönüştüğü söylenebilir.

Engin araziler içerisinde köleliğin en sert yüzünün görüldüğü *latifundia* sistemi, değişik zamanlarda düzenlenen birçok *leges agrariae* girişimine rağmen, İmparatorluk Dönemi'nin son evresine (MS 284 – 565) kadar varlığını sürdürmüştür²⁹¹. Sistemin bu yönüyle ortaçağ feodalitesinin de temelini oluşturduğu ifade edilebilir.

Düzenlenen yasalar kapsamında genel anlamda kullanıcılarına kiralanması öngörülen, ancak uygulamada farklı amaçlara hizmet eden devlet arazileri, zaman içerisinde zengin Roma vatandaşlarının elinde toplandı. Bu ayrıcalıklı vatandaşlar devlet arazilerin önemli miktarını bir şekilde kendilerine tahsis ettirmeyi başarmışlardı. Yoksul komşularının sahip olduğu ya da kiraladıkları toprakları ise ikna ederek veya zor kullanarak ele geçirdiler ve buralarda *latifundium* olarak isimlendirilen, köle çalıştırılmasına dayalı muazzam büyüklükte çiftlikler

²⁸⁸ Liv. VI. 35-42.

²⁸⁹ Niebuhr 1849, II. 278.

²⁹⁰ Poly. *Hist.* VI. 45. 3-4.

²⁹¹ Finley 2007, 86; 118.

kurdular. Devlet arazilerinin istismar edilmesi temelinde biriken bu büyük sermaye unsuru, ortaçağ feodalizmine model olacak şekilde uzun yıllar boyunca varlığını korudu.

4.2. Genel Olarak Kullanılan Techizat ve Teknikler

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Phaselis kenti özelinde değerlendirmeler yapılacağı için, bu bölümde özellikle Akdeniz Bölgesi'nin başlıca tarımsal ürünleri olan zeytinyağı ve şarap üretimine ilişkin techizat ve tekniklere yer verilecektir.

Res. 2) MÖ 192 yılında kentler ve ticaret yolları

Marcus Porcius Cato (MÖ 234 – 149), kendi deneyimlerini aktardığı²⁹² *De Agri Cultura* isimli eserinde, bir çiftlikte zeytinyağı üretimi yapmak için gerekli olan her şeyi ayrıntılarıyla sıralamıştır;

“240 iugera’lık [600 dönüm] bir zeytin bahçesi için uygun ekipman; 1 gözetçi, 1 kahya, 5 işçi, 3 yük arabacısı, 1 katırcı, biri domuz çobanı olmak üzere 2 çoban. Toplam 13 kişi. 3 sığır boyunduruğu, gübre taşımaya uygun 3 parça bez, değirmen mili için 1 eşek, 100 koyun, 5 tam yağ presleme ekipmanları, 30 quadrantal ölçüsünde kapaklı bakır kap, 3 demir kanca, su için 3 toprak kab, 2 huni, 3 quadral ölçüsünde kapaklı bakır kap, 3 kanca, 1 küçük kase, 1 yağ kübü, 50 heminae ölçüsünde bir amphora, 1 su kovası, 1 leğen, 1 küçük çömlek, 1 ibrik, 1 tabak, 1 bölmeli kap, 1 su kabı, 1 kepçe, 1 şamdan, 1 sextairus miktarında ölçüm kabı, 3 el arabası, 6 pulluk ve pulluk demiri, kayış geçirilmiş 3 boyunduruk, 6 takım öküz

²⁹² Lowe 1938, 20.

koşumu, 1 tırmık, 4 tanesi kapaklı toplam 7 gübre sepeti, 3 denk eğeri, 3 eşek eğeri, aletler; 8 yaba, 8 çapa, 4 bel, 5 kürek, 2 dört dişli tırmık, 8 tırpan, 5 saban kancası, 5 budama kancası, 3 balta, 3 kama, 1 el değirmeni, 2 maşa, 2 ateş demiri, 3 mangal, 100 yağ kübü, 12 çömlek, küspe için 10 amphora, amurca [zeytin sıkma işleminden arta kalan sıvı] için 10 amphora, 10 şarap kübü, 20 tahıl kübü, 1 fiçi, 10 büyük amphora, 1 su konteynersi, 1 yıkama konteynersi, 2 su havuzu, amphoralar ve çömlükler için yeterli miktarda örtü, 1 eşek değirmeni, 1 el değirmeni, 1 ispanyol değirmeni, 1 sıkma bileziği ve sıkma kayışı, 1 küçük masa, 1 bakır plaka, 3 tabla, 3 sıra, 4 oturak, 4 sandalye, 2 koltuk, oda içinde 1 yatak, 4 ip hamak, 3 döşek, biri tahta 4 havan, tahıl, tohum ve çekirdek çatlatmak için 4 havan tokmağı, 1 dokuma tezgahı, 1 tam 1 yarım modius ölçeği, 8 şilte, 8 yatak örtüsü, 16 yastık, 10 masa örtüsü, 3 mendil, 6 hizmetçi başlığı”²⁹³.

Aynı eserde şarap yapmak için gerekenler de sıralanmıştır;

“100 iugera’lık [yaklaşık 250 dönüm] üzüm bağı için uygun ekipman; 1 gözetçi, 1 kahya, 10 işçi, 1 yük arabacısı, 1 katırcı, 1 sopacı, 1 domuz çobanı toplam 16 kişi, 2 öküz, biri değirmen için 2 eşek, 3 tam pres, 800 cullei ölçüsünde mahsulü koymak için 5 fiçi, üzüm küspesi için 20 amphora, tahıl için 20 amphora, bunlar için gerekli kapak ve örtüler; çevrili 6 amphora, aynı şekilde 3 amphora, 2 huni, 3 hasır süzgeç, dalları ve diğer bitki artıklarını süzmek için ayrıca 3 süzgeç, üzüm suyu için 10 konteyner, 2 el arabası, 2 pulluk, 1 çift sıralı boyunduruk, 1 karıştırma kabı, 1 eşek boyundurucu, 1 bakır plaka, 1 değirmen kayış takımı, 1 culleus ölçüsünde bakır kap, 1 bakır kapak, 3 demir kanca, 1 ölçekli bakır kazan, 2 su kabı, 2 sulama kabı, 1 havuz, 1 küçük kab, 1 yıkama kabı, 1 su kovası, 1 tabak, 1 kepçe, 1 şamdan, 1 bölmeli kab, 4 yatak, 1 sıra, biri küçük 3 masa, 2 elbiselik, 6 uzun sıra, demirden yapılmış 1 tam 1 yarım modius ölçeği, 1 yıkama, 1 yıkanma konteynersi, 1 fiçi, 10 geniş küb, 2 tam takım öküz koşumu, 3 takım eşek koşumu, 3 sele, şarap tortusu için 3 sepet, 3 eşek değirmeni, 1 el değirmeni, araçlar; 5 saz kanca, 6 tahta kanca, 3 budama kancası, 5 balta, 4 kama, 2 pulluk, 10 yaba, 6 bel, 4 kepçe, 2 dört dişli tırmık, 4 gübre sepeti, 40 bağ bıçağı, 10 kanca, 2 mangal, 2 maşa, 2 ateş demiri, 20 amerine sepeti, 40 ekim sepeti veya oluk, 40 tahta kepçe, 2 tabla, 4 şilte, 4 yatak örtüsü, 6 minder, 6 masa örtüsü, 3 mendil, 6 hizmetçi başlığı”²⁹⁴.

Bu uzun listedeki tüm techizat bir araya getirildikten sonra, işe olgunlaşan ürünlerin hasat

²⁹³ Cato Agr. 10.

²⁹⁴ Cato Agr. 11.

edilmesiyle başlanırdı. Columella'ya (*Rust.* II. 2. 3) göre, zeytinlerin Kasım ayı başında toplanması gerekiyordu. Varro'ya (*R.* I. 55. 1) göre, zeytinler uygun yerlerde elle, ağacın ulaşılabilen dallarındakiler ise kamış yardımıyla toplanması gerekmekteydi. Bugün de olduğu gibi bu aşamada zeytin dallarına zarar verilmemesine özen gösterilmesi gerekiyordu, aksi takdirde bir yıl sonraki ürünlerin miktarı ve kalitesi azalmaktaydı²⁹⁵.

Zeytinler toplandıktan sonra yıkanır ve çekirdekleri kırılarak hamur haline getirilirdi. Elde edilen bu hamur, sepetlere konularak çeşitli baskılama yöntemleriyle sıkıştırılır, sepetlerden akan sıvı farklı formlardaki kaplarda toplanırdı. En son aşamada saf yağ bu sıvıdan ayrıştırılırdı. Şarap yapımıdaysa bağbozumu sonrasında toplanan üzümler ezilir, kalan üzüm ve sapsarı baskılanır ve elde edilen sıvı mayalanmaya bırakılırdı²⁹⁶.

Zeytinyağı ve şarap üretiminde üç temel aşama bulunduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle ürünler toplandıktan sonra ezilirdi, bu safha genelde kırsal kesimde oldukça sık rastlanan bir şekilde ana kayaya oyularak yapılan işliklerde gerçekleşirdi. Bu yöntem Bronz Çağı'ndan (MÖ ca. 3200 – 1200) itibaren günümüze kadar kullanılmıştır²⁹⁷.

Zeytinler temizlendikten sonra sıcak su ile yumuşatılır daha sonra havan benzeri basit araçlarla *tudicula*, ayakla ezmek için yapılan havzalarda *solea et canalis*, basit değirmende *mola olearia* ya da yağ değirmeninde *trapetum* kırılarak hamur haline getirilirdi²⁹⁸. *Trapetum*, Cato tarafından üç değişik şekilde ölçülendirilmiştir²⁹⁹. *Trapetum*; zeytinlerin içine serildiği *mortarium*, zeytinleri bu havzada ezen yarım küre şeklinde taşlar *orbis*, *mortarium*'un merkezinde bulunan çıkıntı *milliarium*, iki taşı döndürmek için *trapetum* merkezinde büyük dikdörtgen biçimi alan çevirme kolları *cupa* ve bunun içinden geçerek kolları *milliarum*'a sabitleyen demir çubuk *columella*'dan oluşmaktaydı. *Mola olearia*³⁰⁰ ise fazla derin olmayan yağın haznesi ve silindirik ezme taşları ile *trapetum*'dan ayrılmaktaydı.

²⁹⁵ White 1975, 225.

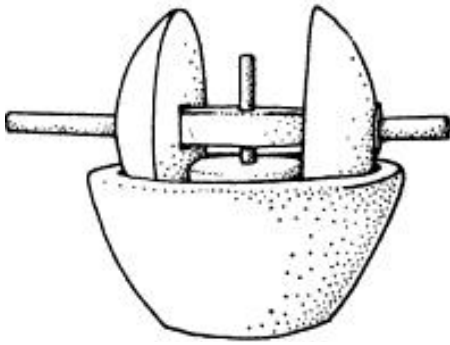
²⁹⁶ Aydınoglu 2009, 20.

²⁹⁷ Frankel 1997, 74.

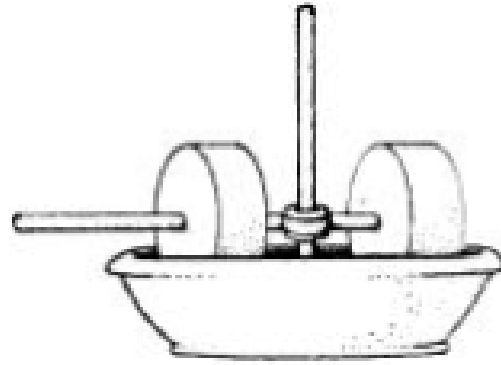
²⁹⁸ White 1975, 226.

²⁹⁹ Cato *Agr.* 135.6.

³⁰⁰ Varro *R. I.* 60. 5.

Res. 3) *Trapetum*

Res. 4) *Mola olearia*

Res. 5) *Somak Seyri, Beşiktaş Mevki – Mortarium formlu merkezi çıkıntıya sahip zeytin kırma konteyneri*

Res. 6) *Somak Seyri, Beşiktaş Mevki – Mortarium formlu merkezi çıkıntıya sahip zeytin kırma konteyneri*

Res. 7) *Somak Seyri, Beşiktaş Mevki – Muhtemelen mortarium formlu zeytin kırma konteynerlerinde kullanılan silindirik ezme taşı*

Bu konteynerlerde hamur haline getirilen zeytinler, sepet ya da çuvallara koyularak baskı mekanizmaları aracılığıyla ezilirdi. Ü. Aydınoglu'na (2009, 26 - 37) göre, *mortarium* formlu bu kırma konteynerleri;

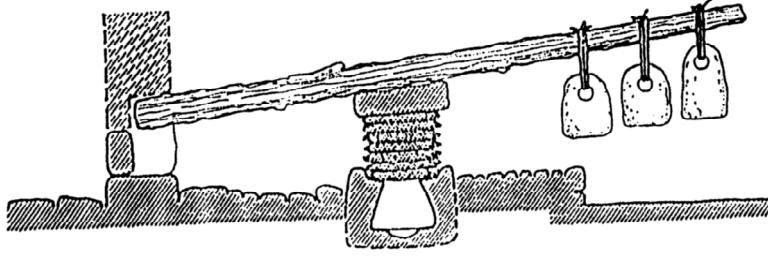
- *Merkezi oyuga sahip kırma konteynerleri,*
- *Merkezi çıkıntıya sahip kırma konteynerleri,*
- *Düz zeminli kırma konteynerleri* olarak üç ayrı sınıfta tanımlanmaktadır.

Baskı mekanizmalarıysa;

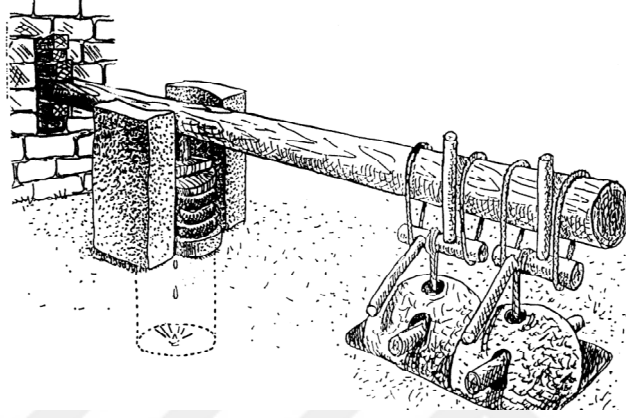
- *Hem zeytin hem de üzüm için kullanılabilen ancak daha çok zeytinyağı elde etmek için kullanıldığı düşünülen, basit bir pres yatağı ve sıvı toplama haznesi içeren basit presler;*
- *Ahşap bir baskı kolu ile basit preslerden ayrılan baskı kollu basit presler;*
- *Ahşap baskı koluna baskı kuvvetini arttırmak amacıyla eklenen taş ağırlıklar içeren taş destekli baskı kollu presler* olarak sınıflandırılmıştır.

Vida sistemi ile çalışan baskı mekanizmalarıysa ayrı olarak değerlendirilmiştir. Bu türdeki presler; *ucu açık, kapalı ve yanları zıvanalı* olmak üzere üç tip olarak tanımlanmıştır.

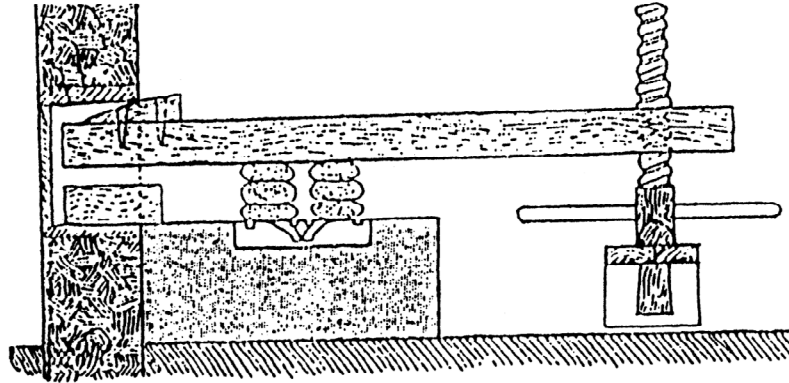
A. Kızıl'a (2005, 262) göre, presler; *baskı kollu pres, baskı kollu ve makaralı pres, baskı kollu ve taş ağırlıklı makara presi, baskı kollu vidalı pres, vida presleri, yükleme presi ve takoz çakmalı pres* olarak yedi ayrı tipte değerlendirilmektedir.

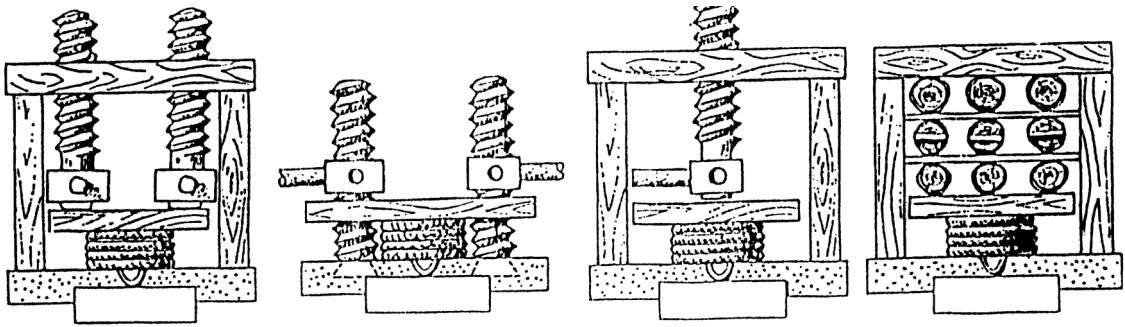
Res. 8) Taş destekli baskı kollu pres

Res. 9) Taş destekli baskı kollu pres

Res. 10) Baskı kollu vidalı pres

Res. 11) Vida sistemi ile çalışan pres örnekleri

Res. 12) Üçoluk Uzuntaş mevkinde bulunan ana kayaya oyulmuş baskı kollu pres, şarap işliğı

Zeytinlerin baskılanması sonucu oluşan sıvının toplama tanklarına³⁰¹ akması için pres yatakları kullanılırdı. Tespit edilen örneklere göre kayaya işlenen ya da taşınabilir şekilde yapılan pres yatakları, yuvarlak bir düzleminin içinde çember şeklinde sıvı kanalı formuna sahipti³⁰². Baskı sonucu akan sıvı, bu çemberden ilerleyerek toplama havzasında birikirdi. Zeytinyağı üretiminin son aşaması ayrıştırma işlemiydi. Toplama tankındaki sıvıdan zeytinyağı ayrıştırılır böylece işlem sona erdirilirdi³⁰³.

Res. 13) Tahtalı Dağı mevki, ana kayaya oyulmuş sıvı toplama havuzu

³⁰¹ Aydınoglu 2009, 42.

³⁰² Aydınoglu 2009, 37.

³⁰³ White 1975, 225 - 226.

Üzüm yetiştiriciliği Roma'da en verimli tarımsal ürün olarak değerlendirilmekteydi³⁰⁴. Üzüm bağlarından elde edilen üzümün şarap elde edilmesi, zeytinyağı üretimine benzer baskılama donanımıyla gerçekleştirilirdi.

A. Diler'e (1994, 508) göre, şarap imalatında kullanılan en basit düzeneklerden biri arazideki uygun kayalara oyulmuş, genellikle yuvarlak şekilli ve çapı 1 m'den küçük çukurlardır. Bu havzaların yanı sıra, yine kayaya oyulmuş bir pres yatağı ve bu yatağın önünde yer alan sıvı toplama havuzundan oluşan düzeneğin de sıklıkla kullanıldığı, büyük ölçeklerde üretim yapan preslerin ise baskı kolu ile çalıştırıldığı değerlendirilmiştir. Uygulanan yöntemlerin incelenmesi sonucunda şarap imalatında toplam altı farklı sistemin kullanıldığı, bu yöntemlerin;

- Yuvarlak ya da oval küçük pres yatakları (havan-presler),
- Yuvarlak pres yatağı ve yuvarlak toplama çukurlu presler,
- Birden çok yuvarlak pres yatakları ve yuvarlak toplama çukurlu presler,
- Yuvarlak pres yatakları ve dikdörtgen toplama havuzlu presler,
- Dikdörtgen pres konteyneri ve yuvarlak toplama havuzlu presler,
- Ortada yuvarlak toplama havuzu ve buna karşılıklı olarak bağlanan çift pres konteynerli presler olarak tanımlandığı görülmektedir.

Bağbozumu sonrasında toplanan üzümler ezildikten sonra baskılanır ve elde edilen sıvı toplama havuzlarında biriktirilerek mayanlanmaya bırakılırdı. Şarap işliklerinin, güneş ışığının fermantasyon sürecini hızlandırması ayrıca şıradaki su seviyesini azaltarak şeker oranını artırması nedeniyle tercihen açık kayalık alanlarda yapıldığı düşünülmektedir³⁰⁵.

Marcus Porcius Cato, Akdeniz Bölgesi'nin ticari tarımsal ürünleri olan zeytinyağı ve şarap üretimine ilişkin bilgiler verirken standart toprak ölçüsünü zeytinyağı için 240 *iugera* (600 dönüm), şarap için 100 *iugera* (250 dönüm) olarak belirlemiş, gereken teçhizatları bu ölçekler bazında sıralamıştı. Bir *latifundium* için gereken asgari toprak miktarı belirsizliğini korumaktadır. Ancak Cato'nun verdiği arazi ölçüsünde yapılacak tarımsal faaliyetin büyük çiftlikler gerektirdiği açıktır. Verilen listenin uzunluğundan, öngörülen üretimin önemli bir sermaye ve işgücüyle yapılabileceği anlaşılmaktadır. Zeytinyağı ve şarap üretimi için bazı modelleri oldukça mekanik tasarlanmış olan işliklerin kullanıldığı bilinmektedir. Zeytinyağı elde etmek için havan benzeri basit araçlardan *tudicula*, baskı kollu vidalı ağırlıklı pres araçlarına kadar değişik türde işliğe ihtiyaç duyulmaktaydı.

³⁰⁴ Duncan – Jones 1982, 34.

³⁰⁵ Diler 1994, 446.

5. PHASELIS KENTİ'NDE *AGER PUBLICUS* SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Phaselis Kenti

Antalya'nın Kemer İlçesi bağlı Tekirova Beldesi'nde yer alan Phaselis antik kenti ve teritoryumu sınırlarının, bölgede yürütülen arkeolojik ve epigrafik çalışmalar sonucu elde edilen veriler ışığında kuzeyde Gökdere Vadisi'ne ulaştığı, güneyde Üç Adalar'dan Tahtalı Dağı istikametinde çekilecek bir hat doğrultusunda devam ettiği, batıda ise Çandır Vadisi boyunca uzandığı anlaşılmaktadır³⁰⁶.

Phaselis antik kentinin MÖ ca. 691 yılında Argos'lu ya da Lindos'lu kolonistler tarafından kurulduğu yönünde söylenceler bulunmaktadır. MÖ ca VI. yüzyılın ortalarından itibaren kentte basımı başlayan gümüş sikkeler, Phaselis'in erken dönemlerinden itibaren gelişmeye başlayan ekonomik gücüne işaret etmektedir³⁰⁷. Kent, Pers kralı Kyros'un MÖ 547 yılında Lydia kralı Kroisos'u Sardes'te yenmesi³⁰⁸ ve komutanı Harpagos'u Ionia ve Karia üzerinden Lykia'yı ele geçirmek amacıyla göndermesi üzerine³⁰⁹ Küçük Asya Lykia Bölgesi'yle birlikte Pers hakimiyetine girmiştir. Phaselis'in, Pers hakimiyeti döneminde özellikle deniz aşırı ticari faaliyetleriyle kent ekonomisini güçlendirmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde (MÖ 530 – 500) Pamphylia Bölgesi'ndeki Side ve Aspendos şehirleri, Phaselis sikkelerini eritmeksizin üzerine basma yöntemiyle kendi sikkelerini üretmişlerdir³¹⁰. Dolayısıyla bu kentlerin belirtilen dönemde Phaselis'in ekonomik itibarından yararlanmak istedikleri düşünülebilir. Nitekim sikke kesmek için yeterli maden bulamayan kentler bu açıklarını, bölgelerinde itibar gören dolayısıyla para arzı fazla olan kentlerin baskın ekonomilerden faydalanmak suretiyle aşmak istemiş olmaları muhtemeldir.

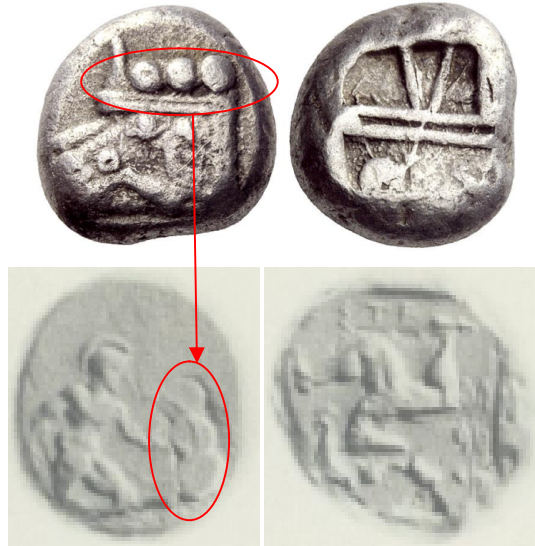
³⁰⁶ Arslan – Tüner Önen 2013, 224.

³⁰⁷ Tüner Önen 2008, 99.

³⁰⁸ Hdt. I. 84.

³⁰⁹ Hdt. I. 171.

³¹⁰ Callatay 2017, 9.

Res.14) *Phaselis stateri* (üstte), *Aspendos stateri* (altta)

Yukarıda yer alan resmin alt kısmında, MÖ 460 – 420 yılları arasında Aspendos kentinde basılan stater yer almaktadır. Staterde savaşçının sağ elinde kılıç, sol elinde kalkan olduğu görülmektedir. Staterin arka yüzünde kare damgası içinde insan ayakları betimlenmiştir. Resimin üst kısmında ise MÖ 530 – 480 yılları arasında Phaselis kentinde basılan stater yer almaktadır. Phaselis stateri üzerindeki üç kalkan figürünün izi, Aspendos stateri üzerinde açıkça görülmektedir³¹¹.

Kent, İonia'dan Pamphylia'ya kadar Pers hakimiyetine son veren Atinalı komutan Kimon'un donanmasını desteklememesi ve Pers hakimiyetine bağlılığını sürdürmeyi tercih etmesi nedeniyle Kimon tarafından MÖ 467 yılında cezalandırılmış³¹², sonrasında Delos - Attika Deniz Birliği'ne dahil edilmiştir. Kimon'un Phaselis'ten aldığı 10 *talanta* ceza miktarı, bir anlamda Phaselis'in söz konusu dönemdeki ekonomik kapasitesini ortaya koymaktadır. Nitekim böylesine muazzam bir tutarın karşılanabilir olması, Phaselis'in ekonomik kapasitesine ilişkin önemli bir karinedir.

Akdeniz kıyı şeridi ve Memphis kenti arasında, Nil Nehri'nin Kanobos kolu üzerinde kurulan ve hükümdarlık merkezi Sais kentine de yakın bir konumda olan Naukratis, önemli bir ticaret merkeziydi. Herodotos (II. 178), Phaselis kentini Naukratis'deki Hellion Tapınağı'nın 12 kurucusundan biri olarak aktarmaktadır;

“Amasis, Hellenlerle dost olmuş, bunlardan bazılarını tanıdığı özel yararlarından başka, Mısır'a uğrayan ama oraya yerleşmeyi düşünmeyenlere, kendi tanrıları için tapınma yerleri yapabilsinler diye yerler ayırmıştır. Bu tapınaklardan en

³¹¹ Callatay 2017, 9.

³¹² Plut. *Kim.* XII.

büyüğü ve en çok rabet göreni Hellenion Tapınağı adıyla anılanıdır; bunu şu siteler ortaklaşa yaptırmışlardır; İonia'dan Khios, Teos, Phokaia, Klazomenai; Dorlardan Rhodos, Knidos, Halikarnassos, Phaselis, Aioliyalılardan yalnız Mytilene”.

Herodotos, Mısır'ın o dönemdeki tek dış ticaret limanı olan Naukratis'teki Hellenion Tapınağı'nın Amasis'in (MÖ 570 – 526) hükümdarlık döneminde yapıldığını aktarmaktadır. Strabon'a (XVII. 1. 18) göre Naukratis'in kuruluş zamanı daha erken bir döneme tarihlenir. Coğrafyacıya göre şehir I. Psammetikos (MÖ 664 – 610) ya da II. Psammetikos (MÖ 595 – 589) zamanında kurulmuş olmalıdır. Mısır, MÖ 671 yılında Asur hükümdarı Esarhaddon (MÖ 681 – 669), MÖ 664 yılında ise Esarhaddon'dan sonra tahta geçen Asurbanipal (MÖ 668 – 627) tarafından işgal edilmiş, son işgal esnasında I. Psammetikos vasal hükümdar olarak tayin edilmişti. Birkaç yıl sonra Psammetikos I, tüm Mısır üzerinde kontrolü sağlamak ve hakimiyeti Asurlulardan geri almak amacıyla bazı düzenlemeler yaptı. Bu kapsamda MÖ ca. 650 yılında Lydia kralı Gyges'ten (MÖ 716 – 678) askeri destek istedi. Gelen askeri birliklerin, Herodotos tarafından aktarılan Leto kehaneti uyarınca (II. 152) *kıyıya çıkan tunç silahlı adamlar* olarak isimlendirilen, içinde Hellen ve Kariyalı paralı askerlerin de olduğu birlikler olması muhtemeldir. Mısır hükümdarının hizmetine giren bu birlikler zamanla Mısır Deltası'nın doğu kısmında Migdol ve Daphne şehirlerine, güney tarafında ise Thebai şehrine yerleştiler. Bu gruplar öncülüğü ile bölgeye gelen ve ticaret yapmak isteyen Hellenler için, Mısır Deltası'nın batı kısmında da ticaret merkezli Naukratis şehri kuruldu³¹³.

Ahikar isminde bir görevlinin kaleme aldığı, papirüs üzerine yazılmış Mısır liman kaydında, 36 Phaselis gemisinden ve 6 Fenike gemisinden bahsedilmektedir³¹⁴. Mısır'ın Elephantine Adası'nda 1911 yılında bulunan bu Aramice metin, günümüzde Kahire Müzesi'nde (pap. no. 3465=435 502) bulunmakta, bir nüshası *Staatliche Museen zu Berlin*'de muhafaza edilmektedir. Uzunluğu 7,5 m, genişliği 30 cm olan papirüs metninin toplam altmış dört sütundan oluştuğu bilinmektedir. Bu sütunlardan ancak 40 tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Metnin giriş bölümünde, kayıtların bir Pers kralının on birinci hüküm yılında tutulduğu bilgisi yer almaktadır. Uzmanlarca bu Pers kralının Kserkses (MÖ 486 – 465) ya da I. Artakserkses (MÖ 465 – 425) olabileceği öngörülmüştür. Bu durumda papirüs metninin MÖ 475 yılına veya MÖ 454 yılına ait olduğu düşünülmektedir. Ancak MÖ 454 yılında Mısır'ın içinde bulunduğu siyasi istikrasızlık durumu göz önüne alındığında, metnin MÖ 475 yılına ait olabileceği öngörüsünün

³¹³ Moyer 2011, 53 – 54.

³¹⁴ Malkin 2011, 72.

daha muhtemel olduğu kabul edilmektedir³¹⁵.

Papirüs metni, düzenlendiği yıl içerisinde (çalışmada MÖ 475 yılı olarak kabul edilecektir) Ocak ve Şubat ayları haricinde kalan on ay boyunca Mısır limanına gelen gemilerin geldiği yerlere ve taşıdığı yüklere ilişkin bilgileri içerdiği tespit edilmiştir³¹⁶. Söz konusu Mısır limanının nerede olduğuna yönelik tartışmalar devam etmektedir. Uzmanlarca bu limanın Naukratis'te olabileceği düşünülmektedir. Şehri henüz kesin olarak belirlenemeyen limana Phaselis'ten gelen gemiler, metinde *Phaselis'ten* anlamına gelen *psld/rys* kelimesiyle kayıtlanmıştır. Diğer gemilerinse Fenike'den geldiği bilinmektedir³¹⁷. Phaselis gemilerinin zeytinyağı, şarap, işlenmiş kereste ve boş amphora taşıdığı, Fenike gemilerinin ise ağaç, şarap, demir, bronz ve yün taşıdığı düşünülmektedir³¹⁸. Limandan ayrıldığı bilinen tek ürünün ise *natron* olduğu anlaşılmaktadır³¹⁹. Plutharkos'a (*mor. V. 433b*) göre *natron*, kumaşların boyanmasında kullanılan mor rengin parlaklığı için uyumlu bir karışımdır. Bu bağlamda Phaselis kenti 2013 yılı yüzey araştırmalarında Kuzey Limanı ve Kent Limanı arasındaki bölgede tespit edilen müreks kabuklarının³²⁰, müreks işliğinde (Res. 16, 17) elde edilen mor renkli boya üretimi esnasında *natron* ile karıştırılarak kullanılmış olabileceği ihtimal dahilindedir.

Res. 15) *Phaselis, Kuzey Limanı. Kırmızı alan muhtemel müreks işliğini göstermektedir*

³¹⁵ Kuhrt 2007, 700.

³¹⁶ Yardeni 1994, 70.

³¹⁷ Kuhrt 2007, 700.

³¹⁸ Bresson 2015, 293.

³¹⁹ Yardeni 1994, 72; Buraselis – Stefanou – Thompson 2013, 3.

³²⁰ Arslan – Tüner Önen 2014, 192.

Res. 16) *Phaselis, Kuzey Limanı muhtemel müreks işlik alanı*

Söz konusu papirüs metninde aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir. Metin çözümlenmesi ve tasnifinde A. Kuhrt'un (2007, 680- 700) İngilizce çevirisi esas alınmıştır. Metnin ilk on bir satırı eksiktir. On ikinci satırdan itibaren aşağıda verilen sıra takip edilmektedir.

AR1³²¹

“12- 11. yıl'da [MÖ 475] *Athyr* [Şubat – Mart] ayında ... tarihinde,

13- Mısır adına kontrol edildi³²².

14 - Kaptanı ... oğlu ..., bir gemi *Ionia Phaselis* 'ten.

15 – Büyük tip gemi.

16 – Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi³²³.

17 – 10 altın sikke. 8 shekel, 15 hallur³²⁴.

18 – Gümüş. 10 karsh, 2 hallur, 2 quarter³²⁵

19 - *Athyr* [Şubat – Mart] ayında ... tarihinde, Mısır adına kontrol edildi.

20 - Kaptanı ... oğlu ..., bir gemi *Ionia Phaselis* 'ten.

21- Büyük tip gemi

³²¹ Kuhrt 2007, 680.

³²² Geminin Mısır limanına giriş yaptığı ve gümrük görevlilerince kontrol edildiği belirtilmektedir.

³²³ İfade, getirilen malların vergilerinin hesaplanarak tahsil edildiği anlamına gelmektedir.

³²⁴ Yapılan ödeme miktarı. Standart bir vergi oranı olduğu kabul edilmektedir

³²⁵ Küçük tipte geminin tabi olduğu standart vergilendirme.

22 - 50 amphora yağ³²⁶.

AR2³²⁷

“1- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi³²⁸.

2- 12 altın sikke, 1 karsh, 6 hallur³²⁹

3- Gümüş, 50 karsh, 12 hallur, 2 quarter³³⁰.

4- Bulunan yağın bir bölümü³³¹.

5- Adamların³³² gümüşü kralın evine gönderildi³³³.

6- Gümüş, 3 [+2] shekel, 15 hallur, 2 quarter³³⁴.

7- Şarap. 21 tam ve 1 yarım konteyner³³⁵.

8- Yağ. 6 [+3] tam ve bir yarım amphora

9- Tahta³³⁶

10- 30 adet boş amphora, 6 adedi kaplanmamış³³⁷.

11 – Tüm ödemeler ve diğer ürünler toplandı ve

12 – Kralın evine gönderildi³³⁸.

13 – 10 altın sikke. 1 karsh ve 6 hallur³³⁹.

14 – Gümüş. 50 karsh ve 8 hallur³⁴⁰.

15 – Şarap. 20 tam ve 1 yarım konteyner kadar.

16 – Yağ. 6 [+3] amphora ve 10 YW³⁴¹.

17 – Tahta.

18 – 30 adet boş amphora, 10 adedi kaplanmamış.

19 – Athyr ayının 30. günü. Mısır adına kontrol edildi.

20 – Bir gemi. Kaptanı ... oğlu ...

³²⁶ Gemi yükü. Amphora olarak ifade edilen nakliye unsurunun hacmi bilinmemektedir. Yağ olarak nitelendirilen madde zeytinyağıdır.

³²⁷ Kuhrt 2007, 681.

³²⁸ İfade, getirilen malların vergilerinin hesaplanarak tahsil edildiği anlamına gelmektedir.

³²⁹ Alınan vergi miktarı.

³³⁰ Alınan vergi miktarı.

³³¹ Aynı vergilendirme. Oranın 3/200 olduğu varsayılmaktadır.

³³² Muhtemelen vergi toplayanlar kastedilmektedir.

³³³ Limana getirilen malların vergilerinin tahsil edildiği anlamına gelmektedir.

³³⁴ Alınan vergi miktarı.

³³⁵ Yükün taşıma unsuru belirtilmemiştir. Hellence *kados* olarak bilinen ve büyük miktardaki sıvıları taşıyabilen bir nakliye unsuru olabileceği düşünülmektedir. Fıçı formu o dönemde kullanılmadığı için, ifade *konteyner* olarak çevrilmiştir. Taşıma kapasitesi bilinmemektedir.

³³⁶ İşlenmiş kereste kastedilmektedir.

³³⁷ Kaplanmamış kelimesinin, üzeri işlenmemiş ya da boyanmamış anlamına gelebileceği varsayılmaktadır. Bu durumda kaplanmamış olduğu düşünülen yirmi dört adet amphoranın, dekorasyon amaçlı lüks ürünler olmaları muhtemeldir.

³³⁸ İfade, getirilen malların vergilerinin hesaplanarak tahsil edildiği anlamına gelmektedir.

³³⁹ Alınan vergi.

³⁴⁰ Alınan vergi.

³⁴¹ Bir çeşit sıvı ölçüsü.

21 - *Ionia Phaselis* 'ten.

22 – *Büyük tip gemi.*

AR3³⁴²

1- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*

2- *Altın, 10 altın sikke, 8 shekel, 15 hallur.*

3- *Gümüş, 10 karsh, 2 hallur, 2 quarter.*

4- *Athyr ayının günü. Mısır adına kontrol edildi.*

5- *1 büyük gemi.*

6- *2 büyük gemi.*

7- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*

8- *Altın, 32 altın sikke, 2 karsh.*

9- *6 shekel, 36 hallur.*

10- *Gümüş, 70 karsh, 17 hallur, 2 quarter.*

11- *Bulunan yağın bir bölümü.*

12- *Adamların gümüşü kralın evine gönderildi.*

13- *... 'den 1 büyük gemi.*

14- *Gümüş, 5 shekel, 15 hallur, 2 quarter.*

15- *Şarap. 21 tam ve 1 yarım konteyner.*

16- *Yağ. 9 tam ve 1 yarım amphora.*

17- *Tahta.*

18- *30 adet boş amphora, 10 adedi kaplanmamış.*

19- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*

20- *...*

21- *... 'den 1 büyük gemi.*

22- *Buna göre...*

23- *Altın, 32 altın sikke, 2 karsh, 6 shekel, 36 hallur.*

BR1³⁴³

1- *Gümüş, 60 [+10] karsh, 4 [+1] shekel, 20 [+13] hallur.*

2- *Şarap. 21 tam ve 1 yarım konteyner kadar.*

3- *Yağ. 4 [+5] amphora, 2/3 'ü, 10 [+5] YW.*

4- *Tahta.*

5- *30 adet boş amphora, 10 adedi kaplanmamış.*

³⁴² Kuhrt 2007, 682.

³⁴³ Kuhrt 2007, 682.

- 6- *Khoiak* [Mart – Nisan] ayı, 11. yıl.
- 7- *Khoiak* Ayının ikinci gününde Mısır adian kontrol edildiler.
- 8- Bir gemi, kaptan Pg... oğlu Mrs...g...s.
- 9- Ionia, Phaselis'ten.
- 10- Büyük gemi.
- 11- Ödeme alındı...
- 12- Kralın evine gönderildi.
- 13- Altın, 10 altın sikke, 8 shekel, 10 [+5] hallur.
- 14- Gümüş, 10 karsh, 2 hallur, 2 quarter.
- 15- *Khoiak* Ayının ... gününde, kaptan oğlu
- 16- Ionia, Phaselis'ten.
- 17- Geniş gemi ³⁴⁴.
- 18- Bulunan yağ, 50 amphora.
- 19- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.
- 20- Altın, 12 altın sikke, 1 karsh, 6 hallur.
- 21- Gümüş, 50 karsh, 12 hallur, 2 quarter.
- 22- Bulunan yağın bir kısmı...
- 23- Yarısı [?]....
- [BR2 ve BR3 metinleri fazla soluk olduğu için okunamamıştır].

CRI³⁴⁵

- 1- 30 adet boş amphora, 10 adedi kaplanmamış.
- 2- Tybi [Nisan – Mayıs] ayı'nda, 11. yılda.
- 3- Tybi ayının ... gününde, Mısır adına kontrol edildi.
- 4- Bir gemi, , kaptan ... oğlu ..., Ionia Phaselis'ten.
- 5- Büyük gemi ölçülerine uygun.
- 6- Bulunan yağ 50 amphora.
- 7- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.
- 8- Altın, 12 altın sikke, 1 karsh, 6 hallur.
- 9- Gümüş, 50 karsh, 12 hallur, 2 quarter.
- 10- Bulunan yağın bir kısmı...
- 11- Adamların gümüşü kralın evine gönderildi.

³⁴⁴ Farklı bir büyüklükte bir gemi olduğu düşünülmektedir.

³⁴⁵ Kuhrt 2007, 683.

- 12- Gümüş, 5 shekel, 15 hallur, 2 quarter:
 13- Şarap, 21 tam ve 1 yarım konteyner.
 14- Yağ, 9 tam ve 1 yarım amphora.
 15- Tahta.
 16- ... 10 adedi kaplanmamış amphora.
 17- Ödeme alındı,
 18- Kralın evine gönderildi.
 19- Altın, 12 altın sikke, 1 karsh, 6 hallur:
 20- Gümüş, 50 karsh, 4 [+1] shekel, 26 [+2] hallur.
 21- Şarap, 21 tam ve 1 yarım konteyner.
 22- Yağ, 9 tam, 2/3 amphora, 15 YW [?].

CR2³⁴⁶

- 1- Tahta.
 2- 30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış.
 3- Tybi ayının [Nisan – Mayıs] 16. günü, Mısır adına kontrol edildi.
 4- Bir gemi, kaptan Simonides/Simondas oğlu Symenos/Somenes, Ionia Phaselis'ten.
 5- Büyük gemi ölçülerine uygun.
 6- Bulunan yağ 50 amphora.
 7- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.
 8- Altın 10 [+1] altın sikke, 1 karsh, 6 hallur.
 9- Gümüş, 50 karsh 12 hallur, 2 quarter:
 10- Şarap, 21 tam ve 1 yarım konteyner.
 11- Yağ, 20 [+?] YW.
 12- Adamların gümüşü kralın evine gönderildi.
 13- Gümüş, 5 shekel, 12 [+3] hallur, 2 quarter:
 14- Şarap, 21 tam ve 1 yarım konteyner.
 15- Yağ, 9 tam ve 1 yarım amphora.
 16- Tahta.
 17- 30 adet boş amphora, 10 adedi işlenmemiş.
 18- Ödeme alındı,
 19- Kralın evine gönderildi.
 20- Altın, 12 altın sikke, 1 karsh, 6 hallur:

³⁴⁶ Kuhrt 2007, 683.

21- Gümüş, 50 karsh, 5 shekel, 28 hallur.

22- Şarap, 21 tam ve 1 yarım konteyner.

DR1³⁴⁷

1- Yağ, 9 amphora, 2/3'ü, 15 YW.

2- Tahta.

3- 30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış.

4- Tybi ayının 18. günü. Mısır adına kontrol edildi.

5- Bir gemi, kaptan ... oğlu, Ionia,

6- Phaselis'ten.

7- Büyük gemi.

8- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.

9- Altın, 10 altın sikke, 8 shekel, 15 hallur.

10- Gümüş, 10 karsh, 2 hallur, 2 quarter.

11- Gemiler Mısır adına kontrol edildi.

12- Tybi ayında, 3 gemi, 2 büyük.

13- 1 büyük gemi.

14- Ödeme alındı,

15- Kralın evine gönderildi.

16- Altın, 34 altın sikke, 2 karsh.

17- 3[+4][+1] shekel, 27 hallur.

18- Gümüş, [1]10 karsh, 2 hallur, 2 quarter.

19- Bulunan

20- Yağın bir kısmı

21- Adamların gümüşü kralın evine gönderildi.

22- 2 büyük gemiden...

DR2³⁴⁸

1- Tümünden...

2- Gümüş , 1 karsh, 31 hallur.

3- Şarap, 31 konteyner.

4- Yağ, 13 [+3] 3 amphora.

5- Tahta.

6- 40 [+20] adet amphora, 20 adedi kaplanmamış.

³⁴⁷ Kuhrt 2007, 684.

³⁴⁸ Kuhrt 2007, 684.

- 7- *Ödeme alındı,*
- 8- *Kralın evine gönderildi.*
- 9- *Altın [20+] 11 [+3] stater, [2] karsh,*
- 10- *[7+] 1 [shekel], 27 hallur,*
- 11- *Gümüş, 111 karsh, 1 shekel, 18 hallur, 2 quarter.*
- 12- *Şarap [43 konteyner],*
- 13- *Yağ, [10+] 9 amphora, 2 çeyrek, 10 [+2] YW.*
- 14- *Tahta.*
- 15- *60 adet amphora, 20 adedi kaplanmamış.*
- 16- *Mehir [Mayıs- Haziran] ayı 'nda, 11. Yıl,*
- 17- *Mehir ayının 6. günü,*
- 18- *Mısır adına kontrol edildi.*
- 19- *Bir gemi, kaptan ... oğlu ..., Ionia,*
- 20- *Phaselis'ten.*
- 21- *Büyük gemi.*
- 22- *Ödeme alındı ve*
- 23- *Kralın evine gönderildi.*
- 24- *Gümüş, 10 karsh, 2 hallur, 2 quarter.*
- DR3**³⁴⁹
- 1- *Mehir ayının 10. günü, Mısır adına kontrol edildi*
- 2- *Bir gemi, kaptan ... oğlu ..., Ionia,*
- 3- *Phaselis'ten.*
- 4- *Büyük gemi.*
- 5- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*
- 6- *Altın, 10 sikke altın, [8 shekel, 15 hallur],*
- 7- *Gümüş, 10 karsh, 2 hallur, 1 [+1] quarter.*
- 8- *Mehir ayının 20. günü, Mısır adına kontrol edildi.*
- 9- *Bir gemi, kaptanı [... oğlu] Timotheos, Ionia,*
- 10- *Phaselis'ten.*
- 11- *Büyük gemi.*
- 12- *Yağ, 50 amphora .*
- 13- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*
- 14- *Altın, 12 [sikke altın, 1 karsh, 6 hallur].*

³⁴⁹ Kuhrt 2007, 684.

- 15- [Gümüş], 50 [karsh, 12 hallur, 2 quarter].
 16- *Bulunan yağın bir kısmı,*
 17- *HMWS ... [...] (?)*.
 18- *Adamların gümüşü kralın evine gönderildi.*
 19- *Gümüş, 5 shekel, [15] hallur, 2 quarter.*
 20- *Şarap, 21 [ve bir yarım] konteyner.*
 22- *Tahta.*
 23- *30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış.*
 24- *Ödeme alındı,*
 25- *ve kralın evine gönderildi.*
(DR4 ve DD1-9 çok soluk olduğu için çözümlenememiştir).

ER1³⁵⁰

- 1- *Bulunan yağın bir kısmı [HMWS] (?)*.
 2- *Adamların gümüşü kralın evine gönderildi. Gümüş, 5 [shekel], 13 [+2] [hallur], 2 quarter.*
 3- *[Şarap], 21 ve bir yarım konteyner,*
 4- *Yağ, [3+]5, [+1 çeyrek] amphora,*
 5- *Tahta.*
 6- *30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış.*
 7- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*
 8- *Altın, 12 sikke altın, 1 karsh, [6] hallur,*
 9- *Gümüş, 10 karsh, 50 karsh, 5 shekel, 20 [+8] hallur.*
 10- *Şarap, [43 konteyner],*
 11- *Yağ, 9 amphora, 2 çeyrek, 15 YW,*
 12- *Tahta,*
 13- *30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış.*
 14- *[Pa]hons ayının 6. günü (23 Ağustos) Mısır adına kontrol edildi,*
 15- *Bir gemi, kaptan ...oğlu ...gwt..., Ionia, Phaselis'ten.*
 16- *Büyük gemi.*
 17- *Bulunan yağın bir kısmı, 20 [+30] amphora.*
 18- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*
 19- *Altın, 10 [+1+] 1 sikke [altın], 1 karsh, 6 hallur,*
 20- *Gümüş, 50 karsh, 10 [+1+] 1 hallur, 2 quarter.*

³⁵⁰ Kuhrt 2007, 685.

21- *Bulunan yağın bir kısmı ...*[Bu satırda bahsedilen geminin Ionia'dan olmadığı düşünülmektedir].

22- *Adamların gümüşü kralın evine gönderildi. Gümüş, 3 [shekel], 10 [+2+] 3 [hallur], 2 q[uarter].*

23- *Şarap, 21 ve bir yarım konteyner.*

ER2³⁵¹

1- *Yağ, [6]+3 ve bir yarım amphora,*

2- *Tahta.*

3- *20 [+10] adet amphora,[10] adedi kaplanmamış.*

4- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*

5- *Altın, [10+]2 sikke altın, 1 karsh, [6] hallur,*

6- *Gümüş, [40+]10 karsh, 3[+2] shekel, [28 hallur].*

7- *[Şarap], 20[+1 ve bir yarım konteyner],*

8- *Yağ, 10 ve bir çeyrek [amphora],*

9- *Tahta.*

10- *30 adet amphora,10 adedi kaplanmamış.*

11- *[Pa]hons ayının 10. günü (26 Ağustos) Mısır adına kontrol edildi.*

12- *Bir gemi, kaptanı Pantaleon (?) oğlu Moskhos, Ionia Phaselis'ten.*

13- *Büyük gemi.*

14- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*

15- *[Altın], 10 sikke altın, 6 [+2] shekel, 15 hallur,*

16- *Gümüş, 10 karsh, 2 hallur, 2 quarter.*

17- *[Pa]hons ayının 15. Günü (31 Ağustos) Mısır adına kontrol edildi.*

18- *Bir gemi, kaptanı Ergilo[s] oğlu ..., Ionia Phaselis'ten*

19- *Büyük gemi.*

20- *Yağ [50 amphora].*

21- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*

22- *Altın, 12 sikke altın, [1] karsh, [6 hallur].*

KR1³⁵²

1- *[Gümüş, 50 karsh, 12 hallur, 2 quarter].*

2- *Bulunan yağın bir kısmı ...*[HMWS].

3- *Adamların gümüşü kralın evine gönderildi.*

³⁵¹ Kuhrt 2007, 685.

³⁵² Kuhrt 2007, 686.

- 4- [Gümüş, 5 shekel, 15 hallur, 2 quarter],
 5- [Şarap, 21 ve bir yarım konteyner],
 6- [Yağ, 9 ve bir yarım amphora],
 7- [Tahta],
 8- [30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış].
 9- [Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi].
 10- [Altın, 12 sikke altın, 1 karsh, 6 hallur].
 11- [Gümüş, 50 karsh, 5 shekel, 28 hallur].
 12- [Şarap, 21 ve bir yarım konteyner],
 13- [Yağ 9 ve 2/3 amphora],
 14- [Tahta],
 15- [30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış],
 16- [Pahons ayının ... günü] *Mısır adına kontrol edildi.*
 17- [Bir gemi, kaptanı ... oğlu ..., Ionia Phaselis'ten].
 18- [Büyük gemi].
 19- [Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi].
 20- [Altın, 10 sikke altın, 8 shekel, 15 hallur].
 21- [Gümüş, 10 karsh, 2 hallur, 2 quarter].
 22- [Pahons ayı'nda Mısır adına kontrol edilen tüm gemiler].
 23- [5 gemi, burada, büyük gemi, 3].
 24- [Büyük gemi, 2].
 25- [Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi].

KR2³⁵³

- 1- [Altın], 52 [+4] *sikke altın, 4 karsh,*
 2- [3+] 4 [shekel], 13 [+5] *hallur,*
 3- [Gümüş], 1 [70] *karsh, 1 shekel, 16 hallur, [2 quarter].*
 4- *Bulunan yağın bir kısmı, 20 [+30] amphora.*
 5- *Yağ, [HMWS].*
 6- *Adamların gümüşü kralın evine gönderildi.*
 7- *Üç büyük gemiden...*
 8- ...
 9- ... *gümüş, 1 karsh, 6 shekel, [6] hallur, 2 quarter.*
 10- [Şarap, 6] 4 *ve bir yarım konteyner.*

³⁵³ Kuhrt 2007, 686.

- 11- [Yağ, 28 ve bir yarım amphora].
- 12- Tahta.
- 13- 90 adet amphora, 30 adedi kaplanmamış.
- 14- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.
- 15- Altın, 56 sikke altın, 3 [+1] karsh.
- 16- 7 shekel, 18 hallur.
- 17- Gümüş, 120 [+20+] 31 karsh, 7 shekel, 23 hallur.
- 18- Şarap, 64 ve bir yarım konteyner.
- 19- [Yağ], 26 [+1+] 2 ve bir 1/3 amphora; vergi, 2 [+?] amphora (?).
- 20- Tahta.
- 21- [40+] 50 amphora, 30 adedi kaplanmamış.
- 22- Pa[y]ni ayının [3+]6. gününde (31 Ağustos), Mısır adına kontrol edildi.
- 23- Bir gemi, kaptan Mikkos oğlu Timokedes, Ionia Phaselis'ten,
- 24- Büyük gemi.
- KR3**³⁵⁴
- 1- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.
- 2- Altın, [10 sikke] altın, 8 shekel, 15 hallur;
- 3- Gümüş, 10 karsh, 2 hallur, 2 quarter.
- 4- Pa[y]ni ayının [10+]. günü, Mısır adına kontrol edildi.
- 5- [Bir gemi], ...oğlu ..mm, Ionia Phaselis'ten.
- 6- [Büyük gemi].
- 7- Bulunan yağ, 50 amphora.
- 8- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.
- 9- Altın, 12 [sikke] altın, 1 karsh, 6 hallur;
- 10- [Gümüş, 40+] 10 [karsh], 12 hallur, 2 quarter.
- 11- Bulunan yağın bir kısmı...
- 12- Adamların gümüşü kralın evine gönderildi.
- 13- [Gümüş, 5 shekel], 10 [+5 hallur, 2 quarter].
- 14- Şara[p, 21 ve bir yarım konteyner].
- 15- Yağ, [1, 9 ve bir yarım amphora].
- 16- Tahta.
- 17- 30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış.
- 18- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.

³⁵⁴ Kuhrt 2007, 687.

- 19- *Altın*, 11 [+1] *sikke* [altın, 1 karsh, 6 hallur].
 20- *Gümüş*, 50 *karsh*, [5 shekel, 20+] 6 [+2 hallur].
 21- *Şarap*, 21 ve bir yarım konteyner,
 22- *Yağ*, 10 [ve] bir çeyrek *amphora*,
 23- *Tahta*.
 24- 30 adet *amphora*, 10 adedi kaplanmamış.
 25- *Payni ayının 17. günü* (3 Ekim), *Mısır adına kontrol edildi*.

KR4³⁵⁵

- 1- *Bir gemi*, [kaptan ... oğlu ..., Ionia Phaselis'ten]
 2- *Büyük gemi*.
 3- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi*.
 4- *Altın*, 10 *sikke* [altın, 8 shekel, 15 hallur] .
 5- *Gümüş*, [10] *karsh*, [2 hallur, 2 quarter].
 6- *Payni ayının 20. günü* (5 Ekim) [Mısır adına kontrol edildi].
 7- *Bir gemi*, [kaptan ... oğlu ..., Ionia Phaselis'ten].
 8- *Büyük gemi*.
 9- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi*.
 10- *Altın*, 10 *sikke* [altın, 8 shekel, 15 hallur],
 11- *Gümüş*, [10] *karsh*, [2 hallur, 2 quarter].
 12- *Payni ayının 20.[+] günü*, [Mısır adına kontrol edildi].
 13- ... 'den 1 büyük gemi³⁵⁶,
 14- [İçinde bulunan],
 15- [10. yılın şarabı, 1 bin ve 100 konteyner],
 (16 – 19. satırlar okunamamıştır).
 20- [...], 10 ...
 21- *İyi kalite bronz*, [10.00 karsh],
 22- [...] ...
 23- *Gümüş*, [...] ...
 24- [...]
- (**KR5** çok soluk olduğu için çözümlenememiştir.)

³⁵⁵ Kuhrt 2007, 688.

³⁵⁶ A. Kuhrt'a (2007, 701) göre; Arami dilinde *DWGY*, balıkçı gemilerini ya da kıydan fazla uzaklaşamayan hafif gemileri ifade etmektedir. Ancak kelimeye eklenen ve Mısır dilinde 'büyük' anlamına gelen *QNRT* sıfatı, söz konusu gemilerin geniş hacme sahip olduklarını düşündürmektedir. Söz konusu kelime bu metinde *büyük gemi* olarak ifade edilecektir. Ayrıca bk. Yardeni 1994, 77.

GR1³⁵⁷

- 1- [Şarap 21 ve bir yarım konteyner],
- 2- [Yağ, 9 ve bir yarım amphora],
- 3- [Tahta].
- 4- [30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış].
- 5- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*
- 6- [Altın, 32 sikke altın], 3 [karsh, 5] *shekel*, [11 hallur].
- 7- [Gümüş, 80 karsh, 5 shekel, 3] 5 [hallur], 2 quarter.
- 8- [Şarap, 21 ve bir yarım konteyner],
- 9- [Yağ, 9 ve 2/3 amphora, 10+]3[+2 YW],
- 10- [Tahta].
- 11- [30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış].
- 12- [Vergi...] *1 büyük gemi [...]'den*,
- 13- [10.yılın şarabı, 110 konteyner].
- (14 – 15. satırlar okunamamıştır)
- 16- [İyi kalite bronz, 1000 karsh].
- 17- [Adamların gümüşü kralın evine gönderildi].
- 18- [Gümüş, ...].
- 19- [10. yılın şarabı, 15 ve 1/3 konteyner].
- 20- [Eski bir dümen (?), 1].
- 21- [Adamların gümüşü toplandı ve
- 22- kralın evine gönderildi].
- 23- [10. yılın şarabı, 1] 25 ve [1/3] *konteyner*.

GR2³⁵⁸

- 1- ..., 10;
- 2- *Eski gemi dümeni 1,*
- 3- *Ödeme [ve diğer şeyler alındı ve kralın evine gönderildi.*
- 4- *Altın, 42 sikke altın, 3 karsh, [3+] 2 [shekel, 11 hallur].*
- 5- [Gümüş, 84 karsh], [2 shekel], 7 *hallur*; [2] *quarter*.
- 6- *Burada şarap, 146, 2/3 ve bir altıncı konteyner,*
- 7- *Ionia [şarabı], 21 ve bir yarım konteyner,*
- 8- *Sidonia [şarabı], 125 ve 1/3 konteyner,*

³⁵⁷ Kuhrt 2007, 688.

³⁵⁸ Kuhrt 2007, 688.

- 9- Yağ, 10 ve bir çeyrek amphora,
 10- İyi kalite bronz, 1000 karsh,
 11- ...,10 ...
 12- Eski bir dümen,1 ...
 13- 30 adet amphora, 10 adedi kaplanmamış.
 14- 11. [yıl], E[piph] ayı,
 15- E[piph] ayının (Ekim – Kasım) 5. günü, Mısır adına kontrol edildi.
 16- Bir gemi, kaptanı ... oğlu Glaphyr[os], [Io]nia Phaselis'ten.
 17- Büyük gemi.
 18- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.
 19- Altın, 10 sikke altın, 6 [+2] shekel, [13+] 2 [hallur],
 20- [Gümüş], 10 [kars]h, 2 hallur, [2 quarter],
 21- Epiph ayının 7. günü (22 Ekim) Mısır adına kontrol edildi.
 22- Küçük gemi³⁵⁹ ... [...].
 23- [...] ... bulunan şeyler...
 24- 11. Yılın [şarabı], 800 konteyner,
 25- Kaolin kili, 6000 karsh.
 26- KD/RPK tahtası (?), 2000 karsh.
- GR3**³⁶⁰
- 1- [yeni] gemi dümeni [300],
 2- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.
 3- 11. yılın şarabı, 80 [konteyner],
 4- Kaolin kili, [600] karsh,
 5- KD/RPK tahtası (?), [200] karsh,
 6- Yeni gemi dümeni [20+]10.
 7- Adamların gümüşü kralın evine gönderildi.
 8- 11. yılın şarabı, 8 ve bir yarım konteyner,
 9- Ödeme alındı ve
 10- kralın evine gönderildi.
 11- 11. [yılın şarabı], 88 ve bir yarım konteyner,
 12- Kaolin kili, [600] karsh,

³⁵⁹ A. Kuhrt'a (2007, 702) göre; DWGY QND/RTSYRY kelimesi yaklaşık 40 ton taşıma kapasitesine sahip, diğer ticari gemilere nispeten daha küçük hacimli gemileri tanımlamaktadır. Söz konusu kelime bu metinde *küçük gemi* olarak ifade edilecektir.

³⁶⁰ Kuhrt 2007, 689.

- 13- *KD/RPK tahtası (?)*, [200] karsh,
 14- *Yeni gemi dümeni 30.*
 15- *Epiph ayının 9. günü, Mısır adına kontrol edildi.*
 16- *Büyük gemi.*
 17- ...
 18- [...Bulunan...]
 19- *10. yıl [şarabı], 1 bin, 20 konteyner,*
 20- *PKD/RN (ürün kalitesi ya da yerini belirtmektedir) demiri, 20000 [+1] bin karsh,*
 21- *İyi kalite bronz, 6 bin karsh,*
 22- *Burada sayılan tahta 550;*
 23- *Sedir ağacı, kiriş, 50,*
 24- *Sedir ağacı, plaka, 500.*

GR4³⁶¹

- 1- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*
 2- *10. yılın şarabı, [102 konteyner],*
 3- *PKD/RN demiri, [2 bin 100 karsh],*
 4- *İyi kalite [bronz, 600 karsh],*
 5- *KD/RPK tahtası, [700 karsh],*
 6- *Burada sayılan tahta 55;*
 7- *Sedir ağacı, [kiriş], 5,*
 8- *Sedir ağacı, [plaka], 50.*
 9- *Adamların gümüşü,*
 10- *kralın evine gönderildi.*
 11- *[Gümüş...].*
 12- *10. yıl şarabı, 15 ve 1/3 konteyner,*
 13- *Eski gemi dümeni 1,*
 14- *Ödeme alındı ve*
 15- *kralın evine gönderildi.*
 16- *10. yıl şarabı, 117 ve 1/3 konteyner,*
 17- *[PKD/RN demiri, 2 bin 100 karsh],*
 18- *[İyi kalite bronz, 600 karsh],*
 19- *[KD/RPK tahtası, 700 karsh],*
 20- *[Burada sayılan tahta 56];*

³⁶¹ Kuhrt 2007, 689.

- 21- [Sedir ağacı, kiriş, 5],
 22- [Sedir ağacı, plaka, 50],
 23- [Eski] *gemi dümeni, 1.*
 24- *Epiph ayının [...]. günü, Mısır adına kontrol edildi.*
 25- *Bir gemi, kaptanı ... oğlu ...*

(GG1 - 3 çok soluk olduğu için çözümlenememiştir.)

FR1³⁶²

- 1- [Altın, 34 sikke] *altın* [2] *karsh*, [8 shekel, 23+] 4 [hallur]
 2- [Gümüş, 110 karsh], *1 shekel, 24 hallur*, [x] *quarter.*
 3- [Şarap, 42+] *I* [konteyner],
 4- [Yağ], *60[+ ve 2/3 amphora, 12 YW], Tahta 2,*
 5- [Burada 60 adet amphora], *20 adedi kaplanmamış.*
 6- [Vergi... gemilerin] *Fenike'den gelen, 3; burada,*
 7- *Büyük gemi 1, küçük gemi 2;*
 8- [Vergi] *alındı ve kralın evine gönderildi.*
 9- [Gümüş, 1 karsh, 2 shekel, 3 hallur],
 10- [Şarap, 24] 5 [konteyner, burada],
 11- [10. yılın şarabı], *101 [+1 konteyner],*
 12- [11. yılın şarabı], *100 [+42+] 1 [konteyner],*
 13- [İyi kalite bronz], *1 bin [100] karsh;*
 14- [PKD/RN demiri, 2 bin] 100 [karsh],
 15- [KD/RPK tahtası, 2+] *7 x 100(=900) [karsh];*
 16- [Kalay, 200 karsh];
 17- [Kefar ..n yünü, 2+] *5x100(=700+) 11[+3+1] karsh;*
 18- [Kaolin kili, 600 karsh],
 19- *Burada* [sayılan tahta 8]5;
 20- [kiriş 5, plaka 50],
 21- [Yeni gemi dümeni, 20+] *10, eski gemi dümeni ...*
 22- [Adamların gümüşü kralın evine gönderildi].
 23- [...].*Küçük gemi...*
 24- [...].*onlardan...*

FR2³⁶³

³⁶² Kuhrt 2007, 690.

³⁶³ Kuhrt 2007, 690.

- 1- 10. yılın şarabı 10, 15 (ve) 1 (çeyrek) konteyner,
- 2- Eski gemi dümeni 1;
- 3- Adamların gümüşü [kralın evine gönderildi].
- 4- ... 'den 2 küçük gemi.
- 5- 11. yılın şarabı, [17] konteyner.
- 6- Adamların tüm gümüşü alındı ve
- 7- Kralın evine gönderildi.
- 8- gümüş, 1 karsh, 2 (shekel), 3 h(allur),
- 9- 10. yılın şarabı [15 (ve) 1 (çeyrek) konteyner],
- 10- 11. yılın şarabı [17] [konteyner],
- 11- [eski] gemi dümeni 1.
- 12- Ödeme alındı ve
- 13- Kralın evine gönderildi;
- 14- Gümüş, 3 karsh, 6 [shekel], 12 [hallur];
- 15- Şarap, [277 (ve) 1 çeyrek konteyner; burada bulunan],
- 16- 10. yılın şarabı, 11 [7 (ve) 1 (çeyrek)] konteyner,
- 17- 11. yılın şarabı, 160 konteyner;
- 18- İyi kalite [bronz], 1 bin 100 [karsh];
- 19- PKD/RN demiri, [2] bin 100 karsh;
- 20- KD/RPK tahtası, [3+] 6 x 100 (=900) [karsh];
- 21- Kalay, 1 [+1] 100 (=200) karsh;
- 22- Kefar ..n yünü, 71 [+1+] 3 [karsh];
- 23- Kaolin kili, 600 [karsh];
- 24- Burada sayılan 86 adet tahta;
- 25- Sedir ağacı, kiriş, 5,
- 22-Sedir ağacı, plaka, 50,
- 23- Gemi dümeni 30 [+1], bulunan,

FR3³⁶⁴

- 1- [Yeni gemi dümeni, 30, eski gemi dümeni, 1].
- 2- Ödeme [alındı ve]
- 3- [kralın evine gönderildi].
- 4- Altın, 34 sikke [altın, 2 karsh],
- 5- [3+] 4 [+1] sh(ekel), [27 ha(llur)],

³⁶⁴ Kuhrt 2007, 691.

- 6- *Gümüş*, [114 karsh, 7 sh(ekel), 30 h(allur), 2 q(arter)],
 7- *Şarap*, 2 [+1X100+20 (=320 ve) 1 (çeyrek) konteyner; burada bulunan],
 8- *Ionia* [şarabı], [43 konteyner],
 9- [Sidonia şarabı, 277 (ve) 1 (çeyrek) konteyner; burada bulunan],
 10- [10. yılın şarabı, 117 (ve) 1 (çeyrek) konteyner];
 11- *10. yıl şarabı*, 10 [+1, 160 konteyner];
 12- *Yağ*, 10 [2 (çeyrek), 12 YW] amphora;
 13- *İyi kalite* [bronz, 1 bin 100 karsh];
 14- *PKD/RN demiri*, [2 bin 100 karsh];
 15- *KD/RPK tahtası*, [900 karsh];
 16- *Kalay* [200 karsh];
 17- *Kefar ...n yünü*, [715 karsh];
 18- [Kaolin kili, 600 karsh],
 19- [Burada sayılan 88 tahta],
 20- [Sedir ağacı, giriş 5],
 21- [Sedir ağacı, plaka 50]
 22- *Yeni gemi dümeni* [30],
 23- *Eski gemi dümeni* [1],
 24- *Tahta* [2],
 25- *Boş amphora* [60, 20 adedi kaplanmamış].

JR1³⁶⁵

- 1- [Mesore (Kasım – Aralık) ayı, *11. Yıl*.
 2- [Mesore ayı ... günü] *Mısır adına kontrol edildi*.
 3- [1] *gemi. Kaptanı Paraudig(k)os oğlu ...*,
 4- [I]onia Phaselis'ten.
 5- [Büyük] *gemi*.
 6- *Bulunan* [yağ],
 7- [50] *amphora*.
 8- [Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi];
 9- [Altın, 11+] *1 altın* [sikke], *1 ka[rsh]*, 6 h(allur)],
 10- [Gümüş, 50 karsh, 12 h(allur), 2 q(arter)],
 11- [Bulunan yağın bir kısmı] [HMWS...],
 12- [Adamların gümüşü kralın evine gönderildi].

³⁶⁵ Kuhrt 2007, 691.

13- [Gümüş, 5 sh(ekel)], 13 [+2 h(allur), 2 q(arter)],

14- [Şarap, 21] ve 1 çeyrek [konteyner],

15- [Yağ, 9 ve bir yarım amphora],

16- [Tahta 1].

17- [Boş amphora 30, 10 adedi kaplanmamış],

18- [Ödeme alındı ve]

19- [Kralın evine gönderildi].

20- [Altın], 12 altın [sikke], [1 karsh, 6 h(allur)],

21- [Gümüş] 50 [kar]sh, 2 [+3 sh(ekel), 28 h(allur)],

22- [Şarap] 21 ve 1 yarım konteyner;

23- [Yağ 3+] 3 [+3 amphora 2/3, 15 YW],

24- [Tahta],

25- [Boş] amphora 20 [+10 adedi kaplanmamış],

26- [Mesore ayı ... günü] [Mısır] adına kontrol edildi.

27- 1 gemi. Kaptanı ... oğlu Iokles,

28- [Ionia] Phaselis'ten.

JR2³⁶⁶

1- Büyük gemi.

2- Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi;

3- [Altın], 10 sikke [altın, 8 s(hekel), 18 h(allur)],

4- [Gümüş], 10 [karsh, 2] h(allur), [2 q(arter)],

5- [Mesore ayının ... günü, Mısır adına kontrol edildi].

6- 1 gemi, kaptanı PN oğlu Phanes [Ionia, Phaselis'ten],

7- [1 büyük gemi].

8- Bulunan yağ [50 amphora],

9- Ödeme alındı [ve kralın evine gönderildi];

10- [Altın, 12] sikke [altın, 1 karsh, 6 h(allur)],

11- Gü[müş, 50 karsh, 12 h(allur), 12 q(arter)],

12- [Bulunan yağın bir kısmı, HMWS ...],

13- [Adamların gümüşü kralın evine gönderildi],

14- [Gümüş, 5 sh(ekel), 15 h(allur), 2 q(arter)],

15- Gümüş, [21 ve 1 yarım konteyner],

16- [Yağ, 9 ve 1 yarım amphora],

³⁶⁶ Kuhrt 2007, 692.

- 17- [Tahta, 1].
 18- [30 adet boş amphora, 10 adedi kaplanmamış],
 19- [Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi],
 20- Al[tın, 12 sikke altın, 1 karsh, 6 h(allur)],
 21- [Gümüş, 50 karsh, 5 s(hekel), 28 h(allur)],
 22- Şarap, [21 ve 1 yarım konteyner],
 23- Yağ, 10 [ve 1 çeyrek amphora],
 24- Tahta, 1.
 25- 30 adet [boş amphora], 10 adedi kaplanmamış,
 26- Mesore ayının 12. günü (26 Kasım) [Mısır adına kontrol edildi].

JR3³⁶⁷

- 1- [Büyük gemi, kaptanı ... oğlu ...],
 2- [... bulunan ...],
 3- [10. yıl şarabı 450 konteyner],
 4- [Kefar yünü, 20.000 1 bin karsh],
 5- [Demir, 30.000 karsh],
 6- [SNY (?), 10.000 karsh],
 7- [PKD/RN, 20.000 karsh],
 8- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*
 9- [10. yılın şarabı, 45 konteyner],
 10- [Kefar yünü, 2 bin 100 karsh],
 11- [Demir, 3 bin karsh],
 12- [SNY, 1 bin karsh],
 13- [PKD/RN 2 bin karsh],
 14- [Adamların gümüşü kralın evine gönderildi],
 15- [Gümüş ...],
 16- [10. yıl şarabı, 15 (ve) 1 (çeyrek) konteyner],
 17- [Eski gemi dümeni 1],
 18- [Ödeme alındı ve]
 19- [Kralın evine gönderildi];
 20- Gümüş, 3 karsh, [6] sh(ekel), [12 h(allur)],
 21- [10. yıl] şarabı, [60 ve 1 çeyrek konteyner],
 22- [Kefar yünü, 2 bin 100 karsh],

³⁶⁷ Kuhrt 2007, 692.

- 23- [Demir], 3 bin karsh,
 24- [SNY], 1 bin karsh,
 25- P[KD/RN] 2 bin karsh.

JV1³⁶⁸

- 1- [Eski gemi dümeni, 1].
 2- [Mesore ayının ... günü Mısır adına kontrol edildi],
 3- [1 gemi, kaptanı ... oğlu ..., Ionia],
 4- [Phaselis'ten],
 5- [Büyük bir gemi],
 6- [Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi],
 7- [Altın, 10 sikke altın, 8 sh(ekel)],
 8- [15 h(allur)],
 9- [Gümüş, 10 karsh, 2 (hallur), 2 q(quarter)].
 10- [Mesore ayının ... günü Mısır adına kontrol edildi],
 11- [Küçük gemi],
 12- [...],
 13- [... bulunanlar...],
 14- [11. yılın şarabı, 395 amphora],
 15- [Burada 970 adet tahta];
 16- [Sedir ağacı, kiriş 530],
 17- [Sedir ağacı, P'MY (?) 240],
 18- [Yeni gemi dümeni, 200],
 19- [Vergi alındı ve kralın evine gönderildi],
 20- [Sidonia şarabı, 33+] 6 ve bir yarım [konteyner],
 21- [Adamların gümüşü] kralın evine gönderildi.
 22- 11. yıl [şarabı], [8 ve bir yarım] konteyner,
 23- [Sayılan tahta, 20+] 72 [+3+] 2,
 24- [Sedir ağacı], P'MY [23+] 1.

JV2³⁶⁹

- 1- [Yeni gemi dümeni 20],
 2- Mesore ayında 6 gemi Mısır adına kontrol edildi,
 3- ... [...] ...,

³⁶⁸ Kuhrt 2007, 693.

³⁶⁹ Kuhrt 2007, 693.

- 4- *Ionia Phaselis* 'ten [4],
 5- *Büyük gemi* 2,
 6- [KZD/RY (?)] *gemileri, bulunan*;
 7- [Küçük gemi ...],
 8- ... 'nın,
 9- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*
 10- *Ionia* [gemileri] *Phaselis* 'ten 4,
 11- [...] ... [büyük] *gemi* 2,
 12- *Altın*, [44 sikke altın], 3 *karsh*, [7] *sh*(ekel), [2 h(allur)],
 13- [Gümüş, 120 karsh, 30 h(allur)],
 14- *Bulunan yağın* [bir kısmı],
 15- [Adamların] *gümüşü kralın evine gönderildi.*
 16- [Büyük 2, bunlardan ...],
 17- [Gümüş, 1 karsh, 31 h(allur) +(?)],
 18- [Şarap, 43 konteyner],
 19- [Yağ, 19 amphora],
 20- [Tahta] 2,
 21- *Boş amphora* 20 [+40 bulunan], 20 *adedi kaplanmamış.*
 22- *Ödeme alındı ve kralın evine gönderildi.*
 23- *Altın* [20+], 14 *sikke altın*, 3 *karsh*, 7 *sh*(ekel), [2] *h*(allur),
 24- [Gümüş], 121 [karsh], 1 *sh*(ekel), 27 *h*(allur),
 25- [Şarap, 40]+3 [konteyner],
 26- [Yağ, 19 amphora 1+] 1 [çeyrek], 12 *YW*,
 27- *Tahta* 2.

FV1³⁷⁰

- 1- [Boş amphora 60, 20 adedi kaplanmamış].
 2- [Vergi kralın evine gönderildi].
 3- [KZD/RY (?)] *gemileri, bulunan*
 4- [...] 'den bir büyük gemi [...],
 5- [...] 'den bir küçük gemi],
 6- [Şarap, 84 ve bir yarım konteyner],
 7- [10. yılın şarabı, 45 konteyner],
 8- [11. yılın şarabı, 39 ve] bir yarım [konteyner],

³⁷⁰ Kuhrt 2007, 693.

- 9- [Kefar yünü, 2100 karsh],
 10- [Demir, 3000 karsh],
 11- [SNY, 1000 karsh],
 12- [PKD/RN 2000 karsh].
 13- [Burada 97 adet tahta];
 14- [Sedir ağacı, kiriş 53],
 15- [Sedir ağacı, P'MY (?) 24],
 16- [Yeni gemi dümeni, 20],
 17- [Vergi alındı ve kralın evine gönderildi].
 18- [...'den bir büyük gemi, gümüş...].
 19- [10.yıl şarabı, 15 (ve) 1 (çeyrek) konteyner],
 20- [Eski gemi dümeni, 1],
 21- [Adamların gümüşü] *kralın evine gönderildi.*
 22- [...'den bir küçük gemi],
 23- [11. yılın şarabı, 8 ve bir yarım konteyner],
 24- [Adamların gümüşü kralın evine gönderildi].

FV2³⁷¹

- 1- Gümüş, 1 karsh, 2 sh(ekel), 3 h(allur),
 2- Bulunan; şarap, 23, 2 (çeyrek) ve bir altıncı (?) konteyner,
 3- [10.yıl] şarabı, 15 (ve) 1 (çeyrek) konteyner,
 4- 11. yılın şarabı, 8 ve bir yarım konteyner,
 5- Eski gemi dümeni 1,
 6- Tüm ödemeler alındı ve kralın,
 7- evine gönderildi.
 8- Gümüş, 3 karsh, 6 s(hekel), 12 h(allur),
 9- Şarap, [1]00 + 4 [+2+] 2 ve [1] çeyrek konteyner,
 10- 10. yıl şarabı, [40+] 20 ve [1] çeyrek konteyner,
 11- 11.yıl şarabı, [48] konteyner,
 12- Kefar yünü, 2100 karsh,
 13- Bulunan demir, 3000 karsh,
 14- SNY, 1000 karsh,
 15- PKD/RN, 2000 karsh.
 16- Burada 96[+2] adet tahta;

³⁷¹ Kuhrt 2007, 694.

- 17- *Sedir* [ağacı], *kiriş* 53,
 18- *Sedir* [ağacı], *P'MY (?)* 24,
 19- *Yeni gemi* [dümeni], 20,
 20- *Eski gemi dümeni* 1,
 21- *Tüm ödemeler alındı*
 22- *ve kralın evine gönderildi*,
 23- *Altın*, [44] *sikke altın*, 3 *karsh*,
 24- [2+] 1 [+4] *she(ekel)*, [2] *hallur*.

FV3³⁷²

- 1- *Gümüş*, [124] *kar[sh]*, 9 *sh(ekel)*, [?] *hallur*;
 2- *Bulunan; şarap*, [150+] 1 (ve) 1 (çeyrek) *konteyner*;
 3- [Ionia] *şarabı*, 43 [konteyner],
 4- [Sidonia] *şarabı*, 108 (ve) 1 (çeyrek) *konteyner*;
 5- 10. yıl *şarabı*, 60 (ve) 1 (çeyrek) *konteyner*;
 6- 11. yıl *şarabı*, 48 *konteyner*;
 7- *Yağ*, 19 *amphora* 2 (çeyrek), 12 *YW*,
 8- *Kefar yünü*, 2100 *karsh*,
 9- *Demir*, 2[+1]00 *karsh*,
 10- *SNY*, 1000 *karsh*,
 11- *PK[D/RN]*, 2000 *karsh*,
 12- *Burada* [100] *adet tahta*;
 13- *Sedir ağacı kiriş*, 53,
 15- *Sedir ağacı*, *P'MY (?)* 24,
 16- [tahta,] 1,
 17- *Boş amphora*, 60, 20 *adedi kaplanmamış*.
 18- *Tüm gemiler Mısır adına kontrol edildi*;
 19- [I]onia *Phaselis'ten*...
 20- ...
 21- ... [gemi, 41 + (?)] 1,
 22- ... [I]onia *Phaselis'ten*, 30 [+6]...
 23- [tümü] *büyük gemi*, 19,
 24- *Büyük gemi*, 12 [+5],
 25- [KZD/RY (?)] *gemileri*, 6...

³⁷² Kuhrt 2007, 695.

GV2³⁷³

- 1- [Altın], 3 [96+] 2 [sikke],
- 2- [Altın], 20 [+13] *karsh*, [2+] 3 [sh(ekel)], 9 *h*(allur),
- 3- *Gümüş*, 1000 I[X100+30+] 5 [+?] *karsh*, 10 *h*(allur), 1 *q*(quarter);
- 4- *Şarap*, 919 ve 1 yarım konteyner;
- 5- *Ionia şarabı*, 40[+8] ve 1 [yarım] konteyner;
- 6- [Si]donia şarabı, 510[+1 konteyner], *bulunan*;
- 7- 10. yıl şarabı, 30 [3] konteyner;
- 8- 11. yıl şarabı, 208 konteyner;
- 9- Yağ, 195 *amphora*,
- 10- *Demir*, 5100 [karsh], *bulunan*;
- 11- *SNY*, 1000 *ka*[rsh],
- 12- *PKD/RN*, [1+] 3 bin [100] *karsh*;
- 13- *İyi kalite bronz*, [2000 *karsh*],
- 14- *k*[alay], [200] *karsh*,
- 15- *Kefar* [yünü], 2100 *kar*[sh],
- 16- [kefar yünü... 7], 10 [+1+] 4 *karsh*,
- 17- *KD/RPK tahtası*, 900 [karsh].
- 18- [...],
- 19- *Kaolin kili*, 600 *karsh*,
- 20- *Sayılan tahta*, 2[03+] 1;
- 21- *Sedir ağacı*, *kiriş* 53,
- 22- *Sedir ağacı*, *plaka* 50,
- 23- *Sedir ağacı*, *kalas* 53,
- 24- *Sedir ağacı*, *P'MY* (?) 24.

GV3³⁷⁴

- 1- *Bulunan 53 gemi dümeni*;
- 2- *Yeni gemi dümeni*, 50,
- 3- *Eski gemi dümeni*, 3.
- 4- *Tahta* 19.
- 5- *Bulunan boş amphora*, 570,
- 6- 190 adedi kaplanmamış.

³⁷³ Kuhrt 2007, 695.

³⁷⁴ Kuhrt 2007, 696.

GV4³⁷⁵

- 1- TLPT'nin (?) sahibine,
 2- M.LYN'nin (?) sahibine,
 3- ML...KN'nin (?) sahibine,
 4- [...] 'nin sahibine.

GV5³⁷⁶

- 1- [Tüm ödemeler ...]
 (2. ve 9. satırlar arası kayıptır).
 10- [Tüm gemiler] kontrol edildi (deniz için ...) [limandan ayrılan gemiler kastedilmektedir.]
 11- [... adet gemi; gümüş, limandan çıkardıkları natronun gümrük değeri],
 12- Onlarla birlikte [den]ize [gümüş ... karsh ...],
 13- 11. yılda, Athyr ayının,
 14- 17. günü, 1 gemi kontrol edildi [MÖ 475 yılının 6 Mart günü];
 15- [...] Ionia [Phaselis'ten, gümüş, natronun gümrük değeri]
 16- Limandan denize çıkardıkları, [gümüş, ... karsh].
 17- Athyr ayının 26. günü [15 Mart MÖ 475], deniz için 1 gemi kontrol edildi,
 18- Ionia [Phaselis'ten, gümüş, natronun gümrük değeri],
 19- [Limandan] denize çıkardıkları, gümüş, [... karsh].
 20- Athyr ayında tüm gemiler kontrol edildi;
 21- [2 gemi]. Gümüş, natronun gümrük değeri [... karsh],
 22- Limandan denize çıkardıkları, [gümüş, ... karsh].
 23- 11. yıl Khoiak ayı,
 24- Khoiak ayının 10. günü [29 Mart MÖ 474], 1 gemi kontrol edildi;
 25- Ionia Phaselis'ten. [Phaselis'ten, gümüş, natronun gümrük değeri].

KV2³⁷⁷

- 1- Limandan denize çıkardıkları, gümüş, [... karsh].
 2- 11. yıl, Phamenoth ayı.
 3- Phamenoth ayının 10. günü [27 Haziran MÖ 475], deniz için 1 gemi kontrol edildi, Ionia Phaselis'ten, [gümüş, gümrük değeri],
 4- Limandan denize çıkardıkları natronun; gümüş, 9 karsh, ... sh(ekel), ...

³⁷⁵ Kuhrt 2007, 696.

³⁷⁶ Kuhrt 2007, 696.

³⁷⁷ Kuhrt 2007, 696.

h(allur).

5- *Phamenoth ayının 16. günü* [3 Temmuz MÖ 475], *deniz için 1 gemi kontrol edildi*, [Ionia] *Phaselis'ten*,

6- *Limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri; gümüş, ... karsh*, 5 *sh(ekel)*, [20+] *h(allur)*.

7- *Phamenoth ayının 25. günü* [12 Temmuz MÖ 475], *deniz için 1 gemi kontrol edildi*, [Ionia] *Phaselis'ten*,

8- *Limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri; gümüş, ... karsh*, 5 *sh(ekel)*, [20+?] *h(allur)*.

9- *Phamenoth ayının 30. günü* [17 Temmuz MÖ 475], *deniz için 1 gemi kontrol edildi*, [Ionia] *Phaselis'ten*,

10- *Limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri; gümüş, [... karsh]*, 3 [+6] *sh(ekel)*, 23 *h(allur)*, 2 *q(quarter)*.

11- *Phamenoth ayında deniz için tüm gemiler kontrol edildi; 4 gemi. [gümüş, natronun gümrük değeri]*.

12- [Limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri; gümüş, ... karsh, ...+1] *sh(ekel)*, [23+] *h(allur)*.

13- *11. yıl, Pharmuthi ayı* [Temmuz – Ağustos],

14- [Pharmuthi ayının... günü, deniz için 1 gemi kontrol edildi] *Ionia Phaselis'ten*,

15- [Limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri; gü]müş, ... karsh, 6 *sh(ekel)*, 18 *h(allur)*.

16- *Pharmuthi ayının [...] günü, deniz için 1 spitaka³⁷⁸ gemi kontrol edildi*, [Ionia] *Phaselis'ten. Gümüş;*

17- [Limandan denize çıkardıkları nat]ronun gümrük değeri; [gümüş], 11 [kar]sh, 5 *sh(ekel)*, 10 *h(allur)*.

18- [Pharmut]hi ayının 20. günü [7 Ağustos MÖ 475], *deniz için 1 gemi kontrol edildi*, *Ionia Phaselis'ten*,

19- *Limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri; [gümüş], 11 [kar]sh*, 8 *sh(ekel)*, 2 *q(quarter)*.

20- *Pharmuthi ayının 2[6]. günü* [12 Ağustos MÖ 475], *deniz için Protokles'in 1 gemisi kontrol edildi*, [Ionia] *Phaselis'ten. Gümüş;*

³⁷⁸ Akhemenid Dönemi'nde (MÖ ca. 550 – 330) konuşulan Pers dilinde *spita*, 'dolmuş' anlamına gelmektedir, *-ka* eki ise kelimeye olumsuz bir anlam yüklemektedir. Bu durumda *spitaka* kelimesi ile 'dolmuş olmayan' bir geminin kastedilmiş olması muhtemeldir. Ayrıca bk. Tavernier 2007, 314.

21- *Limandan* [denize çıkardıkları] *natronun gümrük değeri*; [gümüş], 6 [kar]sh, 6 sh(ekel), 2 q(arter).

22- *Pharm[uthi] ayının 30. günü* [16 Ağustos MÖ 475], *deniz için Glaphyros'un 1 gemisi kontrol edildi*, [Ionia] *Phaselis'ten*. *Gümüş gümrük vergisi*;

23- *Limana çıkardıkları* [natronun gümrük vergisi, gümüş], 8 karsh, 5 s(hekel), 10 h(allur),

24- [Pharmuthi ayında deniz için tüm gemiler kontrol edildi]; 5 *gemi*. [gümüş, natronun gümrük değeri].

25- *Limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri*; 49 karsh, 1 s(hekel) [23+] 5 [h(allur)].

KV3³⁷⁹

1- [11. yıl], Pahons [ayının],

2- Pahons ayının [10. günü] [26 Ağustos MÖ 475], *deniz için Myrsilos'un*³⁸⁰ *1 gemisi kontrol edildi*, [Ionia] *Phaselis'ten*. *Gümüş gümrük vergisi*;

3- [Limandan denize] *çıkardıkları natronun* [gümrük] *değeri*; [gümüş, ... karsh],

4- *Pahons ayının 18. [günü]* [3 Eylül MÖ 475], *deniz için ...'ın 1 gemisi kontrol edildi*, [Ionia Phaselis'ten].

5- *Limandan denize çıkardıkları* [natronun gümrük değeri; gümüş], [...]
karsh,

6- [... shekel, ... hallur],

7- *Pahons ayının 22. [günü]* [7 Eylül MÖ 475], *deniz için ...'ın 1 gemisi kontrol edildi*, [Ionia Phaselis'ten].

8- *Limandan* [denize çıkardıkları] *natronun gümrük değeri*; [gümüş, ... karsh],

9- *Pahons ayının 27. günü* [12 Eylül MÖ 475], *deniz için ...'ın 1 gemisi kontrol edildi*, [Ionia Phaselis'ten].

10- *Limandan denize çıkardıkları* [natronun gümrük değeri; gümüş,... karsh],

11- 9 sh(ekel), 14 h(allur), [...].

12- *Pahons ayının 30. günü* [15 Eylül MÖ 474], *deniz için ...'ın 1 gemisi*

³⁷⁹ Kuhrt 2007, 697.

³⁸⁰ A. Kuhrt'a (2007, 702) göre; metinde geçen MRLS *Myrsilos* ismi, *Morsolis* olarak da çevrilebilir. Ayrıca bk. Briant – Descat 1998, 65.

kontrol edildi, [Ionia Phaselis'ten. Gümüş],

13- *Limandan* [denize çıkardıkları] *natronun* [gümrük değeri]; *gü*[mü, ... karsh],

14- *Pahons ayında deniz için* [tüm] *gemiler kontrol edildi*; [5] *gemi*. [Gümüş, natronun gümrük değeri],

15- *Limandan* [denize çıkardıkları] [natronun] *gümrük değeri*; *gümüş*, [... karsh],

16- *11. yılın Payni ayı*,

17- *Payni ayının 17. günü* [2 Ekim MÖ 474], *deniz için ...'ın* [1 gemisi kontrol edildi, Ionia Phaselis'ten],

18- *Limandan* [denize çıkardıkları] *natronun gümrük değeri*; [gümüş, ... karsh],

19- *Payni ayının 21. günü* [2 Ekim MÖ 474], *deniz için ...'ın* [1 gemisi kontrol edildi, Ionia Phaselis'ten],

20- *Limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri*; [gümüş, ... karsh],

21- *Payni ayının 26. günü* [11 Ekim MÖ 474], *deniz için ...'ın* [1 gemisi kontrol edildi, Ionia Phaselis'ten],

22- *Limandan* [denize çıkardıkları] [natronun] *gümrük değeri*; *gümüş*, [... karsh],

23- *6 s*(hekel), *4* [+1+] *2 h*(allur), *2 q*(uarter),

24- *Payni ayının 27. günü* [12 Ekim MÖ 474], *deniz için ...'ın 1 gemisi kontrol edildi*, [Ionia Phaselis'ten].

EV1³⁸¹

1- [Limandan denize çıkardıkları] [natronun] *gümrük değeri*; *gümüş*, [... karsh],

2- [Payni ayının 30. günü] [15 Ekim MÖ 475], *deniz için SM(P)RWN'nin*³⁸² *1 büyük gemisi kontrol edildi*,

3- [Denize çıkarttıklarının gümüşü³⁸³], *2 karsh*, *5 sh*(ekel).

4- [Adamların ... gümüşü] *1 karsh*, *1 sh*(ekel), *5 h*(allur).

5- [Tüm gümüş, 3 karsh, 1+] *5* [sh(ekel)], *5 h*(allur).

6- *Payni ayında deniz için* [tüm gemiler kontrol edildi], [5] *gemi*;

³⁸¹ Kuhrt 2007, 698.

³⁸² A. Kuhrt'a (2007, 703) göre; metinde geçen *SM(P)RWN* ismi, *Sumpheron* olarak çevrilebilir.

³⁸³ A. Kuhrt'a (2007, 703) göre; burada belirtilen gümüş, gümrük vergisini ya da liman vergisini belirtmektedir.

- 7- [Ionia Phaselis'ten gemiler] 4 (hesaplanan), *gümüş* 16 (? 26) *karsh*, 27 *h(allur)*, [2] *q(arter)*,
- 8- [...'nın gemisi] ...[...] 1 (hesaplanan), *gümüş* 3 *karsh*, [3+3] [shekel], 5 *h(allur)*,
- 9- [tüm gümüş, ... karsh, ... +] 2, 2 *q(arter)*.
- 10- [11. yıl, Epiph ayı],
- 11- [Epiph ayının ... günü] *deniz için Glaphyros'un* 1 gemisi kontrol edildi, Ionia,
- 12- [Phaselis'ten. Gümüş, natronun gümrük değeri], *denize çıkardıkları natronun gümrük değeri*,
- 13- [gümüş, ... karsh], 6 [sh(ekel)], 15[+?] *h(allur)*.
- 14- [Epiph ayının günü] *deniz için 1 büyük gemi kontrol edildi*,
- 15- [... gümüş] *denize çıkardıkları D/Ry[H]BN (?) için*,
- 16- [Epiph ayının günü] *deniz için 1 büyük gemi kontrol edildi*,
- 17- [...'nın gemisi],
- 18- [denize çıkarttıkları için gümüş] 2 *k(arsh)*, [1] *sh(ekel)*, 5 *ha(llur)*,
- 19- [Adamların gümüşü] *gümüş*, 1 *karsh*, [1] *sh(ekel)*,
- 20- [tüm gümüş, 3 karsh, 6 sh(ekel), 5 h(allur)].

EV2³⁸⁴

- 1- *Epiph ayının [... günü] deniz için ...'nın 1 gemisi kontrol edildi*, [Ionia, Phaselis'ten],
- 2- *Limandan denize çıkardıkları [natronun] gümrük değeri; [gümüş, ... karsh]*,
- 3- *Epiph ayının [...] günü, deniz için HPW'nin büyük gemi kontrol edildi*, [Ionia, Phaselis'ten],
- 4- *Limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri; [gümüş], [... karsh]*,
- 5- *Epiph ayının [... günü] deniz için [1] büyük gemi kontrol edildi*,
- 6- *Denize çıkardıkları D/RyHBN (?) için gümüş ...*,
- 7- *Epiph ayında deniz için [tüm gemiler] kontrol edildi; [6] gemi*,
- 8- [Ionia Phaselis'ten gemiler] 4 (hesaplanan), *gümüş* 22[+?] *karsh*, [...];
- 9- [Adamların] ... [gemileri] 3 (hesaplanan), *gümüş* [...] *karsh*,

³⁸⁴ Kuhrt 2007, 699.

10- *Büyük ...*

11- Tüm gümüş, [...] *karsh*, [...] 3 [...].

12- 10 [+1]. *yılın Mesore ayında,*

13- *Mesore ayının* [1+] 8. *günü* [23 Kasım MÖ 475], *deniz için ...'ın* [1 gemisi kontrol edildi, Ionia],

14- [Phaselis'ten], *limandan denize çıkardıkları natronun gümrük değeri;* [gümüş, ... *karsh*],

15- *Mesore ayının* [10. *günü*], *deniz için Iokles'in* [1 gemisi kontrol edildi, Io[nia, Phaselis'ten],

16- *Limandan denize çıkardıkları natronun* [gümrük değeri]; *gümüş*, [...] *karsh*],

17- *Mesore ayının* 2 [2]. *günü* ([3 Aralık MÖ 475], *deniz için Phanes'in* [1 gemisi kontrol edildi, Io[nia, Phaselis'ten],

18- *Limandan denize çıkardıkları nat[ronun]* *gümrük değeri;* *gümüş*, [...] *karsh*],

19- *Mesore ayının* 22[+2+]1. *günü* [9 aralık MÖ 475], *deniz için [...'nın]* [1] *büyük gemisi kontrol edildi,*

20- [Denize] *çıkarttıkları için* [gümüş] 2 *karsh*, 5 *sh(ekel)*.

DV1³⁸⁵

1- [11. yıl] *için* [ödeme],

2- *Altın*, [33 *karsh*, 5 *sh(ekel)*, 9 *h(allur)*];

3- *Gümüş*, 1100 [+35+?] *karsh*;

4- [Şarap, 9] 19 [ve bir yarım konteyner, bulunan];

5- [Ionia şarabı, 2+] 2 x100+8 ve bir yarım [konteyner],

6- *Şarap*, 3+[2]00+11 *konteyner*;

7- *Yağ*, 1 [x100+40+] 55 *amphora*,

8- *İyi kalite bronz*, 2100 *karsh*;

9- *Demir*, 5100 *karsh*,

10- *Kalay*, 200 *karsh*,

11- *Kefar yünü*, 2100 *karsh*;

12- *Kefar (yünü)*, BN, 715 *karsh*,

13- [‘]KD/RPK *yünü*, 3+[6x]100 *karsh*;

14- [...];

³⁸⁵ Kuhrt 2007, 699.

- 15- *Kaolin kili*, [6]00 *karsh*,
 16- *Plaka 50*;
 17- *Kiriş 5*;
 18- [Kalas] 53;
 19- [P'MY, 20+]33;
 20- *Gemi dümeni*, [20+]33 ;
 21- ... 19;
 22- [Boş] *amphora*, [5x]100[+70];
 23- [Bulunan], [160+]30 *adedi kaplanmamış*.

DV2³⁸⁶

- 1- 10. yıldan artan ödeme³⁸⁷,
 2- 11. yılın üzerinde;
 3- *Altın*, 1 *karsh*, 9 *sh(ekel)*, 1 *h(allur)*, 2 *q(arter)*;
 4- *Gümüş*, 152 *karsh*, 9 *sh(ekel)*;
 5- *Ionia şarabı*, 129 ve bir yarım *amphora* ('konteyner' yerine hatalı yazım),
 6- *Sidonia şarabı*, 150 *konteyner*,
 7- 280 (?233) *kontey[ner]*,
 8- *Yağ*, 92 *amphora*,
 9- ... [...] *amphora 8*,
 10- *Tahta 3*.
 11- *Kefar yünü*, [...],
 12- *İyi kalite bronz*, 900[+1+]3 *karsh*;
 13- *Demir*, 600[?] *karsh*;
 14- ..., 600 [?] *karsh*,
 15- [PKD/RN demiri], 1100 [kar]sh,
 16- *Kaolin kili*, 100 [?] *karsh*.

DV3³⁸⁸

- 1- *Plaka 10*, 2- *Kalas 3*, 3- *Kiriş 5*.

³⁸⁶ Kuhrt 2007, 700.

³⁸⁷ Önceki yıldan kalan ödemelerin, bir sonraki yılın hesaplarında dengelemek için yazıldığı düşünülmektedir.

³⁸⁸ Kuhrt 2007, 700.

Phaselis'ten Mısır Limanına Gelen Gemiler									
Aylar	Athyr ayı (Şubat - Mart)	Khoiak ayı (Mart - Nisan)	Tybi ayı (Nisan - Mayıs)	Mehir ayı (Mayıs - Haziran)	Pahons ayı (Temmuz - Ağustos)	Payni ayı (Eylül - Ekim)	Epiph ayı (Ekim - Kasım)	Mesore ayı (Kasım - Aralık)	
Gemi Adedi	7	2	6	3	5	5	1	7	
Gemi Yükleri (metinde tam olarak belirtilen miktarlar)	83 konteyner şarap, 75 [+11] amphora yağ, 120 adet boş amphora, miktarı belirsiz tahta	50 amphora yağ, 30 adet boş amphora, miktarı belirsiz tahta	136 konteyner şarap, 181 [+13] amphora yağ, 200 boş amphora, miktarı belirsiz tahta	85 konteyner şarap, 64 [+3] amphora yağ, 90 adet boş amphora, miktarı belirsiz tahta	105 [+49] konteyner şarap, 61 [+133] amphora yağ, 190 [+110] boş amphora, miktarı belirsiz tahta	21 [+21] konteyner şarap, 60 [+10] amphora yağ, 60 boş amphora	Gemi yükü belirtilmemiş	24 [+125] konteyner şarap, 13 [+102] amphora yağ, 70 [+100] boş amphora, miktarı belirsiz tahta	
İsmi geçen gemi Kaptanları	Belirtilmemiş	Pg... oğlu Mrs...ğ...s	Simonides oğlu Symnos	... oğlu Timotheos	Pantaleon oğlu Moskhos, Ergilos oğlu ...	Mikkos oğlu Timokedes,	... oğlu Glaphyros	Paraudigkos oğlu ..., ... oğlu lokles, ... oğlu Phanes,	

Mısır Limanından Denize Açılan Phaselis Gemileri									
Aylar	Athyr ayı (Şubat - Mart)	Khoiak ayı (Mart - Nisan)	Phamenoth ayı (Haziran)	Pharmuthi ayı (Temmuz)	Pahons ayı (Temmuz - Ağustos)	Payni ayı (Eylül - Ekim)	Epiph ayı (Ekim - Kasım)	Mesore ayı (Kasım - Aralık)	
Gemi Adedi	1	1	4	5	5	5	6	4	
Gemi Yükleri	Natron, (Miktarı belirtilmemiş)	Natron, (Miktarı belirtilmemiş)	Natron, (Miktarı belirtilmemiş)	Natron, (Miktarı belirtilmemiş)	Natron, (Miktarı belirtilmemiş)	Natron, (Miktarı belirtilmemiş)	Natron, (Miktarı belirtilmemiş)	Natron, (Miktarı belirtilmemiş)	
İsmi geçen gemi Kaptanları	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Protokles, Glaphyros	Myrsilos	Belirtilmemiş	Glaphyros	lokles, Phanes	

Tablo 1) Phaselis'ten Mısır limanına gelen gemiler ve Phaselis'e gitmek üzere Mısır limanından ayrılan gemiler

Yukarıdaki metin ve tablo, MÖ 475 yılının 10 ayına ait bir kısa dönem bilgisi sunmaktadır. Ancak metnin içeriğinden, Phaselis ve Mısır arasındaki ticaretin boyutu açıkça anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Phaselis dış ticaretine konu olan başlıca ürünlerin zeytinyağı, şarap ve sedir ağacı olduğu görülmektedir.

Phaselis ile Mısır arasındaki bu yoğun ticari faaliyetin izlerine, Mısır'ın Damanhur, Benha el Asl, Asyut ve Zagazig kentlerinde bulunan, içinde Phaselis sikkelerinin de olduğu hazinelerde rastlanmaktadır³⁸⁹. British Museum envanterine 1929,0501.14 katalog numarası ile kayıtlı olan ve MÖ 446 yılı öncesine tarihlenen Phaselis sikkesi, Kahire'nin 48 km kuzeyinde yer alan Benha kentinde bulunmuştur³⁹⁰.

Res. 17) Benha kentinde bulunan Phaselis sikkelerinden bir örnek (MÖ 580 – 440)

Mısır Deltası'nın farklı bölgelerinde tespit edilen bu buluntular, Phaselis ekonomisinin uluslararası saygınlığına ve önemine delalet etmektedir.

Atinalı Demosthenes (MÖ 384 – 322), Phaselis'in denizaşırı ticari faaliyetlerinden bahsederek, ticari borcuna sadık kalmayan Phaselisli tüccar Lakritos karşı bir savunma (Dem. *Contr. Lacr.*) kaleme almıştır. Eserinde, Phaselisli tüccarların Atina deniz mahkemelerinde en çok dava edilen tüccarlar olduğu söylenmektedir³⁹¹.

Hellenistik Dönem'le birlikte kent MÖ 333 yılının muhtemelen Şubat ayında kendi isteğiyle Büyük İskender'e kapılarını açarak Makedonya kralını yaklaşık bir ay boyunca misafir etmiştir. Phaselis, İskender'in ölümünden sonra MÖ 311 yılına kadar İskender'in haleflerinden Antigonos Monophthalmos'un hakimiyeti altında kalmıştır. Bu dönemin ardından yaklaşık 90

³⁸⁹ Tüner Önen 2008, 64.

³⁹⁰ British Museum, *catalog online*, internet erişim adresi:

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1261180&partId=1&searchText=phaselis&page=1, erişim tarihi: 24/07/2017.

³⁹¹ Dem. *Contr. Lacr.* XXXV 1 vd., 10, 52 vd.; ayrıca bk. Tüner – Önen 2008, 64.

yıl süren Ptolemaios egemenliği yaşandıktan sonra MÖ 221 yılında Mısır kralı III. Ptolemaios'un ölümüyle kent yeniden özgürlüğüne kavuşmuştur. Kentin MÖ ca. 130 yılından itibaren başlayan Lykia Birliği üyeliği ise yaklaşık 30 yıl sürmüştür³⁹². Siyasi otoritenin sürekli değiştiği bu dönemler boyunca denizaşırı ticari faaliyetlerine devam eden Phaselis, MÖ I. yüzyılda bölgede etkin olan korsanlık faaliyetlerine dahil olmasının getirdiği sebep-sonuç ilişkisi bağlamında, zamanla içerisinde oldukça farklı bir ekonomik duruma doğru ilerlemiştir.

5.2. Phaselis Kenti'nin *Ager Publicus* Yapılması Süreci

Akdeniz Havzası'nda Bronz Çağı'ndan itibaren deniz ticaretinin gelişmeye başlaması, bu gelişimden yaralanmak isteyen korsanların da bölgede zamanla çoğalıp güçlenmesine sebep olmuştu. Klasik Dönem'de Pers, MÖ 334 yılından itibaren ise Makedonya hakimiyeti altında sağlanan istikrar ortamı sayesinde, Doğu Akdeniz ve Batı Anadolu sahilleri korsanlık faaliyetlerinden Akdeniz'in diğer bölgelerine göre daha az etkilenmişlerdi. Hellenistik Dönem'de Ege ve Akdeniz'de güven ortamı sağlamak suretiyle ticaret kapasitelerini artırmak isteyen Ptolemaios Krallığı ve Rhodoslular, zaman zaman korsanlara karşı mücadele ettiler³⁹³.

Romalılar ile Seleukoslar arasında MÖ 188 yılında imzalanan Apameia Antlaşması Doğu Akdeniz sularında korsanlık faaliyetlerinin artmasına neden oldu. Nitekim antlaşmaya göre Seleukoslar 12 savaş gemisi haricindeki tüm gemileri Romalıların kontrolüne bırakarak Kilikia Pedias'a (Ovalık Kilikia) kadar çekilmişlerdi. Böylece Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia) sahilleri korsanlık faaliyetleri için çok uygun bir ortam haline geldi. Bölge, zorlu coğrafi şartlar nedeniyle tarıma uygun değildi. Ticaret faaliyetleri ise gelişmemişti. Dolayısıyla bölge halkı korsanlığı geçimlerini sağlayacak bir gelir kapısı olarak gördüler ve adeta meslek gibi benimsediler. Yoksul yaşamdan kurtularak hızlı bir şekilde rahata kavuşma fırsatı vaadeden korsanlık, zamanla halkın gözünde en basit şekliyle gemilere saldıran deniz hırsızları tanımından çıkarak, zenginlik ve şöhret sağlayan bir meslek ifadesine kavuştu³⁹⁴.

Romalılar ise MÖ I. yüzyıla değin korsanlık faaliyetlerini yeterince önemsemediler. Ancak MÖ ca. 102/101 yılında düzenlenen *lex de provinciis praetoris*³⁹⁵ isimli bir yasayla Akdeniz'deki korsanların önünü kesmek üzere harekete geçtiler. Aynı yıl Marcus Antonius, Kilikia sahillerindeki korsanlara karşı savaşmak üzere gönderildi. Ancak düzenlenen hareketler Romalıların açısından beklenen zaferlere ulaşamadı. Ortaya çıkan belirsizlik durumundan

³⁹² Tüner Önen 2012, 479 – 481.

³⁹³ Bagnall 1976, 131 vd.; ayrıca bk. Arslan – Tüner Önen 2011, 189 – 192.

³⁹⁴ Diod., XX. 81. 4.; ayrıca bk. Arslan 2003, 93 – 94.

³⁹⁵ Hassall 1974, 195 vd.; Shaw 1990, 220 vd.; Crawford 1996, 231 – 270.

korsanların giderek güç kazanması üzerine Romalılar daha ciddi önlemler almak üzere MÖ ca. 95/94 yılında Lucius Cornelius Sulla'yı görevlendirdiler³⁹⁶.

Ancak Birinci Roma – Mithradates Savaşı (MÖ 89 – 85), Akdeniz sahillerinde yürütülen korsanlığa karşı mücadeleyi olumsuz etkiledi. Kontrolsüz kalan Doğu Akdeniz'de korsanlık faaliyetleri yeniden hız kazandı. Hatta uygun ortamı kendince değerlendiren Zeniketes isimli bir korsan, Doğu Lykia ve Pamphylia liman kentlerini kontrolü altına alarak kendini Olympos'ta kral ilan etti. Korsanlar, sadece ticari gemilere saldırmakla kalmıyor, surlu kentleri kuşatıyor, halkı köleleştiriyor ve tapınkların kutsal hazinesine bile el koyuyorlardı³⁹⁷.

Korsanlığa karşı mücadele MÖ 84 yılında Lucius Licinius Murena, MÖ 80 yılında ise Gnaeus Cornelius Dolabella ve onun yardımcısı Gaius Verres tarafından yürütüldü³⁹⁸.

Ancak yürütülen tüm mücadeleye rağmen korsanlık faaliyetlerinin devam etmesi üzerine *Senatus*, MÖ 79 yılı *consul*'lerinden Publius Servilius Vatia'yı *Cilicia proconsul*'luğuna atadı. Yapılan bu görevlendirmeyle Doğu Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Lykaonia bölgelerini Roma kontrolü altına almak ve Doğu Akdeniz'de giderek daha tehlikeli bir hale gelen korsanlık faaliyetlerine bir son vermek amaçlanmıştı. Servilius MÖ 78 yılında bölgeye geldiğinde korsanları destekleyen ve onlarla işbirliği içinde olan, aralarında Phaselis'in de olduğu Batı Pamphylia kentlerini acımasızca cezalandırdı. Publius Servilius Vatia, ceza kapsamında Phaselis topraklarını *ager publicus* ilan etti. Yapılan düzenlemenin ardından bölge Asia Eyaleti'ne bağlandı³⁹⁹.

Phaselis'te *ager publicus* kararının uygulandığı süre kesin olarak bilinmemektedir. MÖ 48 yılında Iulius Caesar tarafından imzalanan⁴⁰⁰ bir *foedus aequum*⁴⁰¹ antlaşması ve ardından MÖ 42 yılındaki Philippi Muhaberesi'nden sonra Marcus Antonius'un Lykia Birliği'nin borçlarını silmesi üzerine, bölgenin bağımsız ve vergiden muaf hale geldiği⁴⁰², böylece Phaselis'teki *ager publicus* uygulamasının da sona erdiği düşünülebilir.

Phaselis'teki *ager publicus* uygulamasının etkileri, Pompeius'un MÖ 48 yılında Pharsalos yenilgisinden sonra Phaselis'e gelişini anlatan Lucanus'un, *gemilerin güvertesinde bütün kentten daha fazla insan vardı*⁴⁰³ sözlerinden anlaşılabilir. Nitekim erken dönemlerden itibaren güçlü bir ekonomiye sahip olan ve zenginliğini uzun süre koruyan Phaselis kenti, yaklaşık

³⁹⁶ Arslan – Tüner Önen 2011, 189 – 192.

³⁹⁷ App. *Mithr.* 63, 92 – 93; ayrıca bk. Arslan 2003, 98.

³⁹⁸ App. *Mithr.* 93; Cic. *Verr.* II. (1) 35. 89; ayrıca bk. Arslan – Tüner Önen 2011, 189 – 192.

³⁹⁹ Cicero, *Leg. Agr.* II. 50; ayrıca bk. Tüner Önen 2008, 143 – 144.

⁴⁰⁰ App. *civ.* IV. 66 -68; ayrıca bk. Gruen 1984, 40.

⁴⁰¹ Roma'nın hakimiyet alanı içinde olmakla beraber bir çeşit federatif özerklik tanınan şehirlerle imzalanan antlaşmalar.

⁴⁰² App. *civ.* V. 7; ayrıca bk. Tüner Önen 2008, 143 – 144.

⁴⁰³ Tüner Önen 2008, 235.

30 yıllık bir *ager publicus* uygulamasının ardından, nüfusu Pompeius'un filosundan arta kalan gemilerin güvertesini bile dolduramayacak kadar az olarak betimlenen, adeta terk edilmiş bir şehir durumuna gelmişti. *Ager publicus* uygulamasının, kentin sosyal, demografik ve iktisadi yapısını kötü etkilemiştir. Phaselis ekonomisi, uzun bir süre bu felaketin etkisinde kalmış görünür. Şehirde bayındırlık faaliyetlerinin ise MS I. yüzyılda yeniden başladığı görülmektedir. Bu dönemde kent merkezinin İmparatorluk Dönemi Roma resmi binalarıyla imar edilmesi⁴⁰⁴, kentin geçirdiği sıkıntılı dönemin ardından yeniden önemli bir yaşam merkezi haline geldiğine işaret etmektedir.

5.3. Arazi Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Antik teraslama yapılarının eğimli arazilerden tarımsal amaçlı yararlanmak, erozyonu önlemek ve bitkiler için gerekli olan nemi korumak amacıyla Bronz Çağı'ndan beri çiftçiler tarafından uygulandığı bilinmektedir⁴⁰⁵. Tarımsal amaçlı antik teraslama yapılarının tarihlenmesinde belirsizlikler ortaya çıksa da yapılabilecek en geç tarihlenmenin *terminus ante quem*, teraslardaki mevcut yaşlı ağaçların yaşının tespit edilmesi olduğu öne sürülmektedir⁴⁰⁶.

Hellence *haimasia* kelimesi, tarımsal amaçlı yapılan harçsız teras duvarlarını ifade etmekteydi. Homeros *Odysseia* destanında yurduna dönen Odysseus'un, babası Leartes'i çevrilmiş *haimasia* bahçesinde bulduğunu kaleme almıştır⁴⁰⁷. Nitekim kelimenin *çevreleme duvarı* anlamına geldiği de bilinmektedir⁴⁰⁸. Teraslamalar tahıl üretimi için uygun alanlar değildi, bu düzenleme özellikle zeytin ağaçları ve üzüm bağları yetiştirmek amacıyla yapılmaktaydı⁴⁰⁹.

Teraslamaların yapısal olarak farklı özelliklerde inşa edildiği görülmektedir. Bu bağlamda *haimasia* olarak adlandırılan duvarların genel olarak; yapısal anlamda başka bir desteği olmadan inşa edilen harçsız duvarlar, bir araziyi çevreleyen harçsız duvarlar ve kapalı bir alanı belirlemeksizin araziyi bölen harçsız duvarlar şeklinde üçe ayrılmaktadır⁴¹⁰. Yapılan son ayırımın tarımsal antik teraslama yapıları olduğu düşünülmektedir. Tarımsal antik teraslama yapıları da kendi içerisinde paralel teraslar, şerit teraslar ve cep teraslar olarak üç ayrı yapısal biçimde değerlendirilmektedir⁴¹¹.

⁴⁰⁴ Tüner Önen 2008, 76.

⁴⁰⁵ Broodbank 2016, 16

⁴⁰⁶ Racham – Moody 1996, 144.

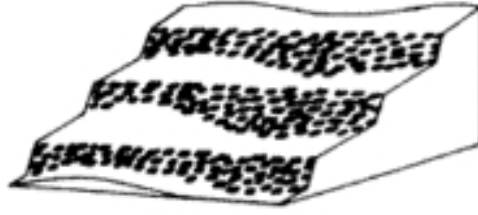
⁴⁰⁷ Hom. *Od.* XXIV. 225.

⁴⁰⁸ Racham – Moody 1996, 143.

⁴⁰⁹ Diler 2010, 150 – 151.

⁴¹⁰ Price – Nixon 2005, 666.

⁴¹¹ Racham – Moody 1996, 141

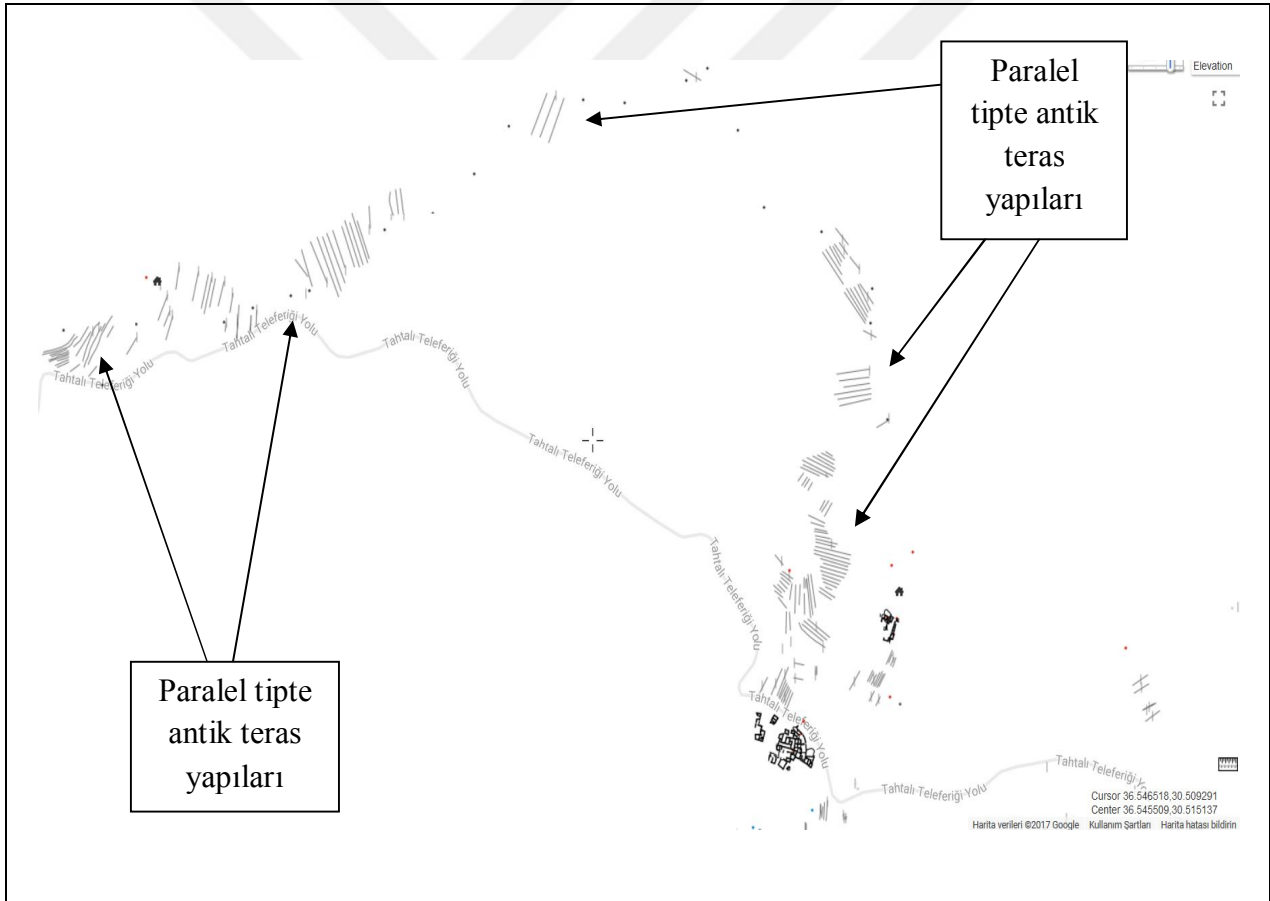
Res.18) *Paralel Teraslar*Res. 19) *Şerit Teraslar*Res. 20) *Cep Teraslar*

Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı başkanlığınca 2011 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, söz konusu bölgenin beş yıllık yüzey araştırmalarını içeren *Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Araştırma Projesi* sunulmuştur. 2014, 2015 ve 2016 yıllarında proje kapsamında yürütülen yüzey araştırmalarında, Antalya – Kumluca karayolunun Tahtalı Dağı istikametinde bazı bölgelerin kayalar üzerine harici duvarlar örülmek suretiyle tahkimli bir hale getirildiği görülmüştür. Bölgede tespit edilen yerleşim yerleri, çiftlik evleri, ışıklar, kuleler, mezar alanları ve diğer arkeolojik kalıntılar Phaselis'in batısında yer alan Tahtalı Dağı eteklerinin tarımsal üretim amaçlı kullanıldığını göstermiştir. Tahtalı Dağı'ndan Phaselis kentine doğru inen hat üzerinde genellikle kuzey-güney doğrultusunda birbirine paralel yüzlerce paralel tipte teras yapısı tespit edilmiştir⁴¹².

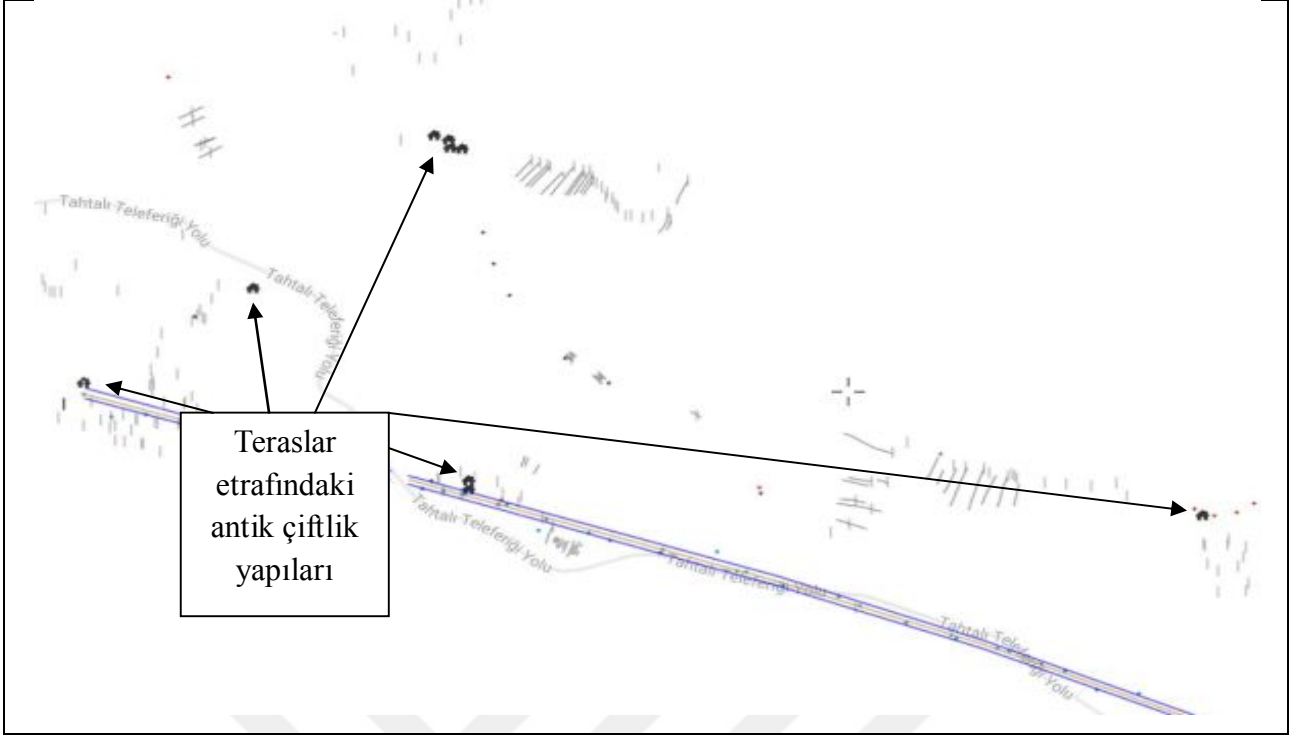
⁴¹² Arslan – Tüner Önen 2015, 198-207.

Res. 21) Tahtalı Dağı mevkinde tespit edilen paralel tipte antik teras yapıları

Res. 22) 2014 – 2016 yılları arası Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Araştırma Projesi kapsamında hazırlanan bölgesel harita üzerinde tespit edilen paralel tipte antik teras yapıları

Res. 23) 2014 – 2016 yılları arası Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Araştırma Projesi kapsamında hazırlanan bölgesel harita üzerinde tespit edilen, teraslamalar çevresindeki antik çiftlik yapıları

Phaselis kentinde sürdürülen yüzey araştırmalarında tespit edilen terasların ve bu terasların etrafında bulunan çiftlik evleri, işlikler, kuleler gibi yapıların, zeytinyağı ve şarap üretimi ve depolanması amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.

Res. 24) Tahtalı Dağı mevki, çiftlik evi yerleşimi

Res. 25) Tahtalı Dağı mevki, çiftlik evi yerleşimi

Res. 26) Tahtalı Dağı mevki, çiftlik evi yerleşimi

Res. 27) Kirsecik mevki, Hellenistik Dönem kule yapıları. Yapının güvenlik, depolama ve kapalı işlik olarak değerlendirildiği düşünülmektedir

Res. 28) Kirsecik mevki, Hellenistik Dönem kule yapıları

Res. 29) *Tahtalı Dağı mevki, khamasorion*

Res. 30) *Tahtalı Dağı, Kızilin Mağarası, kontraposta pozisyonunda (Eros olması muhtemel) tama yakın terrakotta figürin*

Yapılan çalışmalarda, Tahtalı Dağı'nın doğu – güneydoğu istikametinde Antalya – Kumluca karayolu ile Tahtalı Dağı teleferik istasyonu arasında kalan 8 km'lik asfalt yolun her iki yanında da benzer yapıların bulunduğu belirlenmiştir⁴¹³. Teleferik istasyonunun hemen kuzeydoğu bitişiğinde tespit edilen *Doğu Yerleşimi* ve bu yerleşimin 4 km güneyinde *Güneydoğu Yerleşimi*, önemli ölçülerde bir coğrafik alanın tarımsal üretim amacıyla tahkim edildiğini göstermektedir⁴¹⁴.

5.4. Phaselis Teritoryumu Tahtalı Dağı Mevkii'nde Muhtemel Latifundia Alanlarının Kısmi Fotogrametrik Haritasının Değerlendirilmesi

Son zamanlarda uzaktan algılama ve fotogrametri yöntemleriyle elde edilen haritaların birçok farklı alanda kullanıldığı görülmektedir. İnsansız hava araçlarının kullanım olanaklarının yaygınlaşmasına paralel olarak, taşıma platformları ve fotogrametri tekniklerinin de hızla gelişmesi, yersel verilerin elde edilmesini ve değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır. Uçak, uydu ve helikopter gibi taşıyıcı platformlara göre İHA'ların düşük maliyetli kullanımı, sayısal haritaların oluşturulması için gerekli verilerin hassas, hızlı ve ekonomik bir şekilde elde edilmesini sağlamaktadır. Günümüzde arkeolojik kültür varlıklarının korunması ve belgelenmesine yönelik olarak fotogrametri tekniklerine sıklıkla başvurulmaktadır. Bu bağlamda İHA taşıyıcı platformları ve fotogrametri teknikleriyle elde edilen yersel verilerin, kültür miraslarımızın izlenmesi ve kayıt altına alınmasına yönelik büyük faydalar sağladığı görülmektedir.

Bu bağlamda Phaselis yüzey araştırmalarında tespit edilen kültürel kalıntılar ışığında, üzerinde tarımsal üretim yapıldığı değerlendirilen teraslamaların daha yakından incelenmesi ve planlarının çıkarılarak topografik haritalarının hazırlanması öngörülmüştür. Yürütülen çalışmada, MÖ 78 yılında devlet arazisi *ager publicus* olarak Roma halkı adına el konulan tarımsal alanların kısmi sayısal arazi modellemesi yapılmıştır. Yürütülen bilimsel araştırma projesi kapsamında örnek olarak alınan Phaselis Teritoryumu Tahtalı Dağı mevkii alanında üzerinde taşıyıcı platform olan insansız hava aracına yerleştirilmiş normal dijital kamera ile fotogrametrik ölçüm amacıyla uçuşlar yapılmıştır. Uçuş sonrası elde edilen hava fotoğraflarının kullanılması suretiyle çalışma alanına ait *Sayısal Arazi Modeli (SAM)* üretilmiştir (Resim 37 - 38).

Yapılan bu çalışma kapsamında, söz konusu alanda bulunan bazı zeytin ve şarap işliklerinin yersel görüntüleme tekniğine dayalı üç boyutlu modelleri de oluşturulmuştur (Resim 39 – 44).

⁴¹³ Kızılgut 2017, 199.

⁴¹⁴ Kızılgut 2017, 200 – 209.

Res. 31 *

Res. 32 *

Res. 33 *

Res. 34 *

Res. 35 *

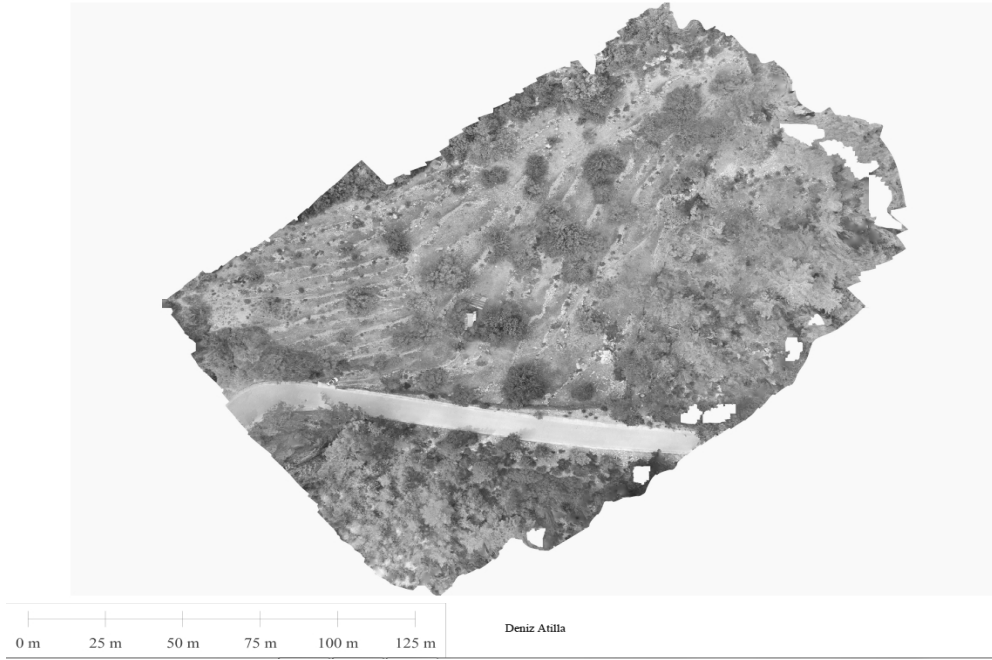
Res. 36 *

**Res. 31 - 36) Tahtalı Dağı'nda belirlenen teraslama yapılarının fotogrametrik haritasının hazırlanması amacıyla insansız hava aracı ile yapılan uçuş çalışmalarında çekilen fotoğraflar*

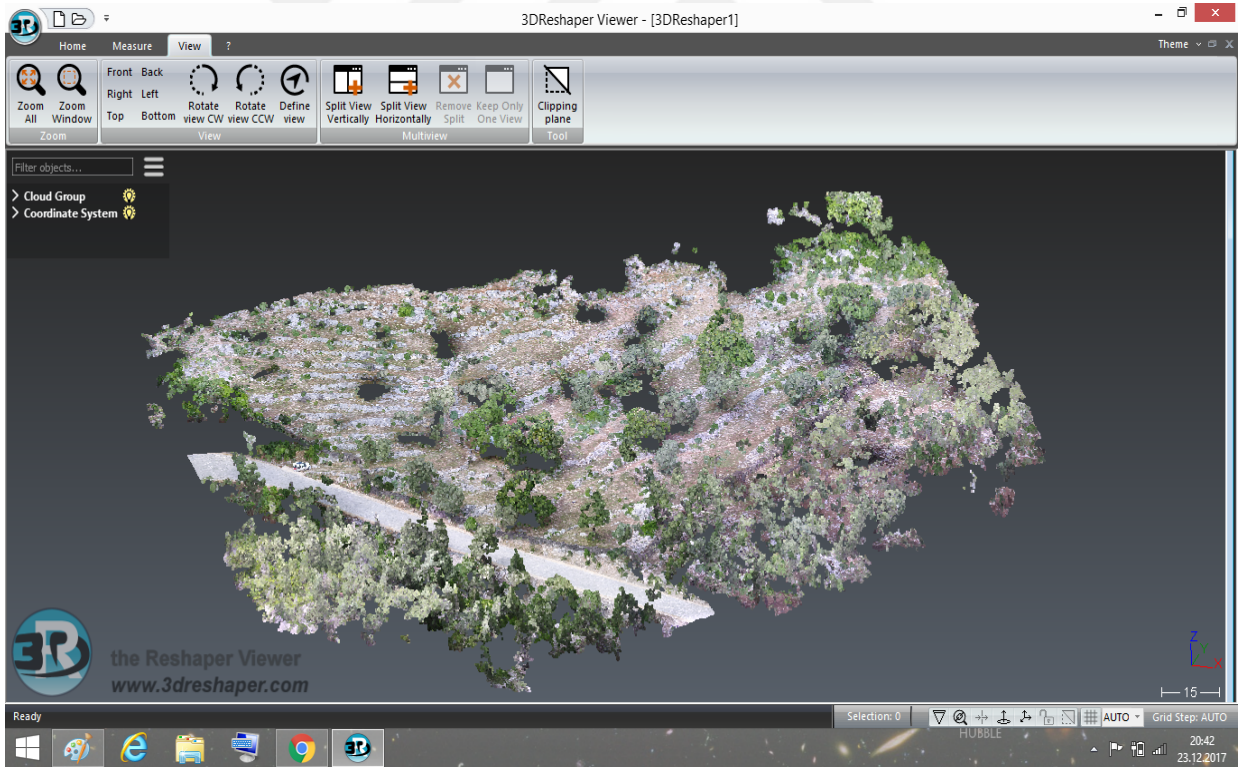
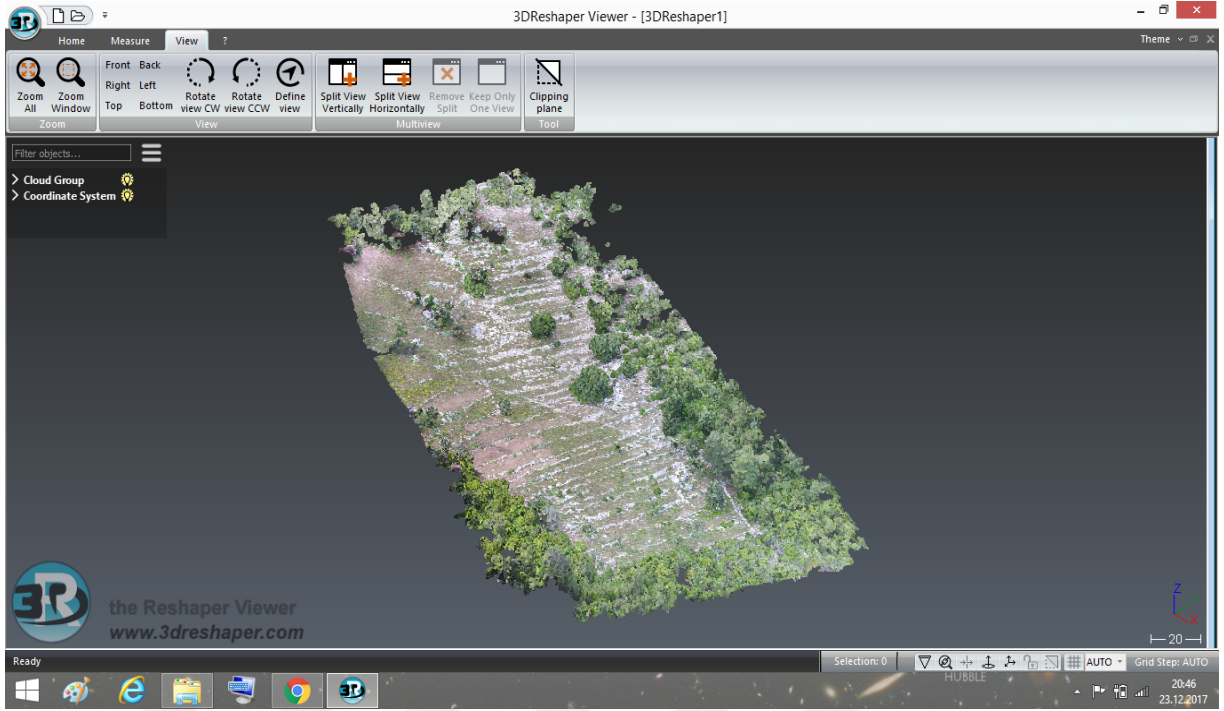
Teraslamalar sayısal yüzey modeli

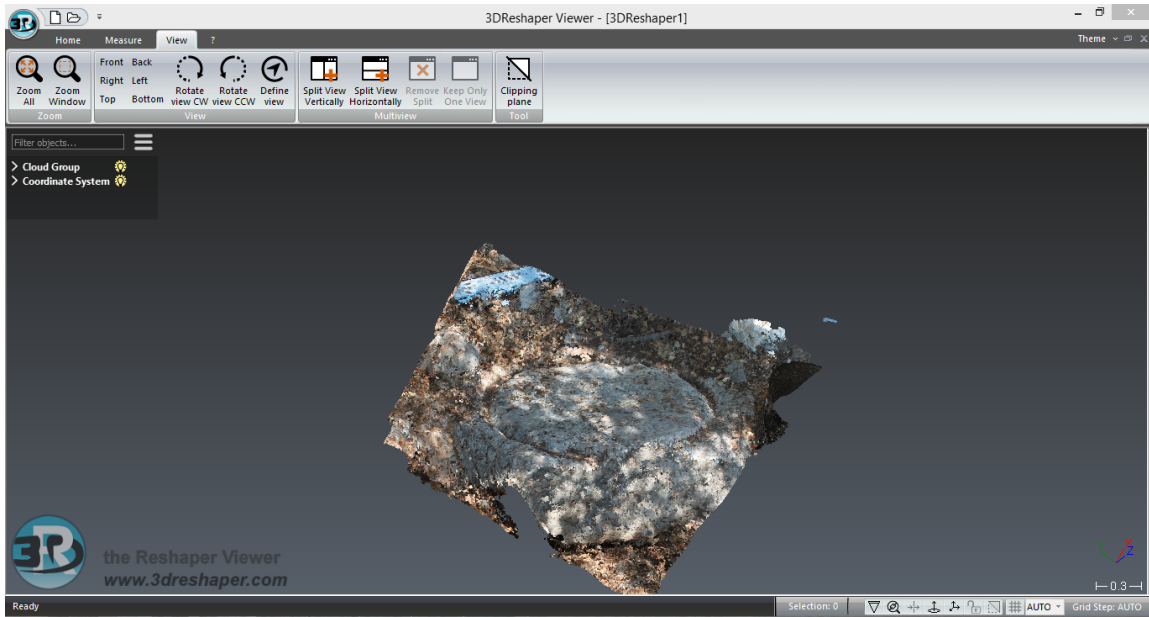
Teraslamalar sayısal yüzey modeli

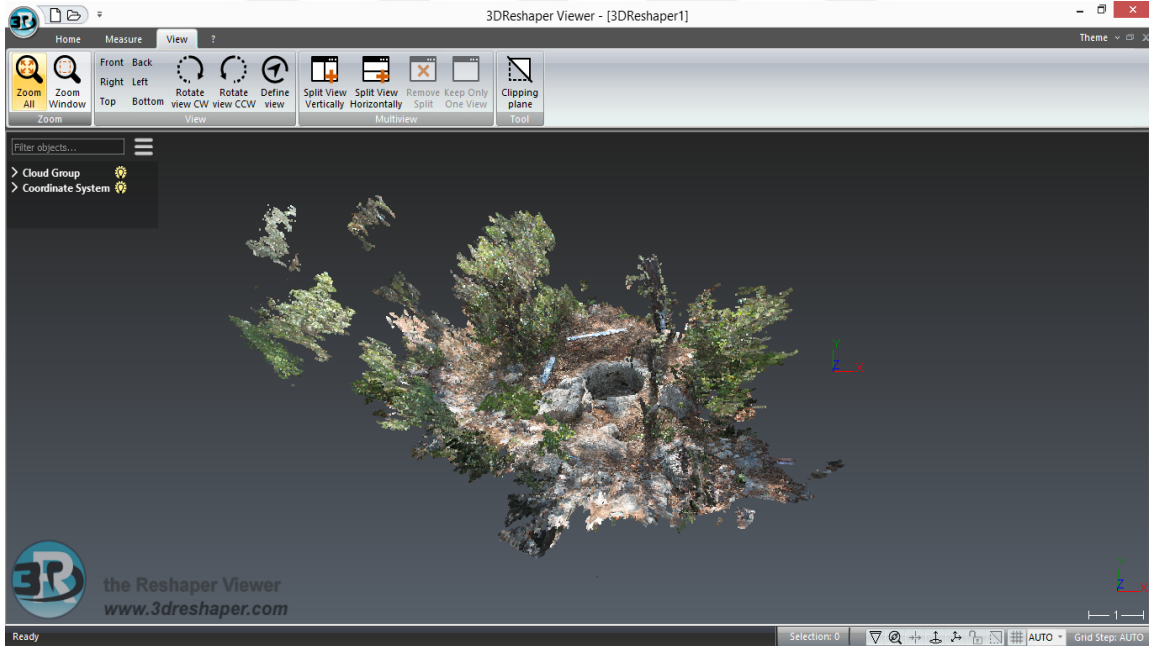
Res. 37) Belirlenen bölgedeki paralel tipte antik teras yapılarının sayısal yüzey modelleri

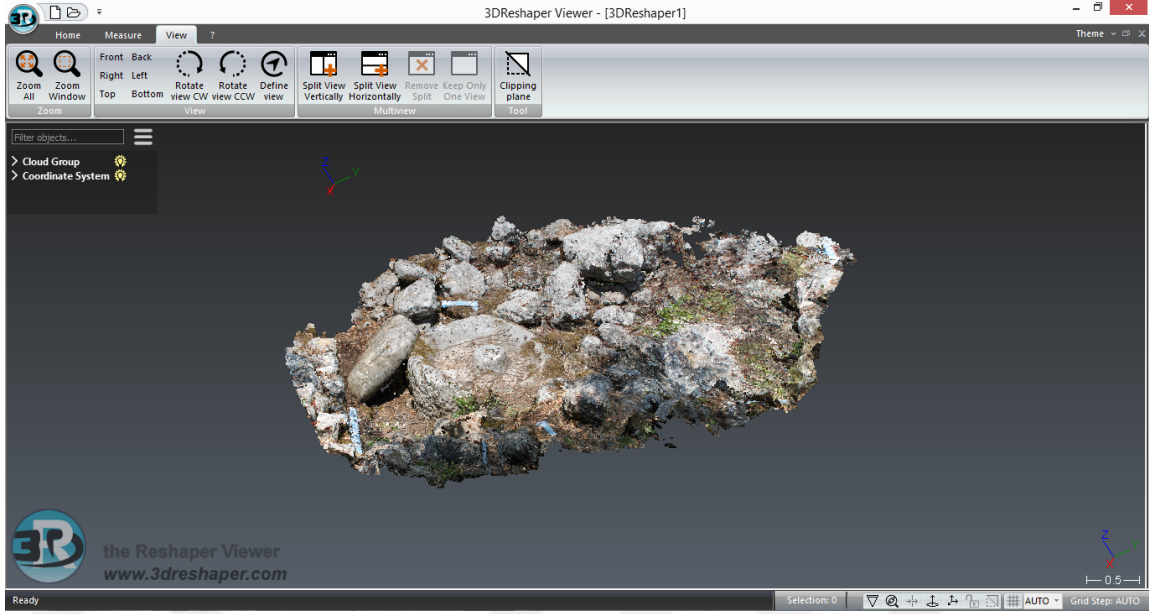
Res. 38) Yapılan çalışma sonucu elde edilen üç boyutlu sayısal haritaların ekran görüntüleri

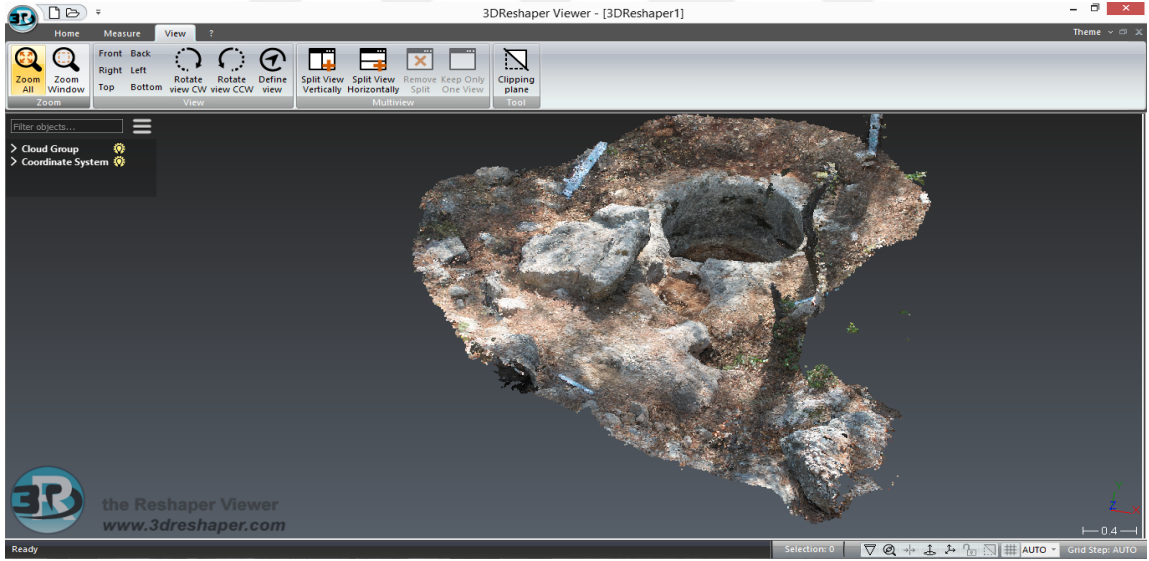
Res.39) Tahtalı Dağı mevki, üzerinde sıvı oluğu bulunan zeytinyağı işliği sayısal modeli

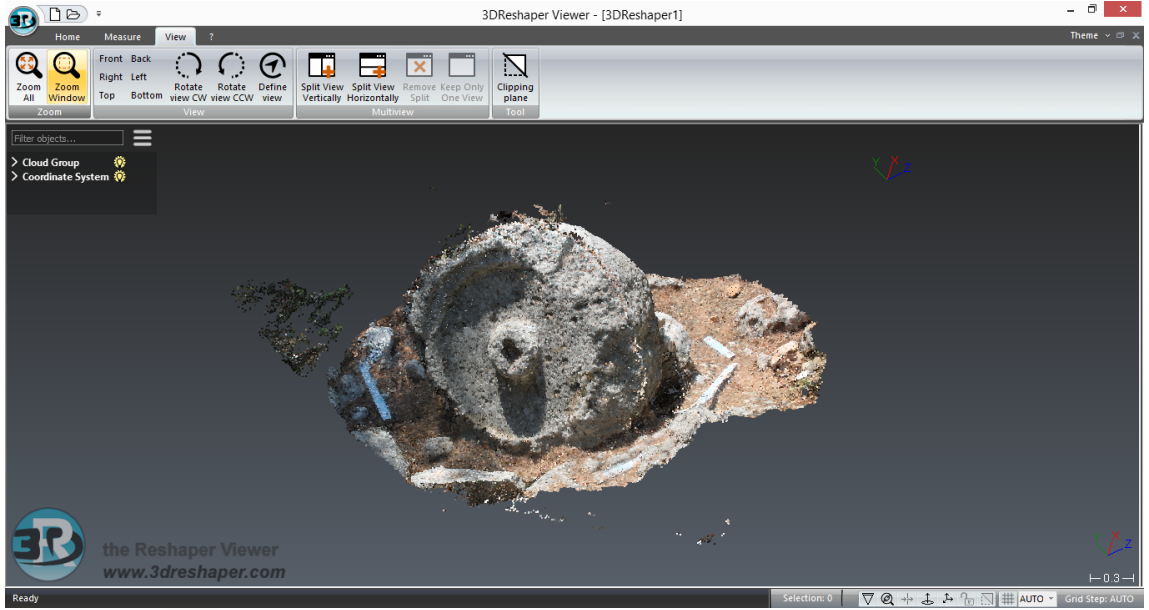
Res. 40) Tahtalı Dağı mevki, sıvı toplama havuzu sayısal modeli

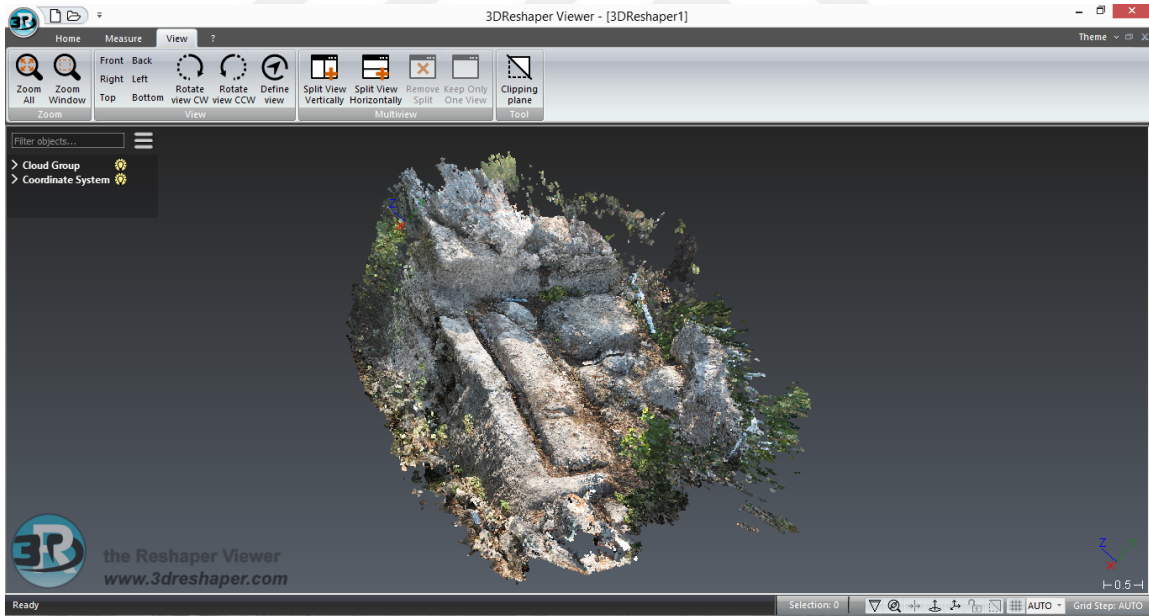
Res. 41) Tahtalı Dağı mevki, zeytinyağı/şarap işliğinin sayısal modeli

Res. 42) Tahtalı Dağı mevki, sıvı toplama havuzu sayısal modeli

Res. 43) Tahtalı Dağı mevki, zeytin işliği ezme taşı sayısal modeli

Res. 44) Tahtalı Dağı mevki, şarap işliği sayısal modeli

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

MÖ ca. 691 yılında Argos'lu ya da Lindos'lu kolonistler tarafından kurulduğu söylenen ve günümüzde Antalya İli Kemer İlçesi Tekirova Beldesi idari sınırları içerisinde kalan Phaselis antik kentinde, yukarıda belirtilen teçhizat ve tekniklere benzer biçimde zeytinyağı ve şarap üretimi yapıldığı bilinmektedir. Bölgede günümüze değin sürdürülen yüzey araştırmalarında tespit edilen birçok işlik, kule ve teraslar, özellikle Phaselis'in batısında yükselen Tahtalı Dağı'nda yoğun olarak zeytinyağı ve şarap özelinde tarımsal faaliyet gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Phaselis'in bu yoğun tarımsal üretime konu olan verimli arazileri, Publius Servilius Vatia tarafından MÖ 78 yılında *ager publicus* yapılmıştır.

Phaselis antik kenti ve teritoryumunda hangi alanların *ager publicus* yapıldığı ve tahsisatın ne şekilde organize edildiği bilinmemektedir. Diğer taraftan uygulamanın doğası gereği, bir bölgenin *ager publicus* yapılabilmesi için öncelikle o bölgede tarımsal bir üretimin olması gerektiği açıktır. Dolayısıyla bu çalışmada yapılan değerlendirmeler, teritoryumda tespit edilen tarımsal üretime yönelik arkeolojik veriler (antik teraslamalar, işlik ve çiftlik yapıları) ışığı altında tasarlanmıştır.

Bu amaçla, Phaselis'te devam eden araştırmalar kapsamında *ager publicus* uygulamasına konu olması muhtemel araziler üzerinde tarımsal amaçla yapılan teraslamaların daha yakından incelenmesi ve planlarının çıkarılarak topografik haritalarının hazırlanması öngörülmüştür. Bu kapsamda yürütülen bilimsel araştırma projesi dahilinde Phaselis Teritoryumu Tahtalı Dağı'nda örnek olarak seçilen alanda fotogrametrik ölçüm amaçlı olarak insansız hava araçlarıyla uçuşlar yapılmış, uçuş sonrası elde edilen hava fotoğraflarının kullanılmasıyla çalışma alanına ait *Sayısal Arazi Modeli* (SAM) üretilmiştir. Yürütülen projeye arazi üzerindeki teraslama amaçlı yapıların güncel teknolojik metodolojiler ve bakış açılarıyla incelenerek kentin ekonomik yapısı ve kapasitesi hakkında genel bir kanaatin oluşturulmasını hedeflenmiştir.

Tahtalı Dağı mevkinde yaklaşık orta noktası 36°32'47.92"K ve 30°30'0.50"D koordinatlarını veren, antik temelli teraslamaların bulunduğu yaklaşık 30 dönüm alanın *Sayısal Arazi Modeli* (SAM) ve ortofoto görüntüleri değerlendirilmiş ve bölgenin üç boyutlu bir modelleme çalışması yapılmıştır.

Sonuç itibarıyla, arazide yapılan yüzey araştırmaları ve uzaktan algılama yöntemiyle elde edilen sonuçlar ışığında Phaselis'te;

Arazinin topografik özellikleri göz önünde bulundurularak yoğun bir şekilde birbirine paralel teraslama sistemleri kullanıldığı,

Terasların son derece düzgün ve metodolojik bir şekilde kent devleti ya da merkezi otorite tarafından planlanarak aynı zamanda inşa edilmiş olabileceği,

Terasların arasında yer yer servis yollarının bırakıldığı,

Teraslarda büyük alanlar kaplayan çiftlik evlerinin yer aldığı ve duvar işçiliği bakımından Roma Dönemi'ne tarihlenebileceği,

Terasların yoğun bir şekilde zeytinyağı ve şarap üreticiliği amaçlı kullanılmış olduğu,

Phaselis'ten Olympos (Tahtalı) Dağı'na kadar söz konusu terasların tahkimli çiftlik yerleşimleri şeklinde organize edilerek yer yer gözetleme ve koruma kuleleriyle desteklendiği anlaşılmıştır.

Elde edilen verilerin, bölgede günümüze değin yürütülen yüzey araştırmaları çalışmalarında üretilen topografik haritayla birlikte değerlendirilmesi ve şimdiye kadar yapılan kısıtlı araştırmalar ışığında, Phaselis topografyasına uygun olarak yapılan paralel terasların yaklaşık 2500 dönümlük bir alanda zeytin ve üzüm meyvesi bazında tarımsal faaliyete uygun bir alan oluşturduğu anlaşılmıştır. Ulaşılan verilerin muhtemel ekonomik değerini ifade edebilmek amacıyla, zeytinyağı ve şarap üretiminin arazi miktarı temelinde değerlendirilmiştir. Değerlemede dönüm başına 20 ağaçtan elde edilmesi muhtemel yaklaşık 40 litre zeytinyağı ve yine dönüm başına 1200 kilo üzümünden elde edilmesi muhtemel 600 litre şarap miktarı temel ölçüt olarak varsayılmıştır. Sonuç itibarıyla olası tüm tarımsal alanın zeytinyağı üretimine vakfedilmesi sonucu yıllık yaklaşık 100.000 litre zeytinyağının, üzüm meyvesine vakfedilmesi durumundaysa yıllık yaklaşık 1.500.000 litre şarabın üretilebileceği değerlendirilmiştir. M. Tiverios'a (2004, 33) göre *Panathenaic amphora*'lar ortalama 32,50 litre kapasiteliydi. K. D. White'a (1975, 129) göre Roma *amphora*'ları *Panathenaic amphora*'ların 2/3 kapasitesine sahipti. Dolayısıyla sıvı taşıma amaçlı bir adet standart Roma *amphora*'sı 21,67 litre kapasiteliydi. Böylece Phaselis tarımsal alanında üretilmesi muhtemel toplam 100.000 litre zeytinyağının yaklaşık 4.615 adet Roma *amphora*'sı, 1.500.000 litre şarabın ise yaklaşık 69.220 adet Roma *amphora*'sı kapasitesinde olduğu anlaşılmaktadır. J. J. Aubert'e (2015, 235) göre MÖ 59 yılında yasalaşan *lex Iulia repetundarum*⁴¹⁵, Roma senatörlerinin ve oğullarının 300 *amphora* kapasitesinin üstündeki gemilere sahip olmasını yasaklamaktaydı. Dolayısıyla belirtilen kapasitedeki 16 adet Roma ticaret gemisinin, o yıl sadece zeytinyağı üretmeye karar veren Phaselis'li çiftçilerin yıllık olası tüm zeytinyağı üretimini taşıyabilecek büyüklükte olduğu düşünülebilir. Aynı değerlendirmeye, o yıl kararını şaraptan yana kullanan Phaselis'li çiftçilerin yıllık olası şarap üretimini taşımak için, yaklaşık 231 adet Roma ticaret gemisi gerekmektedir. Elbette tüm tarımsal alanın hiçbir zaman tek bir tarımsal ürüne ayrılmayacağı,

⁴¹⁵ Cic. *Vat.* 12.

tarımsal üretimin miktarının üretim metoduna bağlı olarak değişebileceği, tüm ürünün ihracata konu edilemeyeceği, öngörülen alandaki her metrekare toprağın tarımsal üretime ayrılamayacağı gibi hususların dikkate alınması gerekmektedir. Burada verilen sayısal değerlendirmeler, bölgenin tarımsal değerini ortaya koymak amacı taşımaktadır. MÖ V. yüzyılda Ahikar isimli bir görevli, papirüs üzerine Mısır limanına on ay boyunca giren zeytinyağı ve şarap yüklü 36 Phaselis gemisini kayıt altına almıştır. *Amphora*'lar ve bunları taşıyan gemi ölçülerinin zaman içerisinde değişim geçirdiği gerçeğini göz ardı etmek mümkün olursa, yapılan hesaplamaların oldukça muhtemel olduğu değerlendirilebilir. Ortaya koyulan rakamsal sonuçlar son derece tahmini olsa da, Phaselis'in tarımsal arazilerini MÖ 78 yılında *ager publicus* ilan eden, böylece Phaselis halkını kendi toprağında kiracı yapan Publius Servilius Vatia'nın, döneminde Roma hazinesine önemli bir gelir kalemi kazandırdığı muhtemeldir.

Publius Servilius Vatia'dan, Pompeius'un Phaselis'e geldiği MÖ 48 yılına kadar geçen 30 yılda, Phaselis halkı ekonomik açıdan zor durumlar yaşadığı açıktır. Ancak kent topraklarında *ager publicus* uygulamasının sona erdiği tarih olarak düşünülen MÖ 42 yılından itibaren halkın refah seviyesinin yükseldiği söylenebilir. Günümüz araştırmaları neticesinde şehirde bayındırlık faaliyetlerinin MS I. yüzyılda yeniden başladığı görülmektedir. Bu dönemde kent merkezinin İmparatorluk Dönemi Roma resmi binalarıyla imar edilmesi, kentin geçirdiği sıkıntılı dönemin ardından yeniden önemli bir yaşam merkezi haline geldiğine işaret etmektedir.

Bu çalışmada, Roma'nın geleneksel olarak kabul edilen kuruluş tarihi olan MÖ 753 yılından İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcı olan MÖ 27 yılına kadar geçen süre zarfında Roma devlet arazilerinin dağıtım ve organizasyon yöntemleri ve bu yöntemler için düzenlenen hukuksal unsurların tarihsel gelişimi, antik kaynaklar ve konuya ilişkin modern literatür kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca, devlet arazilerine ilişkin pratik uygulamaların incelenmesi amacıyla, söz konusu araziler sayesinde ortaya çıkan büyük çiftliklere ve bu çiftliklerde üretilen tarımsal ürünlere ve üretim tekniklerine değinilmiş, konuya ilişkin olarak Anadolu'da yapılan bir *ager publicus* uygulaması örneği kapsamında Phaselis kenti özelinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Sonuç itibariyle,

Phaselis teritoryumunun antik kaynak ve epigrafik belgelerden bilindiği üzere, denizden Antalya körfezindeki Sıçan Adası'ndan başlayarak Olympos – Phaselis sınırını koruyarak Üç Adalara, karada ise Çandır Vadisi'ne kadar uzandığı saptanmıştır. Bu alanda Phaselis'e bağlı 15 kentçik ve henüz sayısı belli olmayan köy ve çiftlik yerleşimi yer almaktadır.

Ancak bu çalışmada sadece birkaç yıl süren yüzey araştırmalarında elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Bu bakımdan Phaselis'in bütün hakimiyet alanındaki tarımsal üretimi [şarap ve zeytinyağının yanı sıra gülden ve zambaktan yapılan olası parfüm üretimi] göz önüne alındığında, kentin yıllık ihraç ürünlerinin bu çalışmada ulaşılan verilerden çok daha fazla olacağı tahmin edilebilir.

Ayrıca, Phaselis kenti teritoryumunda gerçekteştirilen yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen tarımsal amaçlı teraslama yapılarının günümüz modern teknoloji imkanlarıyla incelenmesinin, söz konusu alanların muhtemel ürün kapasitelerine ilişkin görüşler oluşturmaya uygun veriler elde edilmesini sağladığı görülmüştür. Yürütölen bu çalışmaların, ileride yapılacak farklı bilimsel araştırmalara da zemin hazırlayacağı düşünölmektedir.

HARİTALAR, TABLOLAR VE GÖRSELLER

Res. 1) *Lucius Quinctius Cincinnatus*. J. Cole – C. Symes, *Western Civilizations*. New York (2013) 156.

Res. 2) *MÖ 192 yılında kentler ve ticaret yolları*. Colin McEvedy, *İlkçağ Tarih Atlası*. London (2010) 83.

Res. 3) *Trapetum*. K. D. White. *Farm Equipment of the Roman World*. Cambridge (1975) 229.

Res. 4) *Mola olearia*. K. D. White. *Farm Equipment of the Roman World*. Cambridge (1975) 229.

Res. 5) *Somak Seyri, Beşiktaş Mevki – Mortarium formlu merkezi çıkıntıya sahip zeytin ezme işliği*. *

Res. 6) *Somak Seyri, Beşiktaş Mevki – Mortarium formlu merkezi çıkıntıya sahip zeytin ezme işliği*. *

Res. 7) *Somak Seyri, Beşiktaş Mevki – Muhtemelen mortarium formlu ezme işliklerinde kullanılan silindirik ezme taşı*. *

Res. 8) *Taş destekli baskı kollu pres*. R. Frankel. “Presses for Oil and Wine in the Southern Levant in the Byzantine Period”. *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 51 (1997) 75.

Res. 9) *Taş destekli baskı kollu pres*. R. Frankel. “Presses for Oil and Wine in the Southern Levant in the Byzantine Period”. *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 51 (1997) 77.

Res. 10) *Baskı kollu vidalı pres*. R. Frankel. “Presses for Oil and Wine in the Southern Levant in the Byzantine Period”. *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 51 (1997) 75.

Res. 11) *Vida sistemi ile çalışan pres örnekleri*. R. Frankel. “Presses for Oil and Wine in the Southern Levant in the Byzantine Period”. *Dumbarton Oaks Papers* Vol. 51 (1997) 75.

Res. 12) *Üçoluk Uzuntaş mevkiinde bulunan ana kayaya oyulmuş baskı kollu pres, şarap işliği*. *

Res. 13) *Tahtalı Dağı mevki, ana kayaya oyulmuş sıvı toplama havuzu*. *

Res.14) *Phaselis Kenti stateri (üstte), Aspendos Kenti stateri (altta)*. Callatay 2017, “Overstrikes on Pamphylian and Cilician Silver Coinages (4th Century BC)”. AKMED, *İkinci Uluslararası Akdeniz Dünyasında Para Tarihi ve Nüsmatik Kongresi*. Yayınlanmamış Kongre Bildirisi.

Res. 15) *Phaselis kenti Kuzey Limanı. Erdoğan Aslan, Phaselis Merkezi (Kent) Limanı*. PHASELIS: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi. Vol. II (2016).

Res. 16) *Phaselis kenti Kuzey Limanı muhtemel müreks işlik alanı. Erdoğan Aslan, Phaselis Merkezi (Kent) Limanı*. PHASELIS: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi. Vol. II (2016).

Res. 17) *Benha kentinde bulunan Phaselis sikkelerinden bir örnek* (MÖ 580 – 440). British Museum, *catalog online*, internet erişim adresi;
http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?obje ctId=1261180&partId=1&searchText=phaselis&page=1

Erişim tarihi: 24/07/2017.

Res. 18) *Paralel Teraslar*. O. Rachman – J. Moody, “*The Making of the Cretan Landscape*”. Manchester, 1996, 141.

Res. 19) *Şerit Teraslar*. O. Racham – J. Moody. *The Making of the Cretan Landscape*. Manchester 1996, 141.

Res. 20) *Cep Teraslar*. O. Racham – J. Moody. *The Making of the Cretan Landscape*. Manchester 1996, 141.

Res. 21) *Tahtalı Dağı mevkinde tespit edilen paralel tipte antik teras yapıları*.*

Res. 22) *2014 – 2016 yılları arası Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Araştırma Projesi kapsamında hazırlanan bölgesel harita üzerinde tespit edilen paralel tipte antik teras yapıları*.*

Res. 23) *2014 – 2016 yılları arası Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Araştırma Projesi kapsamında hazırlanan bölgesel harita üzerinde tespit edilen, teraslamalar çevresindeki antik çiftlik yapıları*.*

Res. 24) *Tahtalı Dağı mevki, çiftlik evi yerleşimi*.*

Res. 25) *Tahtalı Dağı mevki, çiftlik evi yerleşimi*.*

Res. 26) *Tahtalı Dağı mevki, çiftlik evi yerleşimi*.*

Res. 27) *Kirsecik mevki, Hellenistik Dönem kule yapıları*.*

Res. 28) *Kirsecik mevki, Hellenistik Dönem kule yapıları*.*

Res. 29) *Tahtalı Dağı mevki, khamasorion*.*

Res. 30) *Tahtalı Dağı, Karain Mağarası, kontraposta pozisyonunda (Eros olması muhtemel) tama yakın terrakotta figürin*.*

Res. 31 - 36) *Tahtalı Dağı'nda belirlenen teraslama yapılarının fotogrametrik haritasının hazırlanması amacıyla insansız hava aracı ile yapılan uçuş çalışmalarında çekilen fotoğraflar*.**

Res. 37) *Belirlenen bölgedeki paralel tipte antik teras yapılarının sayısal yüzey modelleri*.**

Res. 38) *Yapılan bilimsel araştırma projesi sonucunda elde edilen üç boyutlu sayısal haritalar ve bu haritaların ekran görüntüleri*.**

Res. 39) *Tahtalı Dağı mevki, üzerinde sıvı oluşu bulunan zeytinyağı işliği sayısal modeli*.**

- Res. 40) *Tahtalı Dağı mevki, sıvı toplama havuzu sayısal modeli.***
- Res. 41) *Tahtalı Dağı mevki, zeytinyağı/şarap işliğinin sayısal modeli.***
- Res. 42) *Tahtalı Dağı mevki, sıvı toplama havuzu sayısal modeli.***
- Res. 43) *Tahtalı Dağı mevki, zeytin işliği ezme taşı sayısal modeli.***
- Res. 44) *Tahtalı Dağı mevki, şarap işliği sayısal modeli.***

Tablo 1) *Phaselis'ten Mısır limanına gelen gemiler ve Phaselis'e gitmek üzere Mısır limanından ayrılan gemiler.*

* Resimler, 2015 – 2016 yıllarında gerçekleştirilen Phaselis yüzey araştırmalarında, araştırma ekibi tarafından çekilen fotoğraflardır. Ayrıca bk. www.phaselis.org (Erişim tarihi: 22/05/2017)

** Resimler, SYL-2017-2472 Proje kodlu ,“Phaselis Teritoryumu Tahtalı Dağı Mevkiinde Latifundia Alanlarının Kısmi Fotogrametrik Haritasının Hazırlanması” başlıklı bilimsel araştırma projesinin uygulanması sırasında çekilmiş fotoğraflar ve proje sonuç çıktılarının ekran görüntülerinden oluşmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar Listesi

- App. (= Appianus, *Rhomaika*)
 civ. (= *Bella civilia*)
 Mithr. (= *Mithridateios*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*. With an English translation by H. White I-IV. Cambridge, Mass.-London 1912-1913 (The Loeb Classical Library).
- Aristot. *pol.* (= Aristoteles, *Politica*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Politics*. With an English translation by H. Rackham. London, New York 1967 (The Loeb Classical Library).
 Aristoteles, *Politika*. Çev.: M. Tuncay. İstanbul 1934.
- Aristot. *rhet.* (= Aristoteles, *Rhetorica*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: Aristoteles, *Retorik*. Çev.: Mehmet H. Doğan. İstanbul 1998.
- Cato *Agr.* (= Marcus Porcius Cato, *De Agri Cultura*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *On Agriculture*. With an English translation by W. D. Hooper. Revised by H. Body. Cambridge, Mass.-London 1967 (The Loeb Classical Library).
- Cic. *Arch.* (= Cicero, *Pro A. Licinio Archia Poeta Oratio*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Oratio pro Archia Poeta*. With an English translation by N. H. Watts. London, New York 1923 (The Loeb Classical Library).
 Cicero, *Şair Archias Savunması*. Çev.: B. Demiriş-Ç. Dürüşen. İstanbul 1997.
- Cic. *Att.* (= Cicero, *Epistulae ad Atticum*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Letters to Atticus*. With an English translation by E. O. Winstedt I-III. London, New York 1960-1962 (The Loeb Classical Library).
- Cic. *Balb.* (= Cicero, *Oratio pro Balbo*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Oratio pro Balbo*. With an English translation by R. Gardner. London, New York 1958 (The Loeb Classical Library).

- Cic. Brut.* (= Cicero, *Brutus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Brutus*. With an English translation by G. L. Hendrickson. London, New York 1971 (The Loeb Classical Library).
- Cic. de Or.* (= Cicero, *de Oratore*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Oratore*. With an English translation by H. Rackham. London, New York 1959-1960 (The Loeb Classical Library).
- Cic. leg. agr.* (= Cicero, *De lege agraria*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Speeches*. With an English translation by J. H. Freese I-III. London, New York 1930 (The Loeb Classical Library).
- Cic. Off.* (= Cicero, *De Officiis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Officiis*. With an English translation by W. Miller.). London, New York 1930 (The Loeb Classical Library).
- Cic. Phil.* (= Cicero, *Orationes Philippicae in M. Antonium*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Philippics of Cicero*. With an English translation by W. C. Ker. London, New York 1926 (The Loeb Classical Library).
- Cic. Rep.* (= Cicero, *De Re Publica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Republic*. With an English translation by C. W. Keyes. Cambridge, Mass.-London 1977 (The Loeb Classical Library).
- Cic. Sest.* (= Cicero, *Oratio pro P. Sestio*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Speeches, pro Sestio and in Vatinius*. With an English translation by R. Gardner. London, New York 1968 (The Loeb Classical Library).
- Cic. Vat.* (= Cicero, *In Vatinius*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Speeches, pro Sestio and in Vatinius*. With an English translation by R. Gardner. London, New York 1968 (The Loeb Classical Library).
- Col. Rust.* (= Columella, *De Re Rustica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Republic*. With an English translation by H. B. Ash. Cambridge, Mass.-London 1941 (The Loeb Classical Library).
- Dem. Contr. Lacr.* (= Demosthenes, *Contra Lacritum*)

- Contra Lacritum [Sp.], ed. W. Rennie, Demosthenis orationes, vol. 2.2. Oxford 1921 repr. 1966.
- Dio Cass. (= Cassius Dio, *Rhomaika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Roman History*. With an English translation by E. Carry I-IX. London 1914-1927 (The Loeb Classical Library).
- Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historike*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*. With an English translation by R. M. Geer. London, New York 1947 (The Loeb Classical Library).
- Dion. Chr. *Orat.* (= Dionysos Chrysostomos, *Orationes*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Dio Chrysostom*. With an English translation by W. Cohoon-H. L. Crosby. London, New York 1932-1953 (The Loeb Classical Library).
- Dion. Hal. *ant.* (= Dionysios Hallikarnassos, *Antiquitates Romanae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Roman Antiquities of Dionysius of Hallicarnassus*. Ed. and Translated by E. Carry I-VII. London 1937-1950 (The Loeb Classical Library).
- Flor. *epit.* (= Annii Florus, *L. Annaei Flori Epitoma De Tito Livio Bellorum Omnium Annorum DCC Libri II*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lucius Annaeus Florus The Two Books of the Epitome, Extracted from Titus Livius, of All the Wars of Seven Hundred Years*. With an English translation by E. S. Foster. London, New York 1929 (The Loeb Classical Library).
- Gai. *Inst.* (= Gaius, *Institutiones*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius*. Çev.: Edward Poste. Oxford 1904.
- Hdt. (= Herodotos, *Historiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Herodotus. With an English translation by A. D. Godley I-IV. London, New York 1975 (The Loeb Classical Library).
- Hom. *Od.* (= Homeros, *Odyseia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Odyseia*. Çev. A. Erhat-A. Kadir. İstanbul 1988.

- Liv. (= Livius, *Ab Urbe Condita*)
perioch. (= *Ab urbe condita librorum periochae*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Livy, From the founding of the city*. With an English translation by A. C. Schlesinger. I-XIV. London, New York 1967 (The Loeb Classical Library).
 Titus Livius, *Roma Tarihi: Şehrin Kuruluşundan İtibaren*. Çev.: S. Şenbark. İstanbul 1992 vdd.
- Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus “Yaşlı”, *Naturalis Historia*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pliny Natural History*. With an English translation by H. R. Rackham, W. H. S. Jones, D. E. Eichholz I-X. Cambridge, Mass.-London 1938-1971 (The Loeb Classical Library).
- Plut. (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*)
Caes. (= *Caesar*)
Cat. Mai. (= *Cato Maior*)
Cic. (= *Cicero*)
Kim. (*Kimon*)
Sull. (= *Sulla*)
Tib. Gracch. (= *Tiberius Gracchus*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Perrin I-XI. London, New York 1959 (The Loeb Classical Library).
 Plutarkhos, *Gracchus Kardeşler*. Çev.: Sema Sandalcı. İstanbul 1970.
- Plut. *mor.* (= Plutarkhos, *Moralia*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Moralia*. With an English translation by F. C. Babbitt-W. C. Helmbold I-XIV. London, New York 1928-1967 (The Loeb Classical Library).
- Polyb. (= Polybios, *Historiai*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Histories*. With an English translation by W. R. Paton I-VI. Cambridge, Mass.-London 1922 vd. (The Loeb Classical Library).
- Sen. *Ep.* (= Seneca, *Epistles*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Moral Epistles*. With an English translation by R. M. Gummere. Vol. I-III. Cambridge, Mass.- London 1917-1925. (The Loeb Classical Library).

- Suet. (= Suetonius, *De Vitae Caesarum*)
Iul. (= *Divius Iulius*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of the Caesars*. Ed. And Translated by J. C. Rolfe I-II. Cambridge, Mass.-London 1951
 (The Loeb Classical Library).
- Tac. *ann.* (= Tacitus, *Annales*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Annals*. With an English translation by J. Jackson. Cambridge, Mass.-London 1969 (The Loeb Classical Library).
- Tac. *hist.* (= Tacitus, *Historia*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Histories*. With an English translation by C. H. Moore I-II. Cambridge, Mass.-London 1968 (The Loeb Classical Library). Tacitus, *The Histories*. With an English translation by K. Wellesley. London 1989.
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *The Geography of Strabo*. With an English translation by H. L. Jones I-VIII. London, New York 1917-1932 (The Loeb Classical Library). Strabon, *Coğrafya*. Çev.: A. Pekman. İstanbul 2000.
- Vell. (= Velleius Paterculus, *Historia Romana*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Roman History*. With an English translation by F. Shipley. London 1924 (The Loeb Classical Library).
- Verg. *Georg.* (= Vergilius, *Georgica*)
 Kullanılan Metin ve Çeviriler: Virgil, *Eclogues, Georgics, Aenid, the Minor Poems*. With an English translation by H. Fairclough I-II. Cambridge, Mass.-London 1966-1967 (The Loeb Classical Library). Vergilius, *Bucolica'lar, Georgica'lar*. Çev.: T. Uzel. Ankara 1998.
- Var. *R.* (= Marcus Terentius Varro, *De Re Rustica*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *On Agriculture*. With an English translation by W. D. Hooper. Revised by H. Body. Cambridge, Mass.-London 1967 (The Loeb Classical Library).

Modern Literatür

- Abbot 1901 F. Frost Abbot, *A History and Description of Roman Political*

- Institutions*. Boston 1901.
- Akşit 2011 Ç. Akşit, “Roma’nın Günahkar Consul’ü Gaius Flaminius”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 51 (2011) 123-144.
- Alova 2013 E. Alova. *Latince – Türkçe Sözlük*. İstanbul 2013.
- Arslan 2003 M. Arslan, “İ.Ö. 188 Yılından İ.Ö. 67 Yılına kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerinde Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları”. *Adalya VI* (2003) 91 – 118.
- Arslan 2007 M. Arslan, *Roma’nın Büyük Düşmanı: Mithradates VI Eupator*. İstanbul 2007.
- Arslan – Tüner Önen 2011 M. Arslan – N. Tüner Önen, “Akdeniz’in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerindeki Korykoslar”. *Adalya XIV* (2011) 189 – 205.
- Arslan – Tüner Önen 2013 M. Arslan – N. Tüner Önen, “Phaselis ve Teritoryumu Yüzeysel Araştırması 2012”. *ANMED* 11 (2013) 224 – 229.
- Arslan – Tüner Önen 2014 M. Arslan – N. Tüner Önen, “Phaselis ve Teritoryumu Yüzeysel Araştırması 2013”. *ANMED* 12 (2014) 189 – 195.
- Arslan – Tüner Önen 2015 M. Arslan – N. Tüner Önen, “Phaselis ve Teritoryumu Yüzeysel Araştırması 2014”. *ANMED* 13 (2015) 198 – 207.
- Atlan 2014 S. Atlan, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları*. Ankara 2014.
- Aubert 2015 J. J. Aubert, “Commerce”. *The Cambridge Companion to Roman Law*. Ed. D. Johnstone (2015) 211 – 245.
- Aydınöglü 2009 Ü. Aydınöglü, *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi; Üretimin Arkeolojik Kanıtları*. İstanbul 2009.
- Bagnall 1976 *Administration* R.S. Bagnall, The administration of the Ptolemaic Possessions outside Egypt, Leiden 1976.
- Bauman 1979 R. A. Bauman, “The Gracchan Agrarian Commission: Four Questions”. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 28/4 (1979) 385-408.
- Berger 1991 A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey 1991.
- Besnier 1955 R. Besnier, “L’etat Economique de Rome de 509 a 264 Avant Jesus-Christ”. *Revue historique de droit français et étranger, Quatrième série*, 32 (1955) 195-226.
- Bickerman 1980 E. J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*. London 1980.
- Boak 1921 A. E. R. Boak, *A History of Rome to 565 A.D.*, New York 1921.
- Boggiano 1897 A. Boggiano, “Le Leggi Agrarie e la Questione Sociale Nell’Antica

- Roma". *Rivista Internazionale di Scienze Sociali e Discipline Ausiliarie* 14/56 (1897) 538-552.
- Botteri 1992 P. Botteri, "La définition de l'ager occupatorius". *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 3 (1992) 45-55.
- Bourne 1960 F. C. Bourne, "The Roman Alimentary Program and Italian Agriculture", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 91 (1960) 47-75.
- Bowman – Wilson 2013 A. Bowman A.Wilson, *The Roman Agricultural Economy: Organisation, Investment and Production*. Oxford, 2013.
- Breisach 2009 E. Breisach, *Tarih Yazımı*. İstanbul 2009.
- Bresson 2015 A. Bresson. *The Making of the Ancient Greek Economy: Institutions, Markets, and Growth in the City-States*. Princeton 2015.
- Burcia – Daugherty 2009 M. A. Burcia – G. N. Daugherty, *To be a Roman*. Illinois, 2009.
- Bryans – Hendy 1911 C. Bryans – F. J. R. Hendy, *Mommsen's History of Rome*. New York, 1911.
- Broodbank 2016 C. Broodbank, *Orta Deniz'in Yapımı*. İstanbul 2016.
- Buckland 1921 W. W. Buckland. *A Text Book of Roman Law from Augustus to Justinian*. Cambridge 1921.
- Buraselis – Stefanou – Thompson 2013 K. Buraselis – M. Stefanou – D. J. Thompson, *The Ptolemies, the Sea and the Nile*. Cambridge 2013.
- CAH 1928 The Cambridge Ancient History, "Jurist and Antiquarians". *CAH VII*. (1928) 326 – 332.
- Callatay 2017 F. Callatay, "Overstrikes on Pamphylian and Cilician Silver Coinages (4th Century BC)". Şurada: *AKMED, İkinci Uluslararası Akdeniz Dünyasında Para Tarihi ve Nüsmatik Kongresi*. Yayınlanmamış Kongre Bildirisi. Ocak 2017, Antalya. (Kongre bilgileri internet erişimi: <http://numismatik.kaleicimuzesi.com/?page=main>, erişim tarihi: 07/07/2017).
- Chapot 2005 V. Chapot, *The Roman World (History of Civilization)*. New York, 2005.
- Cole – Symes 2013 J. Cole – C. Symes, *Western Civilizations*. New York 2013.
- Crawford 1996 M. H. Crawford, *Roman Statutes I-II*. London 1996.
- Dahlman 1980 C. J. Dahlman, *The Open Field System and beyond: A Property Rights Analysis of an Economic Institution*. Cambridge, 1980.
- D'arms 1935 Edward F. D'arms, "The Date and the Nature of the Lex Thoria". *The*

American Journal of Philology 56/3 (1935) 232 - 245.

- Demircioğlu 2011 H. Demircioğlu, *Roma Tarihi*. I. 1: *Cumhuriyet*. Ankara 2011.
- Diakov – Kovalev 2011 V. Diakov – S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi, Cilt 2: Roma*. Çev. Ö. İnce. İstanbul 2011.
- Diler 1994 A. Diler, “Akdeniz Bölgesi Antikçağ Zeytinyağı ve Şarap İşlikleri”. *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1994) 505-520.
- Diler 2010 A. Diler, “Olive Oil and Wine Production of the Halikarnassos Peninsula in Karia”, *Antik Çağda Anadolu’da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyum Bildirileri*. Ed. Ü. Aydınoglu – K. Şenol (2010) 135 – 172.
- Duncan – Jones 1982 R. P. Duncan-Jones, *The Economy of the Roman Empire: Quantitative Studies*. Cambridge, 1982.
- Evans 2005 J. A. Evans, *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*. Connecticut 2005.
- Fagan 1999 G. G. Fagan, *The History of Ancient Rome*. Virginia 1999.
- Finley 2007 M. I. Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*. Çev.: Hatice Palaz Erdemir. İstanbul 2007.
- Francesse 2007 C. Francesse, *Ancient Rome in So Many Words*. New York, 2007.
- Frank 1999 T. Frank, *An Economic History of Rome*. New York, 1999.
- Frankel 1997 R. Frankel. “Presses for Oil and Wine in the Southern Levant in the Byzantine Period”. *Dumbarton Oaks Papers* 51 (1997) 73-84.
- Freeman 2005 C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Çev. S. K. Angı. İstanbul 2013.
- Gargola 2008 D. J. Gargola, “The Gracchan Reform and Appian’s Representation of an Agrarian Crisis”. *People, Land, and Politics Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy 300 BC–AD 14*. Eds. L. D. Light ve S. J. North (2008) 487 – 518.
- Goldsworthy 2014 A. Goldsworthy, *Caesar*. Çev.: E. Kurtoğlu. İstanbul 2014.
- Gruen 1984 E. S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. Berkeley 1984.
- Hadley 1873 J. Hadley, *Introduction to Roman Law in Twelve Academical Lectures*. New York 1873.
- Hallward 1923a B. L. Hallward, “Hannibal’s Invasion of Italy”. *CAH VIII* (1923) 25 – 56.
- Hallward 1923b B. L. Hallward, “The Roman Defensive”. *CAH VIII* (1923) 57 – 82.
- Hardy 2005 E. G. Hardy, *Roman Laws and Charters*. New Jersey 2005.

- Hassall 1974 M. Hassall, M. Crawford and J. Reynolds, "Rome and the Eastern Provinces at the End of the Second Century B.C.: The so-called 'Piracy Law' and a new inscription from Cnidos". *JRS* LXIV (1974) 195-220.
- Howatson 2013 M. C. Howatson, *Oxford Antikçağ Sözlüğü*. Çev. F. Ersöz. İstanbul 2013.
- Ihne 1871 W. Ihne, *The History of Rome*. London 1871.
- Johnstone 2004 D. Johnstone, *Roman Law in Context*. Cambridge 2004.
- Jones 1928a H. S. Jones, "The Decemvirate and the Twelve Tables". *CAH* VII (1928) 458 – 461.
- Jones 1928b H. S. Jones, "The Climax and the Constitutional Struggle". *CAH* VII (1928) 524 – 530.
- Karadeniz Çelebican 1988 Ö. K. Karadeniz Çelebican, "Roma'da Kamu Topraklarının Kullanım Biçimleri". *Prof. Dr. Yaşar Karayalçın'a 65. Yaş Armağanı* (1988) 705 – 734.
- Karadeniz Çelebican 2013 Ö. K. Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*. Ankara 2013.
- Kay 2014 P. Kay, *Rome's Economic Revolution*. Oxford 2014.
- Kızgut 2017 İ. Kızgut, "Tahtalı Dağı Çevresi Yerleşimlerine İlişkin Yeni Bulgular ve Öneriler". *CEDRUS* V (2017) 199 – 205.
- Kızıl 2005 A. Kızıl, "Keramos'un Kuzeyinde Yapılan Yüzey Araştırmalarında Tespit Edilen Zeytinyağı İşlikleri". *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*. Eds. Ü. Aydınoglu ve A. K. Şenol. Mersin (2008) 259-275.
- Kuhrt 2007 A. Kuhrt, *The Persian Empire A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*. Abingdon 2007.
- Küçük 2014 E. Küçük, *Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: "Provocatio ad populum" ve "Tribunus plebis"*. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi 5(1) 2015, 127–144.
- Last 1928 H. Last, "Rome and Her Neighbours in the Fifth Century". *CAH* VII (1928) 485 - 518.
- Last 1932a H. Last, "Tiberius Gracchus". *CAH* VII (1932) 1 – 39.
- Last 1932b H. Last, "Gaius Gracchus". *CAH* IX (1932) 40 – 101.
- Last 1932c H. Last, "The Return of Sulla". *CAH* IX (1932) 269 – 271.

- Latte 1936 K. Latte, "The Origin of the Roman Quaestorship" *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 67 (1936) 24-33.
- Leighton 1879 R. F. Leighton, *A History of Rome*. London 1879.
- Lewis – Short 1879 C. T. Lewis – C. Short, *A New Latin Dictionary*. New York 1879.
- Ligt 2001 L.D. Ligt, "Studies in Legal and Agrarian History IV: Roman Africa in 111 B.C.". *Mnemosyne, Fourth Series* 54/2 (2001) 182-217.
- Ligt 2004 L. D. Ligt, "Poverty and Demography: The Case of the Gracchan Land Reforms". *Mnemosyne, Fourth Series* 57/6 (2004) 725-757.
- Lintott 1992 Andrew Lintott, *Judicial Reform and Land Reform in the Roman Republic*. Oxford, 1992.
- Lomas 2009 K. Lomas, "Italy Beyond Rome". *A Companion to Ancient History*. Ed. Andrew Erskine (2009) 248-259.
- Lord 1868 J. Lord, *Old Roman World*. New York 1867.
- Lowe 1938 R. H. Lowe, *Roman Agriculture as Depicted by Cato, Varro and Vergil*. Colombia 1938.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor; vol. I*. Princeton - New Jersey 1950.
- Malkin 2011 I. Malkin, *A Small Greek World – Networks in the Ancient Mediterranean*. Oxford 2011.
- Mommsen 1920 T. Mommsen, *The History of Rome*. Trans.: W. P. Dickson. New York 1920.
- Moyer 2011 I. S. Moyer, *Egypt and the Limits of Hellenism*. Cambridge 2011.
- Niccolini 1934 G. Niccolini, *I fasti dei tribuni della plebe*. Milano 1934.
- Niebuhr 1849 B. G. Niebuhr, *The History of Rome from the First Punic War to the Death of Constantine*. London 1849.
- Price – Nixon 2005 S. Price – L. Nixon, "Ancient Greek Agricultural Terraces: Evidence from Textand Archaeological Survey". *American Journal of Archaeology* 109/4 (2005) 665 – 694.
- Rachman – Moody 1996 O. Rachman – J. Moody, "The Making of the Cretan Landscape". Manchester, 1996.
- Rathbone 2003 D. W. Rathbone, "The Control and Exploitation of Ager Publicus in Italy under The Roman Republic". *Taches Publiques et Enterprise Privee Dans Le Monde Romain*. Ed. J. J. Aubert (2013) 135 – 178.

- Roselaar 2008 S. T. Roselaar, "Regional Variations in the Use of the Ager Publicus". *People, Land, and Politics Demographic Developments and the Transformation of Roman Italy 300 BC–AD 14*. Eds. L. D. Light ve S. J. North (2008) 573 – 604.
- Roselaar 2010 S. T. Roselaar, *Public Land in the Roman Republic: A Social and Economic History of Ager Publicus in Italy 369–89 BC*. Oxford, 2010.
- Rostovtzeff 1998 M. Rostovtzeff, *The Social and the Economic History of the Roman Empire*. Oxford 1998.
- Saritaş 2012 D. Ö. Saritaş, *Cumhuriyet Dönemi Roma Vergi Sistemi*. İstanbul 2012.
- Shaw 1990 B. D. Shaw, "Bandit Highlands and Lowland Peace: The Mountains of Isauria-Cilicia". *JESHO* 33 (1990) 199-233; 237-270.
- Skydsgaard 1974 J. E. Skydsgaard, "Transhumance in Ancient Italy en *Analecta Romana*". *Instituti Danici* VII (1974) 7 – 36.
- Smith 1859 W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Boston 1859.
- Stein 2003 P. Stein, *Roman Law in European History*. Cambridge 2003.
- Stephenson 1891 A. Stephenson, *Public Lands an Agrarian Laws of the Roman Republic*. Baltimore 1891.
- Tahiroğlu – Erdoğan 2010 B. Tahiroğlu-B. Erdoğan, *Roma Hukuku Dersleri*. İstanbul 2010.
- Tavernier 2007 J. Tavernier, *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550 – 330 BC), Lexicon of Old Iranian Proper Names and Loanwords, Attested in Non – Iranian Text*. Leuven 2007.
- Taylor 2013 T. M. Taylor, *A Constitutional and Political History of Rome, From the Earliest Times to the Reign of Domitian*. London 1910.
- TDK 2011 Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2011.
- Tellegen - Couperus 1993 O. Tellegen-Couperus, *A Short History of Roman Law*. London-New York 1993.
- Tiverios 2004 M. Tiverios, "Panathenaic Amphoras". *The Panathenaic Games*. Eds. O. Palagia and A. C. Spetsieri (2004) 1 – 39.
- Tüner Önen 2008 N. Tüner Önen, Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2008.
- Tüner Önen 2012 N. Tüner Önen, "Yazıtlar Işığında Phaselis". *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri* (2012) 479 - 488.
- Umur 1999 Z. Umur, *Roma Hukuku Ders Notları*. İstanbul 1999.

- White 1975 K. D. White. *Farm Equipment of the Roman World*. Cambridge 1975.
- Yardeni 1994 A. Yardeni, "Maritime Trade and Royal Accountancy in an Erased Customs Account from 475 BC. On the Ahiqar Scroll from Elephantine". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* No. 293 (1994) 67-78.

ÖZGEÇMİŞ

Baykal Deniz ATİLLA

Kişisel Bilgiler

- Mesleği: İç Denetçi
- Doğum Tarihi: 17.10.1975
- Doğum Yeri: Ankara
- Medeni Durumu: Evli
- Askerlik durumu: Tamamlandı
- Adres: Akdeniz Üniversitesi Rektörlük İç Denetim Birim Başkanlığı
- E Posta: denizatilla@gmail.com
- Cep Telefon: +90 5447139335
- İş Telefon: +90 242 3102014

Deneyim

- 2007 - (Devam Ediyor) Akdeniz Üniversitesi İç Denetçi
- 2004 - 2007 Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı Müfettiş
- 2000 - 2004 Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı-Müfettiş Yardımcısı

Eğitim

- 2015 - (Devam Ediyor) Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans / ANTALYA
- 1992 - 1997 Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü / BURSA
- 1986 - 1992 Bahçelievler Deneme Lisesi / ANKARA

Bilgisayar / Lisans

- Ms Office
- İngilizce (2014 Sonbahar YDS : 60,00)

Sertifika/Eğitim

- A4 Düzeyi Kamu İç Denetçi Sertifikası